

“Türk Dünyası İfo” İB

Müstəqilliyin 25 ili: azərbaycançılıq ideyası və dil siyasəti

**Kitab Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası
tərəfindən maliyyələşdirilən “Müstəqilliyin 25 ili:
azərbaycançılıq ideyası və milli-mənəvi inkişaf
mövzusunda araşdırmalar və tədbirlər” layihəsi əsasında
“Türk Dünyası İfo” tərəfindən nəşr olunub.**

Layihə rəhbəri:

Dəyanət Osmanlı

Bakı-2016

Məsləhətçi:
Prof.Dr. Nizami Cəfərov

Tərtibçi:
Dəyanət Osmanlı

Redaktorlar:
Şahyəddin Əliyev
Əkbər Qoşalı
İbrahim İlyaslı

**Müstəqilliyin 25 ili: azərbaycançılıq ideyası
və dil siyasəti (Araşdırma)**
Bakı, "Qaya nəşriyyat" MMC 2016, 224 səh.

ISBN 978-9952-8154-9-8

© "Qaya Nəşriyyat", 2016

Ön söz

Azərbaycançılıq – Azərbaycan xalqının 1) dərin (və mükəmməl) etnoqrafik əsasları olan, 2) XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində formalaşmış və 3) kifayət qədər mürəkkəb, ziddiyyətli (nəticə etibarilə, uğurlu) bir təkamül tarixinə malik milli ideologiyasıdır ki, üç üzvi tərkib hissəsindən ibarətdir:

- 1) türkçülük,
- 2) müsəlmançılıq,
- 3) müasirlik (dünyəvilik).

Hər hansı milli ideologiya o zaman kamil hesab oluna bilər ki, xalqın ruhundan, mentalitetindən, "tərcümevi-hal"ından gəlsin. Və azərbaycançılıq ideologiyası bu baxımdan, həqiqətən, müasir dünyanın ən mükəmməl ideologiyalarından biridir. Bu ideologiyanın min illərlə ölçülən çox dərin (çoxşaxəli!) etnoqrafik köklərilə yanaşı kifayət qədər əsaslı (mütəşəkkil!) metafizikası da mövcuddur. Belə ki, onun (azərbaycançılıq ideologiyasının) mahiyyətində (fəlsəfəsində) üç tamamilə humanist (və insan cəmiyyətinin təhtəlsüzür, yaxud təbii bir şəkildə, "müdaxiləsiz" yaratdığı!) dəyər komponenti və ya kompleks ifadə olunur:

- 1) etnik və ya milli mənsubiyyət,
- 2) dini mənsubiyyət,
- 3) ümumbəşəri və ya dünyəvi mənsubiyyət.

Bu ideologiyada öz əksini tapmış fəlsəfə və ya metafizikada, eləcə də onun mənsub olduğu (və onu yaradan) xalqın təfəkküründə nə etnik məhdudluq, nə dini dözümsüzlük, nə də antihumanizm yoxdur. Yalnız o var ki, Azərbaycan xalqı da, dünyanın bütün digər normal (az- çox mükəmməl!) xalqları kimi, müəyyən bir etnik mənşəyə, müəyyən bir dini dünyagörüşünə mənsubdur və bütün digər xalqlar kimi, müasir dünyanın övlətidir.

Azərbaycançılıq ideologiyasının tarixi məzmununu, yaxud tarix fəlsəfəsini aydın dərk (və ya ən azından təsəvvür) etmək üçün, fikrimizcə, üç mühüm məqama diqqət yetirmək lazımdır ki, bunlardan biri həmin ideologiyanın etnoqrafik kökləri (qaynaqları, mənbələri, əsasları...), ikincisi, artıq qeyd etdiyimiz kimi, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edən təşəkkül və ya formalaşma dövrü, üçüncüsü isə, XX əsrin 20-ci illərindən başlayan təkamül mərhələləridir.

Azərbaycançılıq ideologiyası, etnoqrafik köklərini də nəzərə alsaq, heç şübhəsiz, Azərbaycan xalqı ilə yaşıddır. O mənada ki, hər bir xalq tarix səhnəsinə çıxa-çıxa öz milli ideologiyasının etnoqrafik əsaslarını da yaradır... Və bunu adət-ənənələrində, şah əsərləri olan eposlarında, dahi mütəfəkkirlərinin yaradıcılığında, böyük qəhrəmanlarının, xüsusilə dövlət xadimlərinin fəaliyyətində (və mübarizələrində!) əks etdirir. Sübuta ehtiyac yoxdur ki, Azərbaycan xalqının “Dədə Qorqud”, “Koroğlu” kimi eposları, Nizami, Nəsimi, Füzuli, Vaqif kimi mütəfəkkirlərinin yaradıcılığı, Atabəylər, Şah İsmayıl Xətai, Nadir şah kimi qəhrəman dövlət xadimlərinin fəaliyyəti (və mübarizələri!), mahiyyət etibarilə, azərbaycançılıq inersiyasının bilavasitə ifadəsi, təzahürləridir. Əgər bu zəngin, çoxşaxəli, ümumiyyətlə, ciddi tarixi varisliyi olan “ifadə”lər (və “təzahür”lər) olmasaydı, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqının milli ideologiyası da formalaşsa, mükəmməl müddəalarla meydana çıxa, formulə oluna və yeni tarixi şəraitdə xalqa aydın yol göstərə bilməzdi.

Azərbaycançılıq ideologiyası XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində təşəkkül tapıb formalaşdıqdan sonra bir əsr sürən təbəddülatlı, lakin mənsub olduğu xalqın iradəsini ifadə etdiyindən ardıcıl, davamlı bir təkamül yolu keçmişdir ki, onun – azərbaycançılıq ideologiyasının təkamül tarixinin, fikrimizcə, aşağıdakı mərhələləri mövcuddur:

1) XX əsrin 20-ci illərinin əvvəllərindən həmin əsrin 30-cu illərinin sonlarına qədər,

2) XX əsrin 30-cu illərinin sonlarından həmin əsrin 70-ci illərinin əvvəllərinə qədər,

3) XX əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən həmin əsrin 80-ci illərinin sonlarına qədər,

4) XX əsrin 80-ci illərinin sonlarından XXI əsrin 10-cu illərinin əvvəllərinə qədər,

5) XXI əsrin 10-cu illərindən sonra...

Azərbaycançılıq ideologiyası, ümumiyyətlə, hansısa məhdud bir dövrdə, hansısa dahi bir ideoloqun təfəkküründə, yaxud təsəvvürlərində təsadüfən meydana çıxmış bir ideologiya deyil. Onun (azərbaycançılıq ideologiyasının) müəllifi Azərbaycan xalqıdır... Və bu xalq həmin ideologiyanın əsaslarını bütün tarixi boyu yaratmışdır.

Azərbaycançılığın bir milli ideologiya olaraq mənsub olduğu xalqın ruhundan doğulmasını göstərən əsas əlamət azərbaycançılıq ideologiyasının dərin etnoqrafik köklərinin mövcudluğudur ki, bunu, hər şeydən əvvəl, Azərbaycan xalqının müxtəlif təkamül- formalaşma dövrlərində yaratdığı eposlar – “Dədə Qorqud”la “Koroğlu” sübut edir.

I minilliyin sonu II minilliyin əvvəllərində meydana çıxmış “Dədə Qorqud” eposunda azərbaycançılıq ideologiyasının üç tərkib hissəsi olan türkçülük, müsəlmançılıq və müasirlik təsəvvür- inersiyaları bütün aydınlığı, hətta parlaqlığı (və miqyası!) ilə öz əksini tapır. Xüsusilə o mənada ki, “Dədə Qorqud” eposu həyat (və düşüncə) təzləri etibarilə müasir (ümumbəşəri), indiki Azərbaycanın coğrafiyasında məskunlaşmış, islam dinini ya qəbul eləmiş, ya da qəbul etmək ərafəsində olan türklərin (oğuzların) yaradıcı təfəkkürünün məhsuludur.

Eposda türkçülük təsəvvür-inersiyasının əsas göstəriciləri aşağıdakılardır:

a) eposda oğuz (Azərbaycan) türklərinin (Oğuz elinin!) qəhrəmanlığından bəhs edilir – bu qəhrəmanlığın daşıyıcıları Qazan xan, Bamsı Beyrək, Basat, Dəli Domrul, Qaraca Çoban, Uruz, Burla xatun... Azərbaycan (oğuz) türkləridir;

b) eposun etnoqrafiyası – təsvir olunan etnoqrafiya, etnopsixologiya, etnososiologiya, etnoideologiya və s. bütünlüklə Azərbaycan (oğuz) türklərinə məxsusdur;

c) epos oğuz (Azərbaycan) türkcəsində – dövrün türk elitasının dilində yaradılmışdır.

“Dədə Qorqud” eposunda müsəlmançılıq təsəvvür – inersiyası, əsasən, aşağıdakı hallarda təzahür edir:

a) “Dədə Qorqud” cəmiyyətinin – Oğuz elinin əksəriyyəti, nə qədər deklorativ təqdim edilsə də, faktiki olaraq, müsəlmandır;

b) müsəlman türklər kafirlərə qarşı mübarizə apararaq, vaxtaşırı onların üzərinə yürüş edərək islamı qəbul elətdirməyə çalışırlar (və qəzəvata çıxmaq, islam dinini yaymaq eposun əsas ideyalarından biridir);

c) eposun mətnində islamdan, xüsusilə onun kitabı “Quran”dan gələn ideyalar, motivlər, ifadə standart-texnologiyaları kifayət qədər qabarıqdır.

Və nəhayət, aşağıdakılar “Dədə Qorqud” cəmiyyətinin (və insanının) həyat təzi, dünyagörüşü etibarilə müasirliyini və ya dünyəviliyini təsdiq edir:

a) oğuz cəmiyyətinin və ya insanının etnik mənsubiyyəti, yaxud müəyyənliyi kifayət qədər möhkəm olsa da, etnik məhdudluq kompleksi yoxdur;

b) oğuz cəmiyyətinin və ya insanının hələ müəyyən qədər deklorativ şəkildə dini (islam) mənsubiyyəti, yaxud müəyyənliyi olsa da, dini məhdudluq kompleksi müşahidə edilmir (məsələn, deyək ki, müsəlman oğuz igidləri kafirlərlə döyüşsələr də, kafir qızlarını sevib onlarla məmnuniyyətlə ailə qururlar);

c) eposda humanizm, insanı ilk növbədə doğru- düzgünlüyünə, mənəviyyətinə, xeyirxahlığına, igidliyinə və s. görə dəyərləndirmək, həyatilik, demokratizm (hər işi məsləhətlə görmək) əsasdır.

Orta əsrlərin sonu yeni dövrün əvvəllərində formalaşmış “Koroğlu” eposuna gəldikdə isə buradakı türkçülük, müsəl-

mançılıq və müasirlik təsəvvür-inersiyaları özünü aşağıdakı şəkildə göstərir:

a) Azərbaycan “Koroğlu”su (türk xalqlarında “Koroğlu”nun müxtəlif variantları mövcuddur ki, mütəxəssislərin fikrincə, onların ən mükəmməli Azərbaycan variantıdır) Azərbaycan türklərinin coğrafi, siyasi, mənəvi və s. müstəqilliyini əks etdirən (və təbliğ edən) hadisə olub mükəmməl bir Azərbaycan türkcəsində (xalq dilində) nəinki azərbaycanlılar, eləcə də qonşu xalqlar arasında geniş yayılmışdır:

b) “Koroğlu”da müsəlmançılıq zahiri deyil, daxili (hətta batini!), mənəvi dəyər olaraq təzahür edir;

c) eposda müxtəlif xalqlara, onların nümayəndələrinə hər hansı ayrıseçkilik münasibətinə təsadüf edilmir.

Azərbaycançılıq təsəvvür-inersiyası dahi Azərbaycan mütəfəkkirlərinin yaradıcılığında özünü müxtəlif formalarda göstərir... Məsələn, bütün dünyada ən böyük Azərbaycan şair-mütəfəkkiri sayılan Nizami Gəncəvinin yaradıcılıq (irs!) genotipində həm türkçülüyn, həm müsəlmançılığın, həm də ümumbəşəriyyətin (müasirliyin) çox sıx (demək olar ki, möhtəşəm!) tarixi kordinatorluğu mövcuddur ki, bu mükəmməl, miqyaslı dəyər ondan sonrakı böyük Azərbaycan şair- mütəfəkkirlərinə – Nəsimiyə, Füzuliyə, Vaqifə də xas xüsusiyyətdir.

Şah İsmayıl Xətai isə şair-mütəfəkkir olmaqdan başqa (və daha çox!) dahi dövlət xadimidir. Onun tarixi xidmətləri sayəsində a) Azərbaycan xalqı təbii olaraq formalaşdığı geniş coğrafiyada müstəqil dövlətini (impersiyasını!) yaratmış, b) yeni dövr ərafəsində həm özünə, həm də beynəlxalq aləmə milli mənlilik, iradə və qürur nümayiş etdirmiş, c) Azərbaycan türkcəsinin siyasi-ideoloji mövqeyi o vaxta qədər görünməmiş bir şəkildə yüksəlmişdir.

Və XVII-XVIII əsrləri əhatə edən Azərbaycan İntibahı azərbaycançılıq təsəvvür-inersiyasının dərinləşməsinə xüsusi təkan vermişdir.

Azərbaycançılıq ideologiyasının etnoqrafik əsasları dedikdə biz bu ideologiyanın üzvi tərkib hissələrini təşkil edən üç

komponentin (etnik, dini və ümumbəşəri) mənşəyində dayanan ən mühüm “intim” təzahürləri (etnik özünüdərk şüuru, ümümsiyyət vasitəsi olan dil, ümumi Vətən anlayışının təşəkkülü, dini mənsubiyyət birliyi və s.) nəzərdə tuturuq ki, onlar iki dövrdə araşdırılmalıdır. Birincisi (və ən mühümü) XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərinə, yəni milli ideologiyanın formalaşmasına qədərki dövrdür. Böyük bir tarixi əhatə edən bu dövrdə müəyyənlanmış geno (yaxud etno) tipologiya milli ideologiyanın formalaşması üçün nə qədər həlledici olsa da, heç də tamamilə sərf olunmur və ya həmin ideologiyanın təşəkkülü ilə tarixin arxivinə verilmir. Əksinə, onun taleyinin yeni, daha “intellektua” dövrü başlayır. Və bu dövrdə (XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərindən sonra) etnoqrafiya milli ideologiyanın təkamülünə (xüsusilə kütləviləşməsinə!) nə qədər təsir göstərir, milli ideologiya da etnoqrafiyanın konsolidasiyasına, mütəşəkkilliyinə o qədər təsir edir.

Hər bir xalqın etnoqrafiyası kimi Azərbaycan xalqının etnoqrafiyası da, mahiyyət etibarilə, metafizik hadisədir. Bu isə o deməkdir ki, etnoqrafiya etnosun təşəkkülü ilə formalaşdıqdan sonra, onun bütün tarixi boyu, demək olar ki, dəyişmir. Və mənsub olduğu etnosun (millətin) ideoloji axtarışları üçün məhsuldar (münbit) zəminə çevrilərək, bir növ, tükənməz ideya, məfkurə qaynağı, “generator”u olur.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin bütün dünyada aforizmə çevrilmiş “fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam” kəlamı yüksək vətəndaşlıq şüuru kontekstində milli etnoqrafiya ilə milli ideologiyanın dialektik əlaqəsini bütün aydınlığı (və mükəmməl fəlsəfəsi) ilə təsbit edir.

Nizami Cəfərov
Professor, Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü

DÜNYADA AZƏRBAYCANLILAR

Təqribi sayı 50 milyon göstərilən dünya azərbaycanlılarının 10 milyondan çoxu hazırda tarixi torpaqlarından kənar – mühacirətdə yaşayır və Azərbaycan diasporunu təşkil edir.

Dünyanın 5 qitəsində yaşayan soydaşlarımızın siyasi, iqtisadi və sosial-mədəni fəaliyyəti yaşadıkları ölkələr kimi müxtəlifdir. Azərbaycan diasporu mövzusunun aktual olması azərbaycanlıların yayılma coğrafiyasının aydınlaşdırılması və soydaşlarımızın sayının dəqiqləşdirilməsi məsələsini gündəmdə saxlayır.

Bu istiqamətdə konkret statistik göstəricilərin olmamaması obyektiv realıqdan irəli gəlir. XX əsrin əvvəllərinə qədər qonşu Rusiyaya köçən azərbaycanlılar “tatar”, Türkiyəyə köçənlər isə “Azərbaycan türkü” kimi qəbul olunur və qeydə alınır. Cənubi Azərbaycanda yaşayan soydaşlarımızın “İran təbəsi” kimi dərkisi prosesi gedirdi.

Bu vəziyyət xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların rus, türk və fars diasporlarının tərkib hissəsi kimi qəbul edilməsinə gətirib çıxarmışdı. Belə şəraitdə soydaşlarımız başqa xalqların diasporları içərisində assimilyasiya olunmaq təhlükəsi ilə üzləşirdilər. Lakin bu cür ciddi problemlərə və çətinliklərə baxmayaraq, azərbaycanlılar hər zaman öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamış, tarixi Vətənlə əlaqələrini itirməməyə çalışmışlar. Bu gün dünyanın müxtəlif ölkələrində diasporumuzun mövcudluğu da elə bu amillə bağlıdır.

Azərbaycanlılar Amerika qitəsinin Şimal, Mərkəzi və Cənub hissəsində daha çox məskunlaşmışlar. Onların sayı Birləşmiş Ştatlarda 800 min nəfər – bir milyona, Argentinada 12 minə, Braziliyada 75 minə, Kanadada 170 minə, Meksikada isə 27 min nəfərə çatır. Amerika qitəsi ölkələrində Honduras, Qvatemala, Peru və digərlərində də soydaşlarımız məskunlaşmışlar. Lakin hələlik onların sayı barədə dəqiq məlumatlar yoxdur.

Amerika qitəsində məskunlaşan azərbaycanlıların əksəriyyəti İran ərazisindən gələn soydaşlarımızdır. 1970-ci ildən başlayaraq Türkiyədəki soydaşlarımızın, 1991-ci ildən etibarən isə Azərbaycandan bu qitəyə axını oradakı diasporumuzun tərkibinə və sosial-iqtisadi fəaliyyətinə öz təsirini göstərdi.

Azərbaycan diasporunun yayılma coğrafiyası və say tərkibinə görə geniş olduğu ikinci qitə Avropadır. Son zamanların statistik göstəricilərində azərbaycanlıların sayı Türkiyədə və Rusiyada milyonlarla, Ukraynada və Belarusda, Almaniyada, Böyük Britaniyada yüz minlərlə, Norveçdə, Danimarkada, İsveçdə, Macarıstanda, Fransada, İtaliyada on minlərlə, Polşada, İspaniyada, Avstriyada, Albaniyada, Finlandiyada, Portuqaliyada on mindən çox göstərilir.

Digər Qərbi ölkələrində məskunlaşmış azərbaycanlıların sayı müvafiq olaraq hər bir ölkədə 2-10 min nəfər arasındadır.

Hollandiya, Belçika, Danimarka, İsveçrə və Almaniyada məskunlaşan soydaşlarımızın əksəriyyəti Türkiyədən gəlmiş azərbaycanlılardır. Böyük Britaniya, Çexiya, Slovakiya, Polşa, Avstriya, Estoniya, Belarus, Rusiya, Ukrayna, Moldova və Fransadakı soydaşlarımızın əksəriyyəti isə Şimali Azərbaycan mənşəlidir.

Azərbaycan diasporunun üçüncü böyük hissəsi Asiya qitəsində məskunlaşıb. Onların sayı Banqladeşdə, Hindistan, Əfqanıstan, Pakistan, İordaniya və Orta Asiya respublikalarında yüz minlərlə, İndoneziya, Yəmən Ərəb Respublikası, Yəmən Demokratik Respublikası, Çin, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərində, Oman, Səudiyyə Ərəbistanı və Suriyada on minlərlə, İraqda isə təqribən bir milyona çatır.

Afrika qitəsində məskunlaşmış azərbaycanlıların sayı Misir və Əlcəzirdə yüzminlərlə, Sudanda 17 min nəfərdir. Ümumilikdə, son zamanlar Cənubi Afrika Respublikası və Zairdə də soydaşlarımızın məskunlaşdıqları faktı ortaya çıxarılmışdır. Avstraliya qitəsində isə təxminən 10 minə yaxın azərbaycanlının yaşadığı barədə məlumatlar var.

Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü

31 dekabr – Azərbaycan xalqının tarixində ən yadda qalan, ən şərəfli günlərdən biri – Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günüdür!

Bu günün əsası 1989-cu ildə Azərbaycanın Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə İranın Azərbaycan sərhədinin (SSRİ – İran sərhədinin) dağıdılması ilə qoyulub. Uzun zaman bir-birinə həsrət qalan Azərbaycan millətinin Arazın hər iki sahilində sərhəd yürüyüşü – Şimali və Cənubi Azərbaycan arasındakı sərhəd dirəklərini yıxması, o taylı-bu taylı millətin birləşmək şüarı əslində azərbaycanlıların bir millət olduğunu dünya miqyasında bir daha göstərməyə və Azərbaycanı bütövləşdirməyə cəhd idi. Həmrəylik günü bu birləşmək istəyinin rəmzi ifadəsidir.

1991-ci ilin 16 dekabrında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyev dünya Azərbaycanlılarının birliyini yaratmağın əhəmiyyətini nəzərə alaraq dekabrın 31-ni Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü elan etdi. Sonra bu təşəbbüs mərkəzi hakimiyyətin də dəstəyini qazandı və artıq bütün Azərbaycanlılar rəsmən bu günü bayram kimi qeyd edir.

Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü – Azərbaycan millətinin birlik şüarının simvolik günüdür. Bu bayram dünyanın 70-dən çox ölkəsində yaşayan 50 milyondan artıq azərbaycanlılarla əlaqələr qurmaq, onlar arasında birlik və həmrəylik yaratmaq işində mühüm rol oynayır. Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik gününün qeyd edilməsi bütün dünya azərbaycanlıları tərəfindən artıq bir zərurətə və mənəvi ehtiyaca çevrilmişdir. Həmrəylik günü Azərbaycan diasporu üçün ən mühüm bayrama çevrilib. İndi həmrəylik gününü hətta milliyyətə azərbaycanlı olmayıb, lakin Azərbaycanda doğulub böyümüş, Azərbaycan əsilli diaspor nümayəndələri də qeyd edirlər.

Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi haqqında

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı

Bu il ölkəmizin ictimai-siyasi həyatında əlamətdar hadisə – Azərbaycanın müstəqilliyinin 10 illik yubileyi geniş qeyd olunur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 mart 2001-ci il tarixi fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin onuncu ildönümünə həsr edilən tədbirlər planı təsdiq olunmuş və onun həyata keçirilməsi üçün ölkəmizin bütün güşələrində əməli işlər aparılır. Azərbaycanın onillik müstəqil inkişaf yolunun təhlilinə həsr olunmuş elmi simpozium və konfranslar keçirilir, bu müddət ərzində əldə olunmuş nailiyyətləri əks etdirən sərgilər, kinofilmlər nümayiş etdirilir, çap məmulatı hazırlanır, müxtəlif kütləvi tədbirlər təşkil edilir.

Bütün obyektiv çətinliklərə, bu və ya digər problemlərə baxmayaraq, tarixi baxımdan olduqca qısa bir müddət – on il ərzində xalqımızın əvəzsiz milli sərvəti olan müstəqilliyin qorunub möhkəmləndirilməsi, demokratik hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğunun həyata keçirilməsi, yeni iqtisadi münasibətlər sisteminin yaradılması, ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin bərqərar edilməsi, əhalinin təhlükəsizliyinin və rifahının təmin edilməsi sahələrində qazanılmış nailiyyətlər Azərbaycanın intensiv inkişaf dövrünə qədəm qoymasına imkan yaratmışdır. Bu gün qətiyyətlə demək olar ki, Azərbaycanda artıq sosial-iqtisadi inkişafı yeni mərhələsinin möhkəm təməli qoyulmuş və ölkəmiz müstəqil inkişaf yolu ilə inamla irəliləyir. Azərbaycan müstəqil dövlət kimi bütün dünyada tanınır və dünya birliyində öz layiqli yerini tutur. Müstəqilliyimiz sarsılmaz, dönməz xarakter almışdır.

Müstəqil inkişaf yolunda atılmış hər bir uğurlu addım, əldə edilmiş hər bir qələbə xalqımızı azad, müstəqil Azərbaycanın xəşbəxt gələcəyinə dərin nikbinlik və böyük inamla

baxmağa rühləndirir, yeni güc, qüvvət verir. Azərbaycan Respublikasının hər bir uğuru dünyanın hansı ölkəsində yaşama-sından asılı olmayaraq bütün həmvətənlərimizin də qəlblərində böyük qürur və ixtiralar hissi doğurur. Bütün dünya azərbaycanlıların əcdadlarının məskəni, tarixi vətəni olan Azərbaycan soydaşlarımızın daim diqqət mərkəzindədir.

Ölkəmizin inkişaf və tərəqqi yolundakı nailiyyətlərində dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan, ürəklərində Azərbaycan almasını daşıyan bütün həmvətənlərimizin də öz payı vardır. Müstəqil Azərbaycan Respublikası dünyanın ayrı-ayrı ölkələrinə səpələnmiş soydaşlarımıza doğma atalıq duyğuları bəsləyir, öz övladlıq borclarını layiqincə yerinə yetirə bilmələri üçün onlara lazımi imkanların yaradılmasına səy göstərir.

Azərbaycanlılar minliqlər boyu özlərinin doğma torpağı olan tarixi Azərbaycan ərazisində yaşayaraq dünya sivilizasiyasına böyük töhfələr vermişlər. Müharibələr, inqilablar, hərbi münaqişələr, dünyada gedən müxtəlif ictimai-siyasi proseslər nəticəsində Azərbaycan parçalanmış, azərbaycanlıların bir qismi öz yurd-yuvalarından didərgin salınmış, deportasiyalara məruz qalmış, bir-birindən ayrı düşmüşdür. İş tapmaq, təhsil almaq məqsədilə doğma yurdu tərk edərək başqa ölkələrdə qərar tutub yaşayan azərbaycanlılar da vardır. Beləliklə də, azərbaycanlılar tarixi Azərbaycan torpaqlarından bütün dünyaya yayılmışlar. Hal-hazırda onlar dünyanın bir çox ölkələrində yaşayırlar. Rusiyada, Ukraynada, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin digər ölkələrində, Baltıqyanı ölkələrdə, Avropada, Amerikada, Şərq ölkələrində iri Azərbaycan icmaları yaranmışdır.

Öz doğma yurdunda yaşayan azərbaycanlılar başqa ölkələrdə məskunlaşmış həmvətənləri ilə həmişə maraqlanmış, onlarla əlaqələr yaratmaq arzusu ilə yaşamışlar. Lakin keçmiş sovet dövlətinin qadağaları bu arzunun həyata keçirilməsinə imkan verməmişdir. Sovet rejiminin zəifləməyə başladığı 80-ci illərin sonlarında Azərbaycan xalqı öz həmvətənləri ilə əlaqələr yaratmaq üçün səylərini artırdı. Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Naxçıvan Muxtar Respublika-

sının Ali Məclisi 16 dekabr 1991-ci il tarixli qərarı ilə həmin səylərin böyük əhəmiyyətləri nəzərə alaraq dekabrın 31-ni Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəlik Günü elan etdi. Sonra bu bayramın bütün ölkədə rəsmi qeyd edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti də qərar qəbul etdi. Beləliklə, 1991-ci ildən etibarən Azərbaycan hamımız üçün əziz bir bayram olan 31 dekabr – Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəlik Günü təntənə ilə qeyd olunur. Bu bayram ayrı-ayrı ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılarla əlaqələr qurmaq, onlar arasında birlik və həmrəylik yaratmaq işində mühüm rol oynayır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasət sahələrində fəaliyyəti, əldə etdiyi uğurlar bütün dünya azərbaycanlılarının milli şüurunu, özünüdərkini, ana torpağı Azərbaycana bağlılığını günü-gündən möhkəmləndirir. Azərbaycan icmallarının ayrı-ayrı ölkələrdə fəaliyyət göstərən cəmiyyətləri, klub və dərnəkləri soydaşlarımızın və həmvətənlərimizin təşkilatlanması, səylərinin birləşdirilməsi, onların fəaliyyətinə məqsədyönlü xarakter verilməsi yolunda faydalı iş aparır, məskunlaşdıqları ölkələrdə Azərbaycanı daha tanıtmmaq üçün müxtəlif tədbirlər görür. Bu qurumlar bir-biri ilə, habelə Azərbaycan Respublikasının hökumət və qeyri-hökumət təşkilatları ilə əlaqədar yaradır, əməkdaşlıq etməyə səy göstərir. Azərbaycan Respublikası isə bütün dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə nail olmaq üçün öz üzərinə düşən tarixi missiyanı yerinə yetirməyə çalışır. Həmin yolda bu vaxta kimi atılmış addımların nəticələrinin təhlili göstərir ki, xaricdəki Azərbaycan diasporunun imkanlarından geniş istifadə olunması, müstəqil Azərbaycan Respublikasının həyatının müxtəlif sahələrində meydana çıxan problemlərinin həllində olan fəal iştirakının təmin edilməsi, ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunun daha da artmasına xidmət edən mütəşəkkil, samballı bir qüvvəyə çevrilməsi yolunda hələ çox iş görülməlidir. Belə bir işin məqsədyönlü və uğurlu yerinə yetirilməsi isə ilk növbədə həmin sahədə toplanmış təcrübənin hərtərəfli müzakirə və təhlil edilib müvafiq strateji proqramın hazırlanmasını tələb edir.

Xaricdə yaşayan soydaşlarımızın və həmvətənlərimizin müstəqil Azərbaycan Respublikası ilə əlaqələrinin daha da möhkəmləndirilməsi, dünya azərbaycanlıları arasında birliyin və həmrəyliyin təmin olunması, habelə Azərbaycan icmaları, cəmiyyət və birliklərinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi və əlaqələndirilməsi ilə bağlı məsələlərin müzakirə edilməsi zərurətini nəzərə alaraq qərara alıram:

1. 2001-ci il noyabrın 9-10-da Bakı şəhərində Dünya Azərbaycanlıların I Qurultay keçirilsin.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatı Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi məqsədilə işçi qrupu yaratsın, iş planı hazırlayıb təsdiq etsin və onun yerinə yetirilməsinə nəzarət etsin.
3. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 23 may 2001-ci il

Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayı "Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2001-ci il tarixli, 724 nömrəli Sərəncamına əsasən 2001-ci il noyabr ayının 9-10-da Bakı şəhərində keçirilib. Qurultayda Dünya Azərbaycanlılarının Əlaqələndirmə Şurasının üzvləri müəyyənləşdirilmiş və Heydər Əliyev Şuranın sədri seçilib.

**Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Heydər Əliyevin nitqi**

Əziz həmvətənlər! Hörmətli nümayəndələr, qonaqlar!

Hörmətli xanımlar və cənablar! Sizi Dünya azərbaycanlılarının I qurultayının açılışı münasibətilə səmimi qəlbdən təbrik edirəm, qurultayın işinə uğurlar diləyirəm. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayı müstəqil Azərbaycanın həyatında, bütün dünya azərbaycanlılarının həyatında tarixi hadisədir. Bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların, Azərbaycan icmalarının nümayəndələri İlk dəfə olaraq Azərbaycana, onun paytaxtı Bakı şəhərinə toplaşmışlar və özlərinin I qurultayını keçirirlər. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayının keçirilməsi haqqında qəbul etdiyimiz qərara səs verdiklərinə görə və bu qurultayda iştirak etmək üçün Azərbaycana, Bakıya gəldiklərinə görə bütün nümayəndələrə, qonaqlara, onların təmsil etdikləri müxtəlif ölkələrdə olan Azərbaycan icmalarına təşəkkür edirəm.

Biz, Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlılar öz həmvətənlərimiz haqqında daim düşünmüşük. Uzun illər Sovetlər İttifaqı kimi böyük bir super dövlətin tərkibində ikən xaricdəki soydaşlarımızla, həmvətənlərimizlə əlaqə saxlamaq mümkün olmadığı halda, biz daim düşünmüşük ki, müxtəlif ölkələrdə azərbaycanlılar necə yaşayırlar, nə edirlər və məhdud imkanlardan istifadə edərək onlarla əlaqələr qurmağa çalışmışıq. 1991-ci ildə Sovetlər İttifaqının dağılması və Sovetlər İttifaqının tərkibində olan 15 müttəfiq respublikanın öz müstəqilliyini əldə etməsi,

Azərbaycan xalqının milli azadlıq arzularının yerinə yetirməsi, Azərbaycanın öz istiqlaliyyətini bəyan etməsi və 1920-ci ildə itirilmiş müstəqilliyi bərpa etməsi bizə imkan verdi ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılarla öz əlaqələrimizi genişləndirək, onlarla həmrəyliyimizi bildirək və dünya azərbaycanlılarının daha da həmrəy olması üçün öz xidmətlərimizi göstərək. Biz hələ müstəqilliyimizin ilk aylarında, 1991-ci il dekabr ayının 31-də Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik günü haqqında qərar qəbul etdik. Biz o vaxtdan bu günü böyük bayram kimi qeyd edirik və o vaxtdan da dünyada yaşayan azərbaycanlılarla əlaqələrimiz tədricən inkişaf etməyə başladı. Bunlar hamısı Azərbaycanın müstəqilliyinin və Azərbaycan xalqının milli azadlığının nəticəsidir. Azərbaycan xalqı böyük, qədim tarixə malikdir. Çoxəsrlik tariximizdə xalqımız bir çox sınaqlardan çıxmış, yaşamış, öz mənliliyini itirməmiş, öz milliliyini itirməmiş, dünya sivilizasiyasına dəyərli töhfələr vermiş, dünya sivilizasiyasını zənginləşdirmişdir. Ancaq tarixin müxtəlif mərhələlərində azərbaycanlılar bəzi məhrumiyyətlərə düşər olmuşlar. Ona görə də bütün dünyaya səpələnmiş azərbaycanlıların birliyi, həmrəyliyi indi həm bizim üçün, müstəqil Azərbaycan dövləti üçün, həm də dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlılar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini elan edəndən sonra çox böyük, şanlı-şöhrətli, eyni zamanda məşəqqətli yol keçmişdir. Biz bu günlər Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin elan olunmasının 10-cu ildönümünü böyük təntənə ilə bayram etdik. Biz on il ərzində keçdiyimiz yolu bir də təhlil etdik, əldə etdiyimiz nailiyyətləri bəyan etdik, eyni zamanda qarşımızda duran vəzifələri müəyyən etdik. Hələ həll olunmamış bir çox problemləri təhlil edib, onların həll olunması üçün lazımi tədbirlər görməyə başladığımız.

Azərbaycanın müstəqilliyi və on il müstəqil dövlət kimi yaşaması bizim çoxəsrlik tariximizdə ən əhəmiyyətli, ən vacib, ən dəyərli bir hadisədir. Bizim üçün, müstəqil Azərbaycan üçün bu 10 il asan yol olmayıbdir. Biz Azərbaycanda yeni hə-

yat qurmağa başlamışdıq. Azərbaycanın demokratiya yolu ilə getməsinə bəyan etmişik. Azərbaycanda hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət qurulması işinə başlamışdıq. Azərbaycanın iqtisadiyyatını dünya iqtisadiyyatı, inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatı ilə inteqrasiya etmək, bazar iqtisadiyyatı sistemində keçmək prosesinə başlamışdıq. Bunlar hamısı Azərbaycanın ağır və çətin bir şəraitdə yaşadığı zaman baş vermişdir. Məlumdur ki, Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini əldə edərkən, yəni bəyan edərkən Ermənistan tərəfindən hərbi təcavüzə məruz qalmışdı və dörd il idi ki, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi davam edirdi. Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Dağlıq Qarabağ bu illərdə demək olar ki, Azərbaycanın nəzarətindən çıxmış, Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunmuş və onun ətrafında olan yaşayış məntəqələrinə də təcavüzlər başlanmışdı. Məhz belə bir tarixi şəraitdə Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini elan etmişdir. Təbii ki, belə bir şəraitdə müstəqil dövlət qurmaq çox ağır və çətin bir iş idi. Eyni zamanda Azərbaycanın həm müstəqilliyi elan etməsi ərəfəsində, həm də özünü müstəqil dövlət elan etdikdən sonra Azərbaycanın həyatında çox mürəkkəb proseslər baş vermişdir. Ermənistan silahlı qüvvələri torpaq iddiası ilə çıxış edərək, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ vilayətini əlinə keçirmək məqsədi ilə hərbi əməliyyatlara başladığı və ermənilərin hamısı bu amal ətrafında bir yumruq kimi birləşdiyi bir halda, təəssüf ki, bu, Azərbaycanda olmamışdır.

Çünki o illər Azərbaycanda bütün xalqı birləşdirib, səfərbər edib torpaqlarımızı qorumaq və Ermənistan silahlı qüvvələrinə lazımı cavab vermək əvəzinə, hakimiyyət mübarizəsi getmiş, daxili çəkişmələr mövcud olmuş, ayrı-ayrı siyasi qüvvələrə məxsus silahlı dəstələr meydan sulamışlar. Bu da təbii ki, Azərbaycanın, xalqın birliyini zəiflətməyə və nəhayət, 1993-cü ildə Azərbaycan vətəndaş müharibəsi ilə üzləşmiş, Azərbaycanın varlığı təhlükə altına düşmüş və ölkəmizin parçalanması artıq başlanmışdı. Buna görə də müstəqillik elan olunandan sonra Azərbaycanda dövlət quruculuğu işi çox zəif getmişdir.

Bunlar hamısı Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitliyi pozmuş, xalqın rifah halını ağırlaşdırmışdır, Bizim üçün bunların ən zərərli nəticəsi o idi ki, bu fürsətdən istifadə edən Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ətrafında olan inzibati rayonlarının bir neçəsini işğal etmiş, o torpaqlarda yaşayan azərbaycanlıları zorla öz yerindən-yurdundan çıxarmışdır. Beləliklə, Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altına düşmüş, həm Ermənistan ərazisindən çıxarılmış, həm də işğal olunmuş torpaqlardan çıxarılmış bir milyondan artıq azərbaycanlı indiyədək ağır vəziyyətdə, çadırlarda yaşayır. Azərbaycan belə bir şəraitdə müstəqil dövlət kimi ilk illərini yaşamışdır. Ona görə də bizim qarşımızda duran vəzifə ondan ibarət idi ki, mənfi proseslərin qarşısı alınsın, Azərbaycanın torpaqlarının müdafiə olunması üçün bütün güclər, səylər səfərbər olunsun və Azərbaycan müstəqil dövlət kimi yaşasın, inkişaf etsin. Azərbaycanda ondan sonrakı dövr ictimai-siyasi sabitliyin yaranması dövrü olubdur. Biz ondan sonra da – 1994-cü ilin oktyabrında, 1995-ci ilin martında hakimiyyəti silahla devirmək cəhdləri ilə rastlaşdıq. Bunların qarşısı alındı, ancaq bunlar da Azərbaycana zərbələr vurdu. Biz Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll edilməsi ilə ciddi məşğul olaraq, 1994-cü ilin mayında atəşkəs haqqında razılığa gəldik. İndi 7 ildən artıqdır ki, müharibə getmir, qan tökülür. Ancaq eyni zamanda, Azərbaycanın torpaqlarının bir qismi Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altındadır və o torpaqlardan çıxarılmış qaçqınlar, köçkünlər ağır vəziyyətdə yaşayırlar.

Azərbaycanın müstəqilliyinin on ilinin sonrakı mərhələsi ölkəmizin daxilində ictimai-siyasi vəziyyəti sabitləşdirməkdən, Azərbaycanın dünyada mövqelərini möhkəmləndirməkdən, Azərbaycanı bir müstəqil dövlət kimi yaşatmaq və inkişaf etdirməkdən ibarət olubdur. Biz çox çətin, ağır yollardan keçərək ötən on il müddətində buna nail olmuşuq. İndi dünyada on yaş olan müstəqil Azərbaycan dövləti var. Onun milli dövlət bayrağı var, milli himni var, milli gerbi var. Azərbaycan dünya

birliyində özünə layiq yer tutubdur. Azərbaycanın dövlət bayrağı bütün beynəlxalq təşkilatların iqamətgahları qarşısında dalğalanır, müstəqil Azərbaycanın başı üstündə dalğalanır və daim dalğalanacaqdır, bu yüksəkliklərə qalxmış bayraq bundan sonra heç vaxt enməyəcəkdir. Güman edirəm ki, bizim qonaqlarımız, xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar Azərbaycanın həyatı ilə maraqlanırlar, Azərbaycanda gedən prosesləri izləyirlər və bizim əldə etdiyimiz nailiyyətlərdən xəbərdardılar. Ancaq eyni zamanda, bu gün birinci qurultayda mən bir daha demək istəyirəm ki, Azərbaycan müstəqil dövlət kimi, özünün dövlət quruculuğu prosesini həyata keçirir. Azərbaycanda demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət qurulubdur. Azərbaycan tarixdə ilk dəfə özünün milli Konstitusiyasını qəbul edibdir, azad seçkilər vasitəsilə Milli Məclisini – parlamentini seçibdir, ölkənin Prezidentini seçibdir. Azərbaycanda bütün sahələrdə islahatlar həyata keçirilir. Məlumdur ki, Azərbaycan 70 il SSRİ kimi böyük dövlətin tərkibində olmuş və başqa ölkələrdəkindən tamamilə fərqli olan siyasi-iqtisadi sistem şəraitində yaşamışdır. Bu gün qeyd etmək lazımdır ki, o illər biz müstəqilliyimizdən məhrum olsaq da, Azərbaycan xalqımızın, millətimizin daxili potensialını hərəkətə gətirərək inkişaf etmiş, böyük nailiyyətlər əldə etmiş və müstəqilliyi elan edərkən böyük iqtisadi və intellektual potensiala malik olmuşdur. Azərbaycanın müstəqil dövləti onun böyük iqtisadi və intellektual potensialı üzərində qurulubdur. Ancaq indi biz tamamilə başqa iqtisadi-siyasi sistem yolu ilə gedirik. Keçmişdəkiləri dəyişdirmək, onlardan imtina etmək, yeni sistemdə iş qurmaq, onu həyata keçirmək-bu, ağır, çətin bir prosesdir. Bu, bizim keçid dövrümüzdür və keçid dövrümüzün böyük problemləri var.

Birincisi, insanların şüurunda çox böyük dəyişikliklər baş verməlidir. İkincisi, yeni iqtisadi siyasət uğurla getməlidir. Bunun üçün isə gərək, keçmiş iqtisadi şəraitdən yeni iqtisadi şəraitə keçid uğurlu olsun. Biz bütün bunlar üçün islahatlar həyata keçiririk. Siyasi, iqtisadi, sosial, humanitar sahələrdə bir çox islahatlar həyata keçirmişik və onların müsbət nəticələrini

əldə etmişik. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, biz yeni iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində uğurlar qazanmışıq. Özəlləşdirmə proqramını həyata keçirmişik və keçiririk. Azərbaycan üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edən torpaq islahatı aparmışıq. Məlumdur ki, Azərbaycan əhalisinin təxminən yarısı kənd yerində yaşayır və kənd təsərrüfatı ilə məşğuldur. 70 il hökm sürən kolxoz-sovxoz sistemini dağıtmaq, torpağı sahibinə - kəndlilərə vermək, onlar üçün torpaqdan səmərəli istifadə etmək şəraiti yaratmaq – bunlar hamısı çox ağır və çətin proseslərdir. Ancaq biz buna nail olmuşuq. Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatı inkişaf edir. Beləliklə, Azərbaycan 1990-cı ildən başlamış iqtisadi tənəzzülün qarşısını 1995-1996-cı illərdə ala bilmiş, ondan sonrakı dövr isə Azərbaycanın həyatında inkişaf dövrü olmuşdur. Biz inkişaf edirik. Azərbaycanda iqtisadiyyatın bütün sahələri uğurla inkişaf edir. Bu, təkcə bizim fikrimiz deyil, beynəlxalq iqtisadi-maliyyə mərkəzlərinin, yəni bu işlərə nəzarət edən mərkəzlərin də fikridir. Ancaq hələ bizim qarşımızda çox böyük problemlər və böyük çətinliklər var. Hələ ki, biz Azərbaycanda əhalinin rifah halını istənilən səviyyəyə qaldıra bilməmişik. Sovetlər İttifaqı vaxtı Azərbaycanda yaradılmış böyük sənaye müəssisələrinin bir qismi indi işləmir, bir qismi isə çox az gücü ilə işləyir. Bu, böyük işsizlər dəstəsi yaradıbdır. Bu da Azərbaycanın əsas problemlərindən biridir. Qeyd etdiyim kimi, bir milyondan artıq qaçqının, köçkünün bir tərəfdən, yaşamaq üçün lazımı şəraiti yoxdur, ikinci tərəfdən, onlar işlə təmin olunmayıblar və dövlətin yardımı, humanitar təşkilatların yardımı ilə yaşayırlar. Bu da bizim üçün böyük bir problemdir. Ancaq biz bu problemləri ardıcıl surətdə həll edirik. Biz əldə etdiyimiz nailiyyətlər haqqında danışarkən, eyni zamanda, heç də həyatımızda olan çətinlikləri, problemləri, çatışmazlıqları, nöqsanları gizlətmək məqsədi daşmırıq. Biz onları Azərbaycanın vətəndaşlarına da, bütün dünyaya da açıq-aydın etiraf edirik. Məhz bu yol ilə biz Azərbaycanın qarşısında duran problemləri həll edə və ölkənin inkişafını daim təmin edə biləcəyik. Bu sahədə görülən işlər sırasında Azərbaycanın dövlət

neft strategiyasının xüsusi əhəmiyyəti var. Biz bu strategiyayı 1993-1994-cü illərdə hazırlayıb həyata keçirməyə başlamışıq, Azərbaycanın zəngin sərvətləri olan neft və qaz yataqlarının dünyanın böyük, müasir texnikaya, texnologiyaya malik olan neft şirkətləri ilə müştərək işlənilməsinə təmin etmişik. İndi bu işlər gedir. Azərbaycanın Xəzər dənizindəki yataqların, ümumiyyətlə, Azərbaycan ərazisində olan neft-qaz yataqlarının müştərək işlənilməsi üçün 21 müqavilə imzalanıb, xarici ölkələrdən 32 böyük neft şirkəti bu müqavilələrin iştirakçısıdır. Artıq biz gördüyümüz işlərin, neft strategiyasının real nəticələrini əldə etmişik. Artıq biz nefti yeni yerlərdən hasil edirik, xarici şirkətlərlə bərabər dünya bazarlarına çıxarıyıq. Bunun üçün çox əhəmiyyətli olan neft və qaz kəmərləri yaradıırıq. İki neft kəməri – biri şimal istiqamətində Bakı-Novorossiysk, biri də qərb istiqamətində Bakı-Supsa yaranıb və Azərbaycan neftini ixrac edir. Son illər çox böyük layihə üzərində işləmişik və Azərbaycanın gələcəkdə hasil olunacaq böyük həcmli neftinin dünya bazarlarına ixracı üçün Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin inşasına artıq başlamışıq. Azərbaycanın zəngin “Şahdəniz” yatağından hasil olacaq qazın da Türkiyəyə ixracı üçün lazımı müqavilələr imzalamışıq və qaz kəmərinin inşasına başlayırıq. Bizim neft strategiyamız təkcə bilavasitə neft hasilatı ilə məşğul olan şirkətlərin yox, eyni zamanda bir çox başqa şirkətlərin Azərbaycanda çalışması üçün və beləliklə, ölkəyə külli miqdarda xarici investisiyanın daxil olması üçün şərait yaradııb. Bu, Azərbaycanın yeni mənzərəsidir. Bu, ancaq və ancaq Azərbaycanın müstəqilliyi şəraitində ola bilər.

Bilirsiniz ki, Azərbaycan nefti dünyada məşhurdur. Hələ 150 il bundan öncə dünyada ilk dəfə Azərbaycanda sənaye üsulu ilə neft hasil olubdur. Sonrakı illərdə neft hasilatı artıb, ancaq bu, Azərbaycan xalqına məxsus olmayıb. Bizim hasil etdiyimiz zəngin neft və qaz 70 il Sovetlər İttifaqının ümumi iqtisadiyyatına qatılıb. Biz bundan lazım olan bəhrələri götürə bilməmişik. Məhz dövlət müstəqilliyi, milli azadlığımız, taleyimizi özümüzün həll etmək imkanları bizə bu şəraiti yara-

dıbdır və biz də bu şəraitdən səmərəli istifadə edirik. Azərbaycan çox mühüm bir coğrafi-strateji mövqeyə malikdir. Bunun həm iqtisadi əhəmiyyəti var, həm də siyasi əhəmiyyəti var. Bu baxımdan, biz Avropa Birliyi ilə, başqa beynəlxalq təşkilatlarla müştərək işlər görürük. Bu sırada Avropa Birliyinin TRASEKA proqramının həyata keçirilməsi, tarixi Böyük ipək yolunun bərpa olunması sahəsində Azərbaycan çox işlər görmüşdür və biz bunun müsbət nəticələrini əldə edirik. Ancaq gələcəkdə bu proqram çox böyük müsbət nəticələr verəcəkdir.

Böyük ipək yolunun bərpası, TRASEKA proqramının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar 1998-ci ildə Azərbaycanda Avropa Birliyi ilə ilk beynəlxalq konfrans keçirildi. Şərqdə Yaponiyadan Qərbdə İspaniyaya qədər olan 32 dövlətin, 14 beynəlxalq təşkilatın nümayəndələri bu konfransda iştirak etdilər və biz ipək yolunun bərpası, TRASEKA proqramının həyata keçirilməsi üçün ilk sazişin imzalanmasının şahidi olduq. Bu sahədə görülən işlər, yenə deyirəm, gələcəkdə böyük nəticəsini verəcəkdir.

Bunlar Azərbaycanın həyata keçirdiyi qlobal layihələrdir. Ancaq Azərbaycanın gündəlik həyatında çoxsaylı işlər görülür və güman edirəm ki, siz burada olduğunuz zaman təqdim edilən materiallardan və başqa vasitələrdən bunları özünüz görəcəksiniz və bunlarla tanış olacaqsınız. Dünya azərbaycanlılarının 1 qurultayının keçirilməsi həm Azərbaycan üçün, həm də bütün dünya azərbaycanlıları üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanlılar dünyada gedən miqrasiya prosesi nəticəsində bir çox ölkələrə səpələnmişlər. Bu, təbii bir prosesdir, onun qarşısını almaq olmaz, almaq da lazım deyil və ümumən müsbət xarakter daşıyır. Doğrudur, indi müstəqil dövlət olandan sonra bəzi müxalifət dairələri bizi tənqid edirlər ki, Azərbaycan əhalisinin xeylisi – biri deyir 1 milyon, biri deyir 2 milyon – kənarda yaşayır. Ancaq mən bunu heç də mənfi bir hadisə kimi qəbul edə bilmərəm. Çünki hər bir millət, hər bir xalq yalnız öz doğma torpağı çərçivəsində, milli məhdudiyət şəraitində yaşaya bilməz. Bir də qeyd edirəm, dünyada miqra-

siya prosesi bütün ölkələrə, xalqlara aiddir. Əgər azərbaycanlılar bu proses nəticəsində dünyanın bir çox ölkələrində məskunlaşsalar, orada özləri üçün həyat qurublasa, özlərinin həyat şəraitini təmin edəblərsə – bunlar hamısı dünyada azərbaycanlıların nə qədər geniş şəkildə yayıldığını göstərir. Biz hesab edirik ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların hər biri yaşadığı ölkədə həyatını özü istədiyi kimi qurub yaşayır. Yaşadığı ölkənin vətəndaşıdır, onun qanun-qaydaları ilə yaşmalıdır və istədiyi yol ilə getməlidir. Ancaq eyni zamanda, indi azərbaycanlıların bir müstəqil dövləti mövcud olduğu halda, dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlıların bir-biri ilə daha da sıx əlaqə qurması, öz həmrəyliklərini bəyan etməsi və müstəqil Azərbaycan dövləti ilə əlaqələr yaratması tarixin bu mərhələsində çox əhəmiyyətli bir vəzifə kimi meydana çıxır. Bizim vəzifəmiz, Azərbaycan dövlətinin vəzifəsi ondan ibarətdir ki, bütün ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılara mümkün olan qayğı, diqqət göstərsin, onların həyatı ilə maraqlansın və dövlətimizlə ayrı-ayrı ölkələrdə olan Azərbaycan icması arasında əlaqələri daha da inkişaf etdirdirsin. Azərbaycanın xaricində yaşayan azərbaycanlılar isə gərək, indi müstəqil Azərbaycan ilə daha da sıx əlaqələr qursunlar. Bunlar hamısı dünyada olan bütün azərbaycanlıların birliyinin, həmrəyliyinin təmin olunması üçün əsas şərtlərdir.

Biz indi böyük məmnuniyyətlə qeyd edə bilərik ki, dünyanın bir çox ölkələrində – Avropada, Şimali Amerikada artıq böyük Azərbaycan icmaları yaranıb. Son illər bu icmalar get-gedə təşkilatlanır, genişlənir və azərbaycanlıların yaşadığı ölkələrdə onların birliyini, həmrəyliyini təmin edir. Son illər bu proses sürətlə gedir. Güman edirəm ki, məhz müstəqil Azərbaycanın varlığı bu həmrəyliyin inkişafının əsasını təşkil edir. Biz istəyirik ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar həmin ölkələrin vətəndaşı kimi, istədikləri kimi yaşasınlar. Ancaq heç vaxt öz milli köklərini, milli mənsubiyyətlərini itirməsinlər. Bizim hamımızı, azərbaycanlıları birləşdirən milli mənsubiyyətimizdir, tarixi köklərimizdir, milli-mənəvi dəyərlə-

rimizdir, milli mədəniyyətimizdir – ədəbiyyatımız, incəsənətimiz, musiqimiz, şerlərimiz, mahnılarımızdır, xalqımıza mənsub olan adət-ənənələrdir. İnsan hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq, gərək öz milliliyini qoruyub saxlasın. Dünyada eyni zamanda assimilyasiya prosesi də var. İnsanlar – mən azərbaycanlılar haqqında danışiram – gərək, yaşadıkları ölkədə, yə-nə deyirəm, o şəraiti mənimsəyərək, orada özləri üçün yaxşı mövqelər tutsunlar. Ancaq daim öz milli-mənəvi dəyərlərinə, milli köklərinə sadıq olsunlar. Bizim hamımızı birləşdirən məhz bu amillərdir. Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır, azərbaycançılıqdır. Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olubdur. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik. Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyəti qoruyub saxlamaq, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir. Bizim bu qurultayı keçirməkdə məqsədimiz məhz bundan ibarət olmuşdur. Güman edirəm ki, qurultay nümayəndələri, dünyanın bir çox uzaq ölkələrindən Azərbaycana, doğma Vətənə gəlmiş soydaşlarımız burada, qurultay günlərində bir-biri ilə daha da sıx ünsiyyətdə olacaqlar, bir-birini anlamağa çalışacaqlar, müxtəlif ölkələrdə olan icmaların bir diaspor kimi formalaşmasında daha fəal iştirak edəcəklər və Azərbaycan ilə dünyada, digər ölkələrdə olan azərbaycanlıların əlaqələrini möhkəmləndirəcəklər. Hesab edirəm ki, qurultay bu sahədə, azərbaycançılıq ideyalarının həyata keçirilməsi üçün, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün çox mühüm tarixi bir mərhələdir. Ümid edirəm ki, bu qurultay bizim qarşımızda duran vəzifələrin yerinə yetirilməsində çox böyük rol oynayacaqdır, öz xidmətlərini göstərəcəkdir. Müstəqil dövlət kimi Azərbaycan öz milli mənafeələrinə uyğun olan müstəqil xarici siyasət aparır. Müstəqil xarici siyasət aparmaq müstəqilliyi

daha da möhkəmləndirmək deməkdir. Biz həm xarici əlaqələrdə, həm də Azərbaycanın daxilində bir çox çətinliklərlə rəstlaşmağımıza baxmayaraq, öz müstəqilliyimizi qoruyaraq dünyada müstəqil siyasət aparırıq. Azərbaycan sülhsevər dövlətdir. Biz dünyanın bütün ölkələri ilə lazım olan səviyyədə iqtisadi, siyasi, ictimai, elmi, humanitar əlaqələr yaratmışıq, yarıdırıq və bu əlaqələri inkişaf etdiririk və etdirəcəyik. Ancaq Azərbaycan heç vaxt öz müstəqil siyasətindən geri çəkilməyəcəkdir. Onun müstəqil xarici siyasəti Azərbaycanın müstəqilliyinin əsas rəmzidir, əsas göstəricisidir.

Azərbaycan dünyanın bütün beynəlxalq təşkilatlarının üzvüdür. Bilirsiniz ki, bu ilin əvvəlində Azərbaycan mötəbər Avropa Şurasının da həqiqi üzvü seçilibdir. Bunlar Azərbaycanın xarici siyasətinin, eyni zamanda Azərbaycanın həyatında aparılan demokratik dəyişikliklərin, bütün sahələrdə tətbiq olunan islahatların məntiqi nəticəsidir. Azərbaycan dünyəvi dövlətdir və dünyəvi dövlət kimi dünyada öz yerini tutubdur. Bu, bizim strateji yolumuzdur. Hüquqi, demokratik və dünyəvi dövlət – bizim dövlət quruculuğunda əsas prinsipimiz budur. Həyatımızda əsas prinsiplər budur. Biz bu yol ilə gedirik və bundan sonra da gedəcəyik.

Sizə deyə bilərəm ki, biz bir çox ağır və çətin məsələləri həll etdik və qarşıda duran üfüqləri də çox yaxşı görürük. Azərbaycanın böyük təbii sərvətləri, əlverişli coğrafi-strateji mövqeyi, güclü iqtisadi, intellektual potensialı və azərbaycanlıların yüksək mədəni səviyyəsi müstəqil ölkəmizin gələcəyinin çox xoşbəxt və firavan olmasını təmin edəcəkdir. Əmin ola bilərsiniz ki, bu yol, qarşıda duran üfüqlər, perspektiv tam realdır. Apardığı iqtisadi siyasət sayəsində bir neçə ildən sonra Azərbaycan zəngin ölkələrdən biri olacaqdır. Azərbaycanda xalqın rifah halı çox yaxşılaşacaqdır. Azərbaycanda hər kəs sərbəst, azad yaşayacaqdır. Azərbaycanda demokratik quruculuq işləri, söz azadlığı, insan azadlığı, vicdan azadlığı, mətbuat azadlığı – bütün azadlıqlar təmin olunub və bundan sonra da təmin olunacaqdır. Yəni siyasi dünyagörüşündən asılı olmayaraq, hər

bir Azərbaycan vətəndaşı burada, doğma vətəninə rahat, özü istədiyi kimi yaşayacaqdır. Ancaq bizim üçün ən çətin problem, bizi ən çox narahat edən Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsidir. İşğal edilmiş torpaqlarımızın azad olunması, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsidir. Biz bu sahədə çox işlər görmüşük. Bütün beynəlxalq təşkilatlarda bu məsələləri qaldırmışıq və lazımı qərarlar qəbul olunubdur. 1993-cü ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurası Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğal etdiyi torpaqlardan qeyd-şərtsiz çıxması barədə dörd qətnamə qəbul etmişdir. Təhlükəsizlik Şurası sədrinin altı bəyanatı var. Ancaq Ermənistan bunlara məhəl qoymur. 1996-cı ilin dekabr ayında ATƏT-in Lissabon zirvə görüşündə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması və Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həlli haqqında çox əhəmiyyətli bir sənəd qəbul edilmişdir. ATƏT-in tərkibində olan 54 dövlətdən 53-ü buna səs vermiş, təkə Ermənistan etiraz etmişdi. Ancaq təəsüflər olsun ki, bu mötəbər təşkilatın, ATƏT-in zirvə görüşünün irəli sürdüyü qərar yenə də Ermənistan tərəfindən qəbul olunmur. Biz məsələni sülh yolu ilə həll etmək üçün daim çalışırıq. Bilirsiniz ki, hələ 1993-cü ildə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsini həll etmək üçün ATƏT-in Minsk qrupu yaranıbdir. Minsk qrupuna 1997-ci ilin əvvəlindən üç böyük dövlət – Rusiya, Amerika Birləşmiş Ştatları və Fransa rəhbərlik edir. Biz ötən illər bu təşkilatla, Minsk qrupu ilə, onun həmsədrləri ilə çox işlər görmüşük. Üç-dörd gün bundan öncə həmsədrlər – Rusiyanın, Amerika Birləşmiş Ştatlarının və Fransanın təmsilçiləri yenə də bölgəmizdə olmuş, bizimlə görüşüb danışıqlar aparmış, Ermənistanda olmuşlar. Biz bir daha bəyan etmişik ki, məsələnin sülh yolu ilə həll olunmasının tərəfdarıyıq və bunu hər iki tərəfdən müəyyən kompromislər nəticəsində həll etmək olar. Ancaq bu, beynəlxalq hüquq normaları əsasında, dünyada hamı tərəfindən tanınmış prinsiplər – ölkələrin ərazi bütövlüyü, suverenliyi və sərhədlərinin toxunulmazlığı prinsipləri əsasında həll olunmalıdır. Biz bu işi davam

etdirəcəyik. Əmin olduğumu bildirmək istəyirəm ki, biz bu münaqişənin də ləğv olunmasına, aradan götürülməsinə nail olacağıq, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunacaqdır, işğal olunmuş torpaqlar azad ediləcək, yerindən-yurdundan didərgin düşmüş qaçqınlar öz doğma torpaqlarına qayıdacaqlar.

Təbii ki, bu sahədə beynəlxalq təşkilatlarla yanaşı, Azərbaycan diasporuna da böyük ehtiyacımız var. Məmnuniyyətlə qeyd edirəm ki, Azərbaycan diasporu son illər təşkilatları və Azərbaycan icmaları, diasporu yaşadıqları ölkədə, ümumiyyətlə, beynəlxalq aləmdə artıq özlərini göstərirlər. Amma bu, bizim diasporun formalaşmasının ilkin mərhələsidir. Hamımız – siz də, biz də çox iş görməliyik ki, Azərbaycanın güclü diasporu yaransın. Müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar daha da güclənsinlər. İqtisadi cəhətdən daha da möhkəmlənsinlər, yaşadıqları ölkələrin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak edə bilsinlər. O ölkələrin həyatına öz təsirlərini göstərə bilsinlər. Beləliklə də müxtəlif ölkələrdə Azərbaycanın müstəqilliyini, onun xarici siyasətini təbliğ etməklə yanaşı, Azərbaycanın problemlərinin həll olunmasına yardım etsinlər. Hesab edirəm ki, dünya azərbaycanlıları bu yol ilə getməlidir və bu yolda hələ istifadə olunmamış böyük imkanlar vardır. Bu gün işinə başlayan qurultay da məhz bu məqsədi daşıyır.

Bir də qeyd edirəm, biz dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlıların hər birinin öz ölkəsində yaxşı yaşamasını, öz mövqeyini möhkəmləndirməsini, öz rifah halını yaxşılaşdırmasını arzulayırıq. Arzulayırıq ki, hər bir azərbaycanlı yaşadığı ölkədə ictimai-siyasi həyatda fəal iştirak etsin, özünə görkəmli bir yer tutsun, müəyyən təsir imkanına malik olsun. Biz bunları arzu edirik.

Bu barədə müəyyən xidmətlər göstərmək üçün biz dövlətimizin tərkibində Azərbaycan diasporu ilə iş üçün xüsusi bir orqanın yaradılması haqqında da qərar qəbul edəcəyik. Güman edirəm ki, belə mərkəzləşmiş bir orqan, yəni Azərbaycan icmaları ilə daim əlaqə saxlayan orqan həm icmaların və ümumiyyətlə, Azərbaycan diasporunun formalaşmasına, həm də bizim

əlaqələrimizin daha da inkişafına xidmət edəcəkdir. Əziz həmvətənlər! Öz ürəyimdən gələn fikirləri bir daha bildirmək istəyirəm ki, hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq. Azərbaycan dilinin inkişafı haqqında bizim qəbul etdiyimiz geniş qərar məhz bu məqsədi daşıyır. Biz Azərbaycanın latın əlifbasına keçməsi haqqında qərar qəbul etdik. İndi Azərbaycanda hamı, bütün dövlət orqanları yalnız latın əlifbasından istifadə edir. Bu da bizim milliliyimizi, azərbaycançılığımızı göstərən çox mühüm bir amildir. Biz bundan sonra da Azərbaycan dilinin inkişaf etdirilməsi üçün səylərimizi davam etdirəcəyik. Bilirsiniz, hər bir millətin dili onun üçün çox əzizdir. Bizim üçün Azərbaycan dili, ana dilimiz həddindən artıq əzizdir. Çünki çox illər ana dilimiz, Azərbaycan dili həyatımızda geniş yer ala bilməmişdir. Amma buna baxmayaraq, hər bir azərbaycanlı dilin qorunub saxlanmasında az da olsa, çox da olsa, öz xidmətini göstərmişdir. Xüsusən, bizim yazıçılarımız, ədəbiyyatçılarımız, şairlərimiz o ağır dövrdə Azərbaycan dilinin yaşamasında böyük xidmətlər göstərmişlər. Mən bu gün böyük iftixar hissi ilə deyə bilərəm ki, Azərbaycan dili XX əsrdə böyük inkişaf yolu keçmişdir. İndi baxın, bizim dilimiz nə qədər zəngindir, nə qədər məlahətlidir, nə qədər şirindir və bütün fikirləri ifadə etməsi üçün nə qədər böyük söz ehtiyatına malikdir. Biz Azərbaycanda Azərbaycan dilinin hakim olmasını, Azərbaycan dilinin getdikcə inkişaf etməsini təmin edəcəyik. Ancaq eyni zamanda arzu edirik ki, hansı qitədə, hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlı o ölkənin dilini də mənimsəsin, o ölkənin adət-ənənələrindən də istifadə etsin, o ölkənin şəraitinə uyğunlaşsın. Amma Azərbaycan dilini yaşatsın və inkişaf etdirdirsin.

Xalqları dil qədər, milli-mənəvi ənənələr qədər, dəyərlər qədər birləşdirən başqa bir vasitə yoxdur. Biz bu vasitədən daim istifadə etməliyik. Xüsusən, başqa ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar. Ona görə də mən arzu edərdim ki, hər bir ölkədə Azərbaycan icmasında azərbaycanlılar həmrəy olsunlar, bir-birinə dayaq olsunlar, bir-birinə yardım etsinlər, bir-birinin dərdinə yansınlar və bizim milli adət-ənənələrimizi, milli dəyərlərimizi birlikdə gözləsinlər, milli bayramlarımızı qeyd etsinlər. Təkcə müstəqillik bayramını, Novruz bayramını deyil, bütün başqa bayramları da qeyd etsinlər. Azərbaycan dilini yeni nəslə, uşaqlara çatdırmaq üçün müəyyən tədris imkanları yaratsınlar. Biz bu barədə kömək edəcəyik ki, bizdən sonra gələn nəsillər, sizin övladlarınız, bizim övladlarımız azərbaycançılığı daha da yüksəklərə qaldırsınlar, Azərbaycan dilini, milli-mənəvi dəyərlərimizi daim yaşatsınlar. Əziz dostlar!

Əmin ola bilərsiniz ki, müstəqil bir dövlət kimi Azərbaycan on ildir ayaq üstə möhkəm durubdur. Ötən dövrdə biz Azərbaycanın müstəqilliyini inkişaf etdirmişik və bu gün bəyan edirəm ki, Azərbaycanın müstəqilliyi əbədidir, dönməzdir və daimidir. Əziz dostlar, müstəqil Azərbaycan həmişə sizin dayaq yeriniz olacaq, pənah gətirdiyiniz yer olacaqdır və təbiidir ki, Azərbaycanda biz də sizi özümüzün elçiləri hesab edirik, sizə çox ümidlər bəsləyirik, sizə arxalanırıq, sizi özümüzdə dayaq hesab edirik. Müstəqil Azərbaycan dövləti gənc olduğu kimi, Azərbaycanın həmrəyliyi də, dünya azərbaycanlılarının birliyi də, müxtəlif ölkələrdəki Azərbaycan icmaları da gəncdirlər. Ancaq indi biz yeni bir mərhələ keçmişik. Biz formalaşırıq, müstəqilliyimiz möhkəmlənir, xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar daha sürətlə təşkilatlanır və bizim hamımız birlikdə azərbaycançılığı yaşadacağıq, daimi edəcəyik, əbədi edəcəyik.

Əziz dostlar!

Mən sizin hamınıza cansağlığı və səadət arzulayıram. Xarici ölkələrdən gəlmiş nümayəndələrdən və qonaqlardan xahiş edirəm ki, Azərbaycan xalqının, onun dövlətinin, Preziden-

tinin salamlarını, sevgisini, məhəbbətini bütün Azərbaycan icmalarına, hər bir azərbaycanlıya çatdırasınız.

Sizin hər birinizə işlədiyiniz sahədə, gördüyünüz işdə, yaşadığınız yerlərdə uğurlar arzulayıram. Harada yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir ailəyə, hər bir azərbaycanlıya xoşbəxt həyat və xoşbəxt gələcək arzulayıram. Qoy, çaylarımız qurumasın! Qoy, ağaclarımız kəsilməsin! Qoy, çırağımız sönməsin!

Azərbaycan xalqına eşq olsun!

Yaşasın müstəqil Azərbaycan, Azərbaycan, Azərbaycan!

"Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayının keçirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 8 fevral 2006-cı il tarixli, 1291 nömrəli Sərəncamına əsasən

2006-cı il mart ayının 16-da Bakı şəhərində keçirilib. Bu qurultayda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Dünya Azərbaycanlılarının Əlaqələndirmə Şurasının sədri seçilib.

Dünya azərbaycanlılarının II Qurultayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqi

-Hörmətli xanımlar və cənablar!

Hörmətli qonaqlar!

Əziz həmvətənlər!

Mən sizin hamınızı Dünya azərbaycanlılarının II Qurultayının açılışı münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm, hər birinizə cansağlığı, xoşbəxtlik arzulayıram.

Dünya azərbaycanlılarının qurultayı çox böyük tarixi hadisədir. Bu gün burada gözəl film nümayiş etdirildi. Biz o gözəl anları yenidən yada saldıq. Məhz xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə beş il bundan əvvəl Dünya azərbaycanlılarının I Qurultayı keçirilmişdir. Qurultayın Azərbaycanın müasir tarixində müstəsna rolu olmuşdur. Aparılmış müzakirələr, fikir mübadiləsi, qurultayın qərarları bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıları bir-biri ilə daha da sıx birləşdirdi. Məhz o qurultaydan sonra Heydər Əliyevin qərarı ilə Azərbaycanda Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsi yaradıldı. Komitə Azərbaycan diasporlarının təşkilatlanmasında çox uğurlu fəaliyyət göstərir. 2002-ci ildə xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bağlı dövlət siyasəti haqqında Qanun qəbul edilmişdir və bu da öz növbəsində, bu işin hüquqi bazasını təşkil etdi. Bütün bu tədbirlər, bütün bu addım-

lar öz bəhrəsini verməkdədir. Dünyada yaşayan soydaşlarımız təşkilatlanır, yaşadıkları ölkələrin həyatında daha da fəal rol oynayırlar. Əlbəttə ki, bu, həm onların mövqələrini möhkəmləndirir, eyni zamanda, müstəqil Azərbaycan Respublikasının mövqeyini gücləndirir, əhəmiyyətini artırır.

Biz çox şadıq ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar o ölkələrin həyatında, iqtisadiyyatında çox mühüm rol oynayırlar və demək olar ki, artıq çox möhkəm mövqələrə malikdirlər. Eyni zamanda, hesab edirəm ki, yaşadıkları ölkələrin ictimai-siyasi həyatında da çox mühüm rol oynamalıdırlar. Çünki buna bütün imkanlar var. Müstəqil Azərbaycan Respublikası bütün ölkələrlə çox işgüzar, səmərəli münasibətlər qurmaqdadır. Belə olan halda, əlbəttə ki, xaricdə yaşayan azərbaycanlılar da bunu öz gündəlik həyatında hiss edirlər.

Mənim müxtəlif ölkələrə çoxsaylı səfərlərim çərçivəsində, demək olar ki, həmişə Azərbaycan diasporu ilə görüşlərim, açıq söhbətlərim olubdur. Mən həmişə qeyd etmişəm bu gün də demək istəyirəm ki, Azərbaycan dövlətinin möhkəm olması dünyada yaşayan azərbaycanlıların da mövqeyini möhkəmləndirir.

Eyni zamanda, xaricdə yaşayan azərbaycanlılar bizim üçün də dayaqdır. Çünki Azərbaycan gənc müstəqil dövlətdir. Biz yalnız 15 ildir müstəqillik şəraitində yaşayırıq və təəssüflər olsun ki, bu günədək bir çox ölkələrdə Azərbaycan haqqında kifayət qədər dolğun məlumat yoxdur. Bu məlumatı, Azərbaycan həqiqətlərini, Azərbaycanın problemlərini, eyni zamanda ölkəmizin artan nüfuzunu, önəmini dünya ictimaiyyətinə, çatdırmaq, əlbəttə ki, bizim ümumi işimizə çox böyük töhfə olacaqdır.

Mən əminəm ki, artıq mövcud olan gözəl meyillər bu qurultaydan sonra daha da güclənəcəkdir. Azərbaycanlılar daha da möhkəm təşkilatlanacaq, yaşadıkları ölkələrdə daha da möhkəm mövqələrə sahib olacaqlar və beləliklə, dünyadakı 50 milyonluq Azərbaycan xalqı daha da yaxşı yaşayacaq, öz məqsədlərinə nail olacaqlar.

Mən qeyd etdim ki, bu təşkilatlanma prosesi dünya azərbaycanlılarını bir araya dəvət etmək təklifi və təşəbbüsü ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülmüşdür. Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti Azərbaycan xalqına xidmət etməkdən ibarət olmuşdur. Xalqımızın lideri ictimai-siyasi quruluşdan asılı olmayaraq, bütün dövrlərdə Azərbaycanın inkişafına xidmət edirdi. 1970-ci illərdə Azərbaycan Sovet İttifaqı çərçivəsində bir respublika kimi yaşayırdı. O illərdə də Azərbaycanın inkişafına böyük töhfələr verilmişdir.

1969-cu ildə Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbər seçilmişdi. Azərbaycan o vaxt bütün müttəfiq respublikalar arasında ən geridə qalmış yerdə idi. 1982-ci ildə o, bu vəzifəsini başa çatdıranda Azərbaycan artıq ən qabaqcıl yerlərdə idi. Məhz o illərdə Azərbaycanın güclü sənaye, iqtisadi potensialı yaranmışdır və bu, indi müstəqil Azərbaycana xidmət edir. Baxmayaraq ki, Azərbaycan müstəqil dövlət deyildi, ancaq o illərdə bir çox sahələrdə məhz Azərbaycanda müstəqillik əlamətləri tətbiq olundu. Müxtəlif istiqamətlərdə atılan addımlar elə bil ki, gələcəyə yönəldilmişdir. Elə bil ki, Heydər Əliyev görürdü, bir gün Azərbaycan müstəqil olacaq və bu müstəqil ölkəyə güclü iqtisadi potensial, ordu lazım olacaqdır. Ona görə o, kadrların hazırlanmasında, Azərbaycanda iqtisadi və sənaye potensialının yaranmasında müstəsna xidmətlər göstərmişdir.

Ancaq Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa edəndə ölkəmiz yenə çox böyük problemlərlə üzləşmişdi. 1991-ci ildə Sovet İttifaqı dağılanda Azərbaycan, demək olar ki, ən çətin vəziyyətdə olan ölkə idi: iqtisadi böhran, siyasi böhran, hərbi böhran, vətəndaş müharibəsi, Ermənistanın Azərbaycana qarşı etdiyi təcavüz və bunun nəticəsində torpaqların işğal olunması, vətəndaş qarşudürməsi. Bütövlükdə, Azərbaycanın dövlətçiliyi sual altında idi.

1993-cü ildə Heydər Əliyev xalqın tələbi ilə Azərbaycana rəhbərliyə qayıdıandan, Prezident vəzifəsinə seçildəndən sonra ölkədə ictimai-siyasi vəziyyət normallaşdı, sabitləşdi. Ölkəni narahat edən, təhlükə törədən problemlər aradan qaldırıldı və

dinamik inkişafa qədəm qoyuldu. Məhz o illərdən sonra Azərbaycan dünya birliyində möhkəm yerini tuta bilmişdir.

Azərbaycanda başlanmış iqtisadi islahatlar çox sürətlə aparılır və indi Azərbaycan iqtisadi inkişaf sürətinə görə nəinki, keçmiş sovet respublikaları arasında, həm də dünyada birinci ölkədir. Bütün bunlar bir daha onu göstərir ki, ictimai-siyasi quruluşdan asılı olmayaraq, Heydər Əliyev bütün zamanlarda, bütün dövrlərdə Azərbaycan xalqına ləyaqətlə xidmət etmişdir. Azərbaycanın müstəqilliyinin əbədi, dönməz olmasında, iqtisadi potensialının möhkəmlənməsində, bölgədə və dünyada nüfuzunun artmasında onun müstəsna xidmətləri var. Hazırda bu siyasət davam etdirilir. Bu gün Heydər Əliyev bizimlə deyil, ancaq onun siyasəti yaşayır, onun qurduğu müstəqil Azərbaycan yaşayır və möhkəmlənir.

Müstəqillik böyük sərvətdir. Bəzən deyirlər ki, Azərbaycanın sərvətləri onun təbii ehtiyatları, coğrafi vəziyyətidir, yaxud da bölgədə mövcud olan mövqeləridir. Azərbaycanın ən böyük sərvəti onun müstəqilliyidir. Biz uzun illər, əsrlər boyu bu müstəqillikdən məhrum olmuşduq. Azərbaycan uzun illər ərzində çar Rusiyasının müstəmləkəsi idi. Ondan sonra Sovet İttifaqının respublikası idi. Bu gün isə biz müstəqil dövlətlik, Azərbaycan dünya birliyinin üzvüdür. Biz gərək bu müstəqilliyi möhkəmləndirək.

Mən dəfələrlə demişəm, bu gün də qeyd etmək istəyirəm ki, müstəqillik yalnız dövlət atributları ilə ölçülmür. Müstəqillik rəmzləri ilə ölçülmür. Müstəqillik o deməkdir ki, dövlət və ölkənin rəhbərliyi öz xalqının maraqlarına tam cavab verən müstəqil siyasət aparmaq iqtidarında olsun. Bu gün bu var və bunun təməli məhz 1990-cı illərin ortalarında qoyulmuş, Azərbaycan bütün potensialını işə sala bilmişdir. Bu gün bizim artan nüfuzumuz, gücümüz imkan verir ki, Azərbaycan tam şəkildə müstəqil siyasət aparsın. Bu siyasət Azərbaycan xalqının milli maraqlarının qorunmasına, dünya azərbaycanlılarının birliyinin möhkəmlənməsinə yönəldilibdir.

Heydər Əliyev siyasəti Azərbaycanda hər bir sahədə davam etdirilir. Xarici siyasətimiz çox uğurludur, çox fəaldır. Azərbaycan beynəlxalq təşkilatlarda çox önəmli yer tutur, bizim mövqelərimiz möhkəmlənir. Son illər ərzində müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarda, xüsusilə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı bizim xeyrimizə, yəni ədalətli qərarlar qəbul ediləndir. Biz qonşu ölkələrlə çox gözəl münasibətlərimizi saxlaya bilmişik, onları möhkəmləndiririk və bu, bizim inkişafımız üçün çox vacibdir. Çünki biz bu bölgədə yaşayırıq və bölgədə sülhün, təhlükəsizliyin bərqərar olması, regional əməkdaşlığın inkişafı bizim maraqlarımıza xidmət edir.

Azərbaycanın addımları bütün sahələrdə, o cümlədən xarici siyasətdə müsbət nəticələrini verməkdədir. Sizə bildirmək istəyirəm ki, son iki il ərzində Azərbaycanın 21 səfirliyinin açılması haqqında qərarlar veriləndir. İndi Azərbaycanın müxtəlif ölkələrdə 46 səfirliyi olacaq ki, onların da 21-nin açılması haqqında son iki ildə qərar veriləndir. Onların bəziləri açılıb fəaliyyət göstərir, bəziləri isə bu yaxınlarda açılacaqdır. Bu, nə deməkdir?! O deməkdir ki, Azərbaycan öz xarici siyasətini daha da dolğun, hərtərəfli şəkildə aparacaqdır. Çünki, – yəqin siz də bunu hiss edirsiniz, biz də bunu bilirik, – əfsuslar olsun ki, Azərbaycan həqiqətləri dünya ictimaiyyəti tərəfindən o qədər də yaxşı dərk edilmir. Məlumat qıtlığı var, bəzi hallarda informasiya blokadası ilə də üzləşirik. Çünki bizim əleyhimizə dünyanın erməni lobbisi fəaliyyət göstərir və hər vəchlə çalışır ki, Azərbaycanı ləkələsin, Azərbaycanda gedən proseslərə mənfi don geyindirsin və beləliklə, Azərbaycanı təcrid edilmiş vəziyyətə salsın. Yəni bu da var.

Ancaq, eyni zamanda, ümumiyyətlə, məlumatsızlıq da var. Ona görə səfirliklərin açılması, Azərbaycanın çox fəal xarici siyasəti, diasporların möhkəmlənməsi və artan nüfuzu Azərbaycanı dünya birliyinə olduğu kimi təqdim edir. Bizə məhz bu lazımdır. Bizə o lazımdır ki, Azərbaycanda gedən proseslər dünya üçün açıq olsun. Son iki il ərzində mən

çoxsaylı xarici səfərlər etmişəm. Mənim müxtəlif qonaqlarla çox görüşlərim olubdur. Görürəm ki, Azərbaycana ilk dəfə gələn qonaqlar tam başqa fikirlə gəlirlər. Amma burada reallıqları, ab-havanı görəndə, Azərbaycanın ümumi inkişafını, cəmiyyətdə hökm sürən dözümlülüyü, tolerantlığı, qonaqpərvərliyi, vətəndaş həmrəyliyi görəndə Azərbaycandan tamamilə başqa fikirlə ayrılırlar. Ona görə, diasporun fəaliyyəti məhz bu istiqamətdə də öz töhfəsini verməlidir və bunu etmək üçün diaspor daha da möhkəm təşkilatlanmalıdır.

Bir sözlə, xarici siyasət sahəsində biz öz xəttimizi aparırıq. Amma bu işdə, əlbəttə ki, sizin də fəaliyyətinizə, fəal olmağınıza böyük ehtiyac var. Son illər ərzində mən hiss edirəm ki, bu iş artıq əlaqələndirilmiş şəkildə aparılır. Xarici İşlər Nazirliyinin, Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin, Azərbaycan diasporlarının fəaliyyəti, müxtəlif ölkələrdə Azərbaycanla bağlı keçirilən tədbirlər, konfranslar, simpoziumlar, aksiyalar – bütün bunlar bizim mövqelərimizi möhkəmləndirir, digər tərəfdən, Azərbaycan haqqında real məlumatı da dünya birliyinə çatdırır.

Azərbaycanda son illər ərzində iqtisadi inkişaf sahəsində də böyük irəliləyiş var. Ölkəmiz bu istiqamətdə böyük uğurlar əldə edibdir. Bizim iqtisadiyyatımız dünyada ən yüksək sürətlə artır. Keçən il iqtisadi artım 26 faizdən çox olub və bu, dünyada ən yüksək göstəricidir. 2005-ci ildə Azərbaycanda sənaye istehsalı 33 faizdən çox artıb. Bu da dünyada ən yüksək göstəricidir. Keçən il əhalinin pul gəlirləri 27 faiz artmışdır. Son iki il yarım ərzində Azərbaycanda 340 min yeni iş yeri açılmışdır. Bu, işsizliyin aradan qaldırılmasına böyük kömək göstərir. Azərbaycanda iki il bundan əvvəl yoxsulluğun səviyyəsi 49 faiz idi, yəni keçən ilin sonuna 29 faizə düşüb. Yəni də bu, böyük rəqəmdir. Mən demişəm, nə üçün Azərbaycan vətəndaşları yoxsulluq şəraitində yaşamalıdırlar? Prezident seçiləndən sonra vəzifə qoymuşam ki, Azərbaycanda bir nəfər də yoxsul insan olmamalıdır. Biz buna nail olacağıq. Mən

əminəm ki, 2006-cı ildə görülən işlər imkan verəcək ki, yoxsulluq şəraitində yaşayanların sayı kəskin şəkildə aşağı düşsün.

Azərbaycanda regional inkişaf proqramı çox sürətlə həyata keçirilir. Bakı, bizim doğma paytaxtımız çox sürətlə inkişaf edir. Eyni zamanda, regionlarda inkişaf çox sürətlidir. Yeni elektrik stansiyaları, qaz xətləri, yollar, su kəmərləri tikilir, bütün təsərrüfat və sənaye infrastrukturunu yeniləşir. Eyni zamanda, humanitar sahədə də böyük işlər görülübür. İndi bütün bölgələrdə ən müasir xəstəxanalar tikilir. Təkcə 2005-ci ildə Azərbaycanda 300-dən çox yeni məktəb tikilmişdir. Ən müasir, ən yüksək səviyyədə idman kompleksləri, üzgüçülük hovuzları, poliklinikalar inşa olunmuşdur. Bütün bunlar Azərbaycanın ümumi inkişafını müəyyən edir.

Biz güclü olmalıyıq, zəngin dövlət yaratmalıyıq. Bunu etmək üçün, ilk növbədə, iqtisadi potensial möhkəmlənməlidir. Bu istiqamətdə biz öz işimizi düşünülmüş konsepsiya şəklində qururuq. Proqram tərtib edirik və sonra o, icra olunmağa başlayır. İndi Bakı şəhərinin inkişafına dair iki mühüm proqram qəbul ediləbdir. Onlar artıq icra olunmağa başlayır.

Bir sözlə, iqtisadi sahədə Azərbaycanın davamlı və dayanıqlı inkişafı təmin olunacaq və ölkəmiz ildən-ilə möhkəmlənəcək, büdcəmiz artacaqdır. Mən sizə bildirmək istəyirəm ki, 2005-ci ildə büdcəmiz 2004-cü ilə nisbətən 70 faiz artmışdır. 2006-cı ildə 2005-ci ilə nisbətən yenə 70-80 faiz artmışdır. Büdcə xərcləri artır, deməli, Azərbaycanda investisiya layihələri icra olunur, insanların rifah halı yaxşılaşır, maaşlar, pensiyalar mütəmadi qaydada qaldırılır və qaldırılacaqdır. Minimum əmək haqqı insanın minimum tələbatını ödəməlidir. Biz buna nail olacağıq və o gün uzaqda deyildir.

Bir sözlə, iqtisadi potensialın güclənməsi bizim bütün planlarımızı gerçəyə çevirəcəkdir. Planlarımız da çoxdur. Biz ölkəmizi hərtərəfli inkişaf etdirməliyik. Həm bölgələr, həm şəhərlər, kəndlər inkişaf etməli, həm də bütün infrastruktur ən müasir tələblərə cavab verməlidir. Bizim bu istiqamətdə çoxlu fikirlərimiz, planlarımız var.

Bildiyiniz kimi, 10 ildən artıqdır ki, Azərbaycanda Heydər Əliyevin neft strategiyası həyata keçirilir. Neft böyük sərvətdir, təbii ehtiyatdır. Ancaq bu, o zaman xalqa xidmət edir ki, dənizin dibindən çıxarılsın və ondan sonra dünya bazarlarına çatdırılsın. Azərbaycanın neft strategiyasının məzisi məhz bunda idi: xarici sərmayəni cəlb etmək, Azərbaycanda əlverişli sərmayə mühiti yaratmaq və böyük enerji şirkətlərini Azərbaycana cəlb etmək. Bu gün bu var. Azərbaycanda neft hasilatı ildən-ilə artır. Neft Fondu yaradılıb və o, şəffaf, ictimaiyyət üçün açıq bir qurumdur. Neft Fonduna nə qədər vəsait yığıldığını Azərbaycanın hər bir vətəndaşı bilir. Çünki bu barədə mütəmadi qaydada məlumat dərc olunur. Bu şəffaflıq, aşkarlıq, əlbəttə ki, bizə çox lazımdır. Hamı bilməlidir ki, ölkənin nəyi var, haraya və necə xərclənir. İctimai nəzarət çox güclü olmalıdır. Xüsusilə Azərbaycana daha böyük həcmdə vəsaitin daxil olacağı indiki mərhələdə.

Azərbaycanın neft strategiyası uğurla icra edilir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri bu il istismara veriləcəkdir. Bizim enerji daşıyıcılarımız dünya bazarına, Avropa bazarına çatdırılacaqdır. İlk növbədə, biz bundan çox böyük iqtisadi mənfəət götürəcəyik. Bu, bizə imkan verəcək ki, ölkəmizi ən yüksək səviyyədə inkişaf etdirək və müasirləşdirək. Digər tərəfdən, o da heç bir şübhə doğurmur ki, Azərbaycanın bölgədəki, qitədəki, dünyadakı mövqeləri möhkəmlənəcəkdir. Çünki Azərbaycan Avropa və dünya istehlakçıları üçün çox önəmli ölkəyə çevrilir. Bu, bizim gücümüzü, önəmimizi artırır, sözümüzün çəkisini artırır və milli maraqlarımıza xidmət edir. Bu il başa çatacaq o nəhəng layihələr eyni zamanda regionda gedən proseslərə çox müsbət təsir göstərəcəkdir. Çünki regional inkişaf meyilləri artıq çox aydındır. Azərbaycan regional inkişaf kontekstində çox fəal rol oynayır. bütün regional layihələrin iştirakçısı və bir çoxunun təşəbbüsçüsüdür. Bizim iştirakımız olmadan regionda heç bir – nə siyasi, nə enerji, nə iqtisadi layihə, nə də nəqliyyat layihəsi həyata keçirilə bilər.

Azərbaycan Asiyam Avropa ilə birləşdirən körpüdür. Biz indi öz nəqliyyat infrastrukturumuzu möhkəmləndiririk. Müxtəlif şəhərlərdə yeni hava limanları tikilir, magistral yollar salınır. Bizim dəniz nəqliyyatımıza, dəmir yolumuza böyük investisiyalar qoyulur. Bir sözlə, nəqliyyat sektoru gələcəkdə çox mühüm rol oynayacaqdır. Regionda digər mühüm layihə də məhz bununla bağlıdır. Türkiyəni Azərbaycanla dəmir yolu ilə birləşdirmək – Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunu işə salmaq indi bizim əsas vəzifəmizdən biridir və buna nail olacağıq. Belə olan halda, həm Azərbaycanla Türkiyə dəmir yolu ilə birləşir, bütün yükdaşımalar bu marşrutla aparılacaqdır. Eyni zamanda, bu da aydındır ki, bizim torpaqlarımızı zəbt edən, bizə qarşı təcavüz edən işğalçı dövlət – Ermənistan bütün bu layihələrdən kənar qalacaqdır.

Biz heç vaxt imkan verə bilmərik ki, torpaqlarımızı zəbt edən ölkə bizimlə regional əməkdaşlıq etsin. Biz Ermənistanı bütün regional layihələrdən təcrid etmişik. Çünki bizim iştirakımız olmadan heç bir beynəlxalq layihə işləyə bilməz.

Yenə də buna qayıtmaq istəyirəm, bu beynəlxalq, regional layihələr indi təkcə Azərbaycanın, yaxud da onun qonşularının maraqlarını təmin etmir, geniş mənada, dünya üçün əhəmiyyətli layihələrə çevrilir. Azərbaycanın rolu getdikcə artacaqdır. Bizim də məqsədimiz budur. Biz istəyirik ki, Azərbaycan qüdrətli dövlət olsun, Azərbaycan xalqı yaxşı, sülh şəraitində yaşasın, rifah içində yaşasın. Biz istəyirik ki, bütün qonşularımızla münasibətlərimiz yüksək səviyyədə olsun ki, bölgədə sabitlik pozulmasın, əməkdaşlıq olsun. Bizim siyasətimiz məhz buna istiqamətləndirilibdir. Bütün sahələrdə də biz uğurları, nailiyyətləri görürük və əminəm ki, gələcəkdə bunlar daha da artacaqdır.

Bizim büdcəmiz ildən-ilə artır. İndi Azərbaycan öz iqtisadiyyatını tam şəkildə bazar prinsipləri əsasında qurubdur və ümumi daxili məhsulun çəkisində özəl sektorun payı təxminən 75 faizdir. Nəzərə alsaq ki, bizim ümumi daxili məhsulun böyük hissəsini təmin edən neft-qaz sənayesi dövlət inhisarın-

dadır, bu, çox yüksək göstəricidir. Onu göstərir ki, Azərbaycanda iqtisadiyyat liberallaşmış, sahibkarlıq çox sürətlə inkişaf edir, özəl sektor inkişaf edir. Beləliklə, Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatı prinsipləri artıq çox dərin köklər salır.

Amma bununla yanaşı, sosial məsələlərə də böyük diqqət göstərilir. Əgər büdcəmizin strukturuna nəzər salsaq görərik ki, Azərbaycan büdcəsi sosialyönlüdür. Yəni, bu nə deməkdir? O deməkdir ki, büdcənin əsas hissəsi sosial məsələlərə istiqamətləndirilibdir. Maaşlar, pensiyalar, sosial müavinətlər, humanitar sahəyə – təhsilə, səhiyyəyə və s. ayrılan xərclər artır. Bu, sintezdir. Bazar iqtisadiyyatının önəmini heç kim inkar edə bilməz. Uzun illər sosializm və kapitalizm sistemlərinin toqquşması da nə ilə nəticələndi, biz hamımız onu yaxşı bilirik. Yəni hər bir ölkənin uğurlu, uzunmüddətli inkişafını ancaq bazar iqtisadiyyatı prinsipləri təmin edə bilər. Ancaq əgər biz öz fəaliyyətimizi yalnız bu sahə ilə məhdudlaşdırsaq, onda Azərbaycanda ədalətli inkişaf gedə bilməz. Biz sosial sektora, sosial sahəyə daim çox böyük diqqət göstərməliyik. Çünki biz insanlar üçün yaşayırıq. Bizim məqsədimiz insanlara xidmət etməkdir. Mən şəxsən öz vəzifəmi məhz bunda görürəm. Bu, böyük vəzifədir, böyük məsuliyyətdir, xalq qarşısında məsuliyyətdir. Mən xalq qarşısında məsuliyyət daşıyıram. Ona görə çalışmalıyam ki, Azərbaycan xalqı, onun hər bir vətəndaşı gündəlik həyatında korluq, çətinlik çəkməsin, problemlə üzləşməsin.

Yoxsulluq şəraitində yaşayanların sayının kəskin şəkildə aşağı salınması, işsizliyin aradan qaldırılması bu məqsədləri güdür. Ona görə sosial sahə bizim işimizdə çox böyük yer tutur və gələcəkdə bu sahəyə daha da böyük investisiyalar qoyulacaqdır.

İndi o dövr keçir ki, Azərbaycanın yalnız və yalnız xarici sərmayədən asılı olduğu, yaxud da ölkənin inkişafını xaricdən gələn sərmayənin müəyyən etdiyi dövr indi arxada qalır. Biz artıq o dövrü yavaş-yavaş bitiririk. Ancaq yenə də çox maraqlıyıq və çalışmalıyıq ki, Azərbaycana daha da böyük həcmdə xarici sərmayə gətirək. Sizə bir rəqəm də gətirə bilərəm, xarici

sərmayələrin adambaşına düşən həcminə görə Azərbaycan bütün bölgədə ən birinci yerdədir. Yəni bizim liberal siyasətimiz, sərmayə mühitinin əlverişli olması, sərmayələrin qorunması bu nəticələrə gətirib çıxarıbdır. Ancaq indi öz imkanlarımız da var, biz daha çox öz gücümüzə güvənməliyik. Çünki buna imkan var. Bir də ki, 15 illik müstəqillik tarixi bizə hər şeyi açıq-aydın göstərdi. Biz özümüz möhkəmlənməliyik, güclənməliyik. Yalnız o təqdirdə Azərbaycan zəngin, qüdrətli dövlətə çevriləcəkdir.

Əlbəttə ki, sosial sahədə də işlər davam etdiriləcəkdir. Diqqətimizin böyük hissəsi Azərbaycanda ən çətin vəziyyətdə yaşayan insanların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilibdir. Ermənistanın işğalından əziyyət çəkən qaçqınlar, köçkünlər ən çətin vəziyyətdə yaşayanlardır. Onlar üçün yeni şəhərciklər salınır, yeni binalar tikilir. Bu yaxınlarda Ağdam rayonunda yeni qəsəbənin açılışında iştirak edirdim. Mən iki il yarım bundan əvvəl demişəm ki, Azərbaycanda bir dənə də çadır şəhərciyi qalmayacaqdır. Bu istiqamətdə işlər görülür. Yəqin ki, gələn il bütün çadır şəhərcikləri ləğv ediləcək və onların əvəzinə ən müasir tələblərə cavab verən evləri, xəstəxanaları, uşaq bağçaları, məktəbləri, yolları, su, enerji təchizatı, bir sözlə bütün infrastrukturunu olan gözəl şəhərciklər salınacaqdır. Bu, bizim vəzifəmizdir və onu yerinə yetirəcəyik.

Ancaq bunlar müvəqqəti tədbirlərdir. Bizim torpaqlarımız işğaldan azad olunandan sonra yeni şəhərlər tikəcəyik. Çünki işğal olunmuş torpaqlarda bütün binalar dağılıbdır. Erməni vandalları bütün binaları, orada olan bütün qəbiristanlıqları, məscidləri, məktəbləri, tarixi abidələri – hamısını dağıdıblar. Bu, vəhşilikdir. Biz torpaqlarımızı azad edəndən sonra o bölgələri yenidən bərpa edəcəyik. Bizim iqtisadiyyatımız buna imkan verəcəkdir.

Bildiyiniz kimi, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi uzun illərdir ki, öz həllini tapmır. Düzdür, danışıqlar gedir, atəşkəs əldə ediləndən sonra danışıqların mərhələləri olubdur. Bir neçə dəfə sanki tərəflərin mövqeləri də yaxınlaş-

mışdır. Ancaq nəticə etibarilə münaqişə öz həllini tapmır. Biz 12 ildir ki, sülh danışıqlarına sadıq. 12 ildir Ermənistanla Azərbaycan arasında atəşkəs rəcimi var. Biz bu danışıqların bir nəticə verəcəyini ümid edərək, onlarda iştirak edirik. Ancaq nə vaxta qədər?! Bu proses əbədi ola bilməz. Çünki Azərbaycan xalqının və iqtidarının səbri tükənir. Biz sülh prosesinə sadıq, danışıqlarda iştirakımız bunu bir daha göstərir. Biz istəyirik ki, bu məsələni müharibə yolu ilə yox, sülh yolu ilə həll edək. Bizim bütün söylərimiz, addımlarımız buna yönəldilibdir.

Amma biz görəndə ki, Ermənistan tərəfi konstruktiv mövqə tutmur, danışıqlarda özünü səmimi aparmır, dünya ictimaiyyətini aldatmaq istəyir, çaşdırmaq istəyir, onda bizim ayrı yolumuz qalmır. Bizim başqa yolumuz yoxdur. Biz nə vaxta qədər sülh prosesində iştirak edəcəyik?! Mən demişəm, necə deyərlər, əgər son ana qədər, son sınağa qədər biz hiss etsək ki, imkan var, sülh prosesində iştirak edəcəyik. Əgər görsək ki, bu proses, sadəcə, imitasiya xarakteri daşıyır, Azərbaycan bu prosesdə iştirak etməyəcəkdir. Bu münaqişə yalnız və yalnız beynəlxalq hüquq normaları əsasında öz həllini tapa bilər.

Tarixi baxımdan Dağlıq Qarabağ Azərbaycan torpağıdır və həmişə Azərbaycan torpağı olubdur. Ermənilər oraya XIX əsrin ortalarına qədər köçürülmüşlər. Hətta Dağlıq Qarabağın özündə bunu təsdiq edən, 1978-ci ildə qoyulmuş və ermənilərin Qarabağa köçürülməsinin ildönümünü əks etdirən abidə də var idi. Sonra ermənilər onu vurub dağıtdılar. Ermənilər bizim torpaqlarımıza qonaq kimi gəlmişdilər. Ondan sonra orada əhali baxımından üstünlük əldə edərək, separatizm meyillərinə təkən verdilər. Davakar separatizm və Ermənistanın təcavüzkar, işğalçı siyasəti indi Azərbaycan torpaqlarının işğal olunmasına gətirib çıxarıbdır.

Beynəlxalq hüquq normaları hamı üçün eyni olmalıdır. Heç kim heç bir müstəsna yanaşmaya, yaxud da hüquqa malik ola bilməz. Beynəlxalq hüquq normaları tələb edir ki, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunmalıdır. Bizim ərazi bütövlüyümüz bütün dünya tərəfindən qəbul edilir, Birləşmiş Millət-

lər Təşkilatı tərəfindən, bütün təşkilatlar tərəfindən tanınmışdır. Ona görə Ermənistanın işğalçı qüvvələri işğal olunmuş torpaqlardan çıxmalıdır, Azərbaycan vətəndaşları öz dədə-baba torpaqlarına, o cümlədən Dağlıq Qarabağa qayıtmalıdır. Ondan sonra Ermənistanla Azərbaycan arasında normal münasibətlər bərpa oluna bilər. Biz ancaq bu yolla sülh sazişinə imkan verə bilərik. Biz Dağlıq Qarabağın heç vaxt – nə bu gün, nə sabah, nə 10 ildən sonra, nə də 100 ildən sonra Azərbaycandan ayrılmasına razılıq verməyəcəyik.

Biz zərərçəkən tərəfik. Ermənistan bizə qarşı etnik təmizləmə siyasəti aparıb və vaxt gələcək, onlar buna görə beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında cavab verəcəklər. Biz onlara imkan veririk ki, əgər onlar konstruktiv təkliflərə razılıq versələr, Minsk qrupunun həmsədrləri tərəfindən irəli sürülmüş yeni çərçivəyə razılıq versələr, Praqa prosesində səmimi şəkildə iştirak etsələr, onda, Dağlıq Qarabağdakı ermənilərin təhlükəsizliyi, rahat yaşaması təmin olunacaqdır.

Dünyada mövcud olan çox müsbət təcrübə - milli azlıqlar üçün muxtariyyət təcrübəsi. Avropanın özündə də muxtariyyətlər var. Bir sıra başqa ölkələrdə də var. Muxtariyyət o demək deyil ki, sən separatizmlə məşğul olasan və yaşadığın torpağı o ölkədən ayırasan. Müxtəlif ölkələrdə muxtariyyət var, onun öz qayda-qanunları, tənzimləyici mexanizmləri var. Ancaq muxtariyyət bir, separatizm isə tamamilə başqa şeydir. Muxtariyyət mümkündür və dünyada mövcud olan müsbət təcrübə, əlbəttə, münaqişə ilə əlaqədar da tətbiq olunmalıdır.

Yenə də deyirəm, bu, bizim prinsipial mövqeyimizdir və bu mövqedən heç vaxt dönməyəcəyik. Ancaq o da həqiqətdir ki, 12 ildir atəşkəs recimi var və münaqişə öz həllini tapmır. Belə olan halda biz nə etməliyik? Bu barədə artıq Azərbaycanda, iqtidarda məsləhətləşmələr gedir. Əgər biz görsək ki, Ermənistan sülh prosesini pozmaq niyyətindədir və buna gətirib çıxaracaq, onda, əlbəttə ki, Azərbaycan öz siyasətində sülh prosesində iştirak məsələsinə yenidən baxmalı olacaqdır.

Ancaq bununla yanaşı, iqtisadiyyatı inkişaf etdirməklə yanaşı, biz ordu quruculuğunu da möhkəmləndiririk. Son illər ərzində bu sahəyə böyük diqqət göstərilir. Sizə deyə bilərəm ki, Azərbaycanın hərbi büdcəsi ildən-ilə artır. 2005-ci ildə 2004-cü ilə nisbətən 70 faiz artmışdır. 2006-cı ildə 2005-ci ilə müqayisədə 100 faiz, yəni 2 dəfə artmışdır. 2007-ci ildə daha da çox artacaqdır. İndi bizim hərbi büdcəmiz 600 milyon dollara bərabərdir. Mən vəzifə qoymuşam ki, yaxın zamanlarda bizim hərbi büdcəmiz Ermənistanın bütün büdcəsinə bərabər olsun. Ermənistan bizimlə heç vaxt rəqabət apara bilməyəcəkdir. Ermənistan rəhbərliyi bunu nə qədər tez başa düşsə, onlar üçün də bir qədər sərfəli olacaqdır. Çünki Azərbaycan inkişafdadır. Azərbaycanda siyasi proseslər sürətlə gedir və demokratikləşmə prosesləri gedir. Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığımız möhkəmlənir. Avratlantik strukturlarına inteqrasiya siyasətimiz uğurla gedir. Avropa İttifaqı ilə "Yeni qonşuluq siyasəti" çərçivəsində tədbirlər planı hazırlanır. NATO ilə "Fərdi tərəfdaşlığın fəaliyyət planı" hazırdır və yaxın vaxtlarda icra ediləcəkdir.

Digər beynəlxalq təşkilatlarda Azərbaycan mövqelərini möhkəmləndirir. Avropa Şurası keçən ilin yanvarında Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair çox mühüm qətnamə qəbul etmişdir və orada ilk dəfə qeyd olunmuşdur ki, Ermənistan Azərbaycan torpaqlarını zəbt edibdir. Bu vaxta qədər müxtəlif təşkilatlarda deyirdi ki, hansısa erməni qüvvələri və bu, çox mücərrəd bir termin idi. Avropa Şurasının qətnaməsində açıq göstərilmişdir ki, Avropa Şurasının üzvü olan bir ölkə, Avropa Şurasının üzvü olan digər ölkəyə qarşı təcavüz edib və bu təcavüz nəticəsində etnik təmizləmə halları olub, torpaqların 20 faizi işğal edilib və bir milyon qaçqın-köçkün yaranıb. Yəni, bu, çox mühüm bir qətnamədir.

Azərbaycan İslam Konfransı Təşkilatında çox fəaldır və İslam dünyası ilə əlaqələrimiz daha da möhkəmlənir. Bu sahəyə böyük önəm veririk. Müsəlman ölkələrinə mənim səfərlərim və o ölkələrdən qonaqların Azərbaycana səfərləri bizim həmrəyliyimizi daha da möhkəmləndirir. Biz digər təşkilatlarda

regional müstəvidə GUAM təşkilatında, MDB-də də fəalılıq. Yəni siyasi proseslər, Azərbaycanın artan mövqeləri, artan önəmli və ölkədə gedən demokratikləşmə, xalqla iqtidar arasında olan birlik, vəhdət bizim mövqələrimizi möhkəmləndirir.

Digər tərəfdən, iqtisadi potensial baxımından Ermənistanla Azərbaycan arasında olan uçurum ildən-ilə daha da dərinləşəcəkdir. Bizim proqramlarımızın əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, çox qısa müddət ərzində iqtisadi potensialımızı gücləndirək ki, Qarabağ məsələsində mövqələrimiz daha da möhkəm olsun. Əgər bu olmasa, əgər iqtisadi artım olmasa, maliyyə intizamı möhkəmlənməsə, Azərbaycanda çox cəsarətli iqtisadi islahatlar aparılmasa, biz büdcəni haradan dolduracağıq, orduya bu qədər pulu haradan ayıra biləcəyik? İqtisadi potensial da bizim tərəfimizdədir və ildən-ilə bizim büdcəmiz artacaq və bütün hərbi xərclər də artacaqdır.

Məsələnin ikinci tərəfi. Azərbaycanın dünyada artan mövqeləri. Xüsusilə enerji daşıyıcıları ilə bağlı bəzi bölgələrdəki ixtilaf, ziddiyyətlər və problemlər artıq Azərbaycanı dünyada alternativ enerji daşıyıcıları nəql edən ölkə kimi təqdim edir. Biz bunu hiss edirik. Əgər iki il bundan əvvəl biz Avropa ölkələri ilə danışıqlarda, sadəcə olaraq, müəyyən istiqamətləri müəyyən edirdikse və danışıqlar daha çox nəzəri xarakter daşıyırdısa, indi praktik xarakter daşıyır. İndi Azərbaycanın nefti və qazı Avropaya nəql ediləcək və hər iki tərəf bunda çox maraqlıdır. Yəni Azərbaycan dövlət kimi, əlbəttə ki, Ermənistanla heç cür müqayisə edilə bilməz. Ermənistan bütün regional layihələrdən təcrid olunmuş vəziyyətdədir. Ona görə ki, biz onları təcrid etmişik. Ermənistanın inkişaf potensialı çox məhduddur, faktiki olaraq yoxdur. Investisiya qoyulmur, əhali oradan gedir, yoxsulluq ölkəni bürüyür. Ermənistanın işğalçı siyasəti, əsassız iddiaları öz xalqına nə vaxta qədər mənfi təsir göstərəcəkdir?! Ona görə Dağlıq Qarabağ məsələsinin həlli. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpası Ermənistan xalqına da xidmət göstərəcəkdir. Onlar da bu çətin vəziyyətdən çıxar.

regionda gedən proseslərdə iştirak edə və ölkələrə normal qonşu ola bilərlər.

İndi baxın, onların hansı qonşu ilə normal münasibətləri var? Heç biri ilə. Azərbaycanın isə bütün qonşuları ilə çox açıq, səmimi münasibətləri var. Çünki biz əməkdaşlığa açıyıq. Altdan-altdan heç kimə qarşı heç bir təxribat törətmirik, separatizmlə məşğul olmuruq. Əksinə, Azərbaycan ölkədə yaşayan bütün xalqların doğma vətənidir. Azərbaycan çoxmillətli ölkədir. Burada müxtəlif dinlərin nümayəndələri bir ailə kimi yaşayırlar. Azərbaycanda nə milli, nə dini zəmində heç vaxt problem olmamışdır və olmayacaqdır. Bu, bizim strateji xəttimizdir. Azərbaycanda bütün xalqlar, bütün dinlərin nümayəndələri bir ailə kimi yaşayırlar.

Amma Ermənistanı baxın – monodövlətdir, orada heç bir başqa millət yaşaya bilmir. Orada sovet vaxtında deyərsən 90 faiz idi, indi doxsan doqquz onda neçə faiz erməni yaşayır. Başqa insanlar, başqa millətə mənsub olanlar orada yaşaya bilmirlər. Onlar bu siyasətdən əl çəkməlidirlər. Bu siyasət onları uçuruma aparır.

Biz öz tədbirlərimizi görməliyik, biz möhkəmlənməliyik. Azərbaycan öz iqtisadi potensialını, hərbi potensialını, siyasi imkanlarını tam şəkildə işə salır. Biz hər istiqamətdə çox sürətlə, düşünülmüş proqram və konsepsiya əsasında irəliləyirik. Yəni də qeyd etmək istəyirəm ki, bu istiqamətdə Azərbaycan diasporunun çox böyük rolu var. Mən istəyirəm ki, həm Azərbaycanın dünyada təbliğ edilməsində, Azərbaycan həqiqətlərinin dünya birliyinə çatdırılmasında, azərbaycanlıların yaşadıkları ölkələrin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirakında bu rol daha da güclü olsun.

Məsələn, mən çox istəyirəm ki, azərbaycanlılar yaşadıkları bütün ölkələrin siyasi həyatında daha fəal rol oynasınlar. Siyasi partiyalara üzv olsunlar. Çalışsınlar ki, o ölkələrin qanunvericilik orqanlarına seçilsinlər. Bu, bizim mövqələrimizi möhkəmləndirir.

İqtisadi sahədə bizim mövqelərimiz çox möhkəmdir. Bu da çox önəmlidir və bizim imkanlarımızı daha da artırır. İndi gərək biz siyasi müstəvidə möhkəmlənək. Buna da gözəl zəmin var. Çünki iqtisadi baza olandan sonra siyasi proseslərdə iştirak etmək daha da asan olacaq və mən sizi bu işə də dəvət edirəm. Bizim diasporumuz həm siyasi, həm də iqtisadi proseslərdə fəal iştirak etməklə, Azərbaycanın mövqelərini daha da möhkəmləndirəcək ki, gücümüz daha da artsın. Bizim gücümüz sizin fəaliyyətinizdir. Sizin işə gücünüz Azərbaycan dövlətinin güclü olmasıdır. Azərbaycan dövləti nə qədər güclü olsa, sizin mövqeləriniz də bir o qədər güclü olacaqdır. Azərbaycanlıların yığcam yaşadıkları, yaxud da çox böyük sayda yaşadıkları ölkələrin dövlət, hökumət başçıları ilə mənim bu barədə çox geniş söhbətlərim olubdur. Elə bir görüş olmayıb ki, biz bu məsələyə toxunmayaq. Elə bir tədbir olmayıb ki, mən bu mövzunu dilə gətirməyim. Hər dəfə bunu edirəm və edəcəyəm. Çünki bu, bizim xalqımızın nüfuzunu möhkəmləndirir.

Azərbaycan xalqı böyük xalqdır. Biz 50 milyonuq. Bu, dünya miqyasında böyük xalqdır. Bizim hamımızın bir Vətəni var – Azərbaycan. Çalışmalıyıq ki, doğma Vətənimizi möhkəmləndirək, zənginləşdirək, qüdrətli dövlətə çevirək. Bu işdə hamımıza uğurlar diləyirəm.

Sağ olun.

Dünya Azərbaycanlılarının III Qurultayı "Dünya azərbaycanlılarının III Qurultayının keçirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 yanvar 2011-ci il tarixli, 1293 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirminci ildönümü ilə bağlı Tədbirlər Planı"na əsasən 2011-ci il iyul ayının 5-6-da Bakı şəhərində keçirilib. Dünya Azərbaycanlılarının III Qurultayının yekununda bir sıra qərarlar qəbul edilib. Qəbul edilən sənədlər arasında qurultayın ümumi müraciəti, dünya azərbaycanlılarına, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı xarici ölkə parlamentlərinə müraciətləri də var.

Dünya azərbaycanlılarının III qurultayında Prezident İlham Əliyevin nitqi

- Hörmətli xanımlar və cənablar!

Əziz qonaqlar!

Əziz həmvətənlər!

Mən sizin hamınızı Dünya azərbaycanlılarının III qurultayının açılışı münasibətilə ürəkdən təbrik etmək istəyirəm. Hər birinizə cansağlığı, uğurlar arzulayıram.

Bu qurultay çox əlamətdar bir hadisədir. Azərbaycanda Dünya azərbaycanlılarının qurultaylarının keçirilməsi artıq gözəl ənənəyə çevrilmişdir. Bu ənənənin təməlini 2001-ci ildə ulu öndər Heydər Əliyev qoymuşdur. Onun təşəbbüsü ilə Bakıda ilk dəfə olaraq dünya azərbaycanlıları bir araya gəldilər, çox gözəl qurultay keçirildi. Ondan sonra dünyada yaşayan azərbaycanlıların təşkilatlanması üçün yeni şərait yaradılmışdır.

2002-ci ildə ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Xaricdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır. İndi onun adı Diasporla İş üzrə Komitədir. Bütün qitələrdə yaşayan soydaşlarımız komitənin fəaliyyəti nəti-

cəsində öz təşkilatlarını yaratmışlar. Bu təşkilatlar bu gün artıq bütün qitələrdə, bütün ölkələrdə uğurla fəaliyyət göstərirlər.

Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi və birliyi üçün ulu öndər çox böyük səylər göstərmişdir. Hələ 1991-ci ildə Naxçıvanda onun təşəbbüsü ilə 31 dekabr Dünya azərbaycanlılarının Həmrəyliyi günü kimi elan edilmişdir. Bu gün 31 dekabr bizim milli bayramımızdır.

Bu gün nümayiş olunan filmdə ölkəmizin inkişafının müxtəlif istiqamətləri göstərilmişdir. Azərbaycan bu il müstəqilliyinin 20 illik yubileyini qeyd edir. Bu 20 il ərzində biz böyük və şərəfli yol keçmişik. İyirmiillik yubileyi qeyd edərkən ölkəmiz, xalqımız üçün ulu öndər Heydər Əliyevin verdiyi töhfələri bir daha yada salırıq. Müstəqil Azərbaycan üçün ən həlledici anlarda Azərbaycan xalqının tələbi ilə rəhbərliyə gəlmiş Heydər Əliyev ölkəmizi bəladan, faciədən, vətəndaş müharibəsindən qurtara bilmişdir.

1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılması nəticəsində Azərbaycan müstəqilliyə qovuşmuşdur. Ancaq o vaxt ölkədə gedən proseslər və mövcud olan ağır vəziyyət müstəqilliyimizi sual altına qoymuşdu. Ölkədə xaos, anarxiya, kütləvi itaətsizlik hökm sürürdü. İqtisadi və siyasi tənəzzül faktiki olaraq ölkəmizi uçuruma aparırdı. Bundan əlavə, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü və təcavüz nəticəsində torpaqlarımızın işğal altına düşməsi, daxili çəkişmələr, qarşıdurmalar və vətəndaş müharibəsinin başlanması – bütün bunlar müstəqilliyimizin ilk illərinin hadisələri idi.

1993-cü ildə Heydər Əliyevin yorulmaz fəaliyyəti nəticəsində bütün xoşagəlməz hallara son qoyuldu. Ölkəmizdə sabitlik yarandı və Azərbaycanda inkişaf dövrü başlandı. Ona görə biz tam əminliklə və qətiyyətlə deyirik: Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın banisidir, müstəqil Azərbaycanın qurucusudur. Bu gün Azərbaycan onun qoyduğu yolla gedərək inkişaf edir.

Azərbaycanın inkişaf istiqamətləri 1993-cü ildə və dövlətçiliyimizin formalaşmasının ilk illərində müəyyən edilmiş

dir. O dövr üçün bu təşəbbüslər həlledici məna daşıyırdı. Çünki bu gün Azərbaycanın reallıqları məhz o dövrdə müəyyən edilmiş və seçilmiş istiqamətlər üzərində qurulmuşdur. Düzgün istiqamət seçilmişdir: Azərbaycan dünya birliyinə inteqrasiya etməli, açıq qapılar siyasəti aparmalı, xarici investisiyaları cəlb etməli idi. Biz bütün bunlara nail ola bilmişik. Azərbaycanda demokratik, dünyəvi dövlətin qurulması da məhz Heydər Əliyevin siyasətinin nəticəsidir. Bu gün Azərbaycan sürətlə və uğurla inkişaf edən ölkədir. Ölkəmizdə siyasi proseslər çox müsbət istiqamətdə gedir. Siyasi sistem təkmilləşir. Ölkəmiz demokratik əsaslarla idarə olunur. Söz, vicdan, mətbuat azadlığı, insan hüquqlarının qorunması məsələləri bizim üçün prioritetdir. Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğu prosesi uğurla gedir. Biz bütün beynəlxalq qurumlarla, beynəlxalq təşkilatlarla uğurlu əməkdaşlıq aparırıq.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1995-ci ildə müstəqil Azərbaycanın Konstitusiyası qəbul edilmişdir. Bizim Əsas Qanunumuz imkan verir ki, ölkəmiz uğurla və sürətlə inkişaf etsin.

Ölkə qarşısında duran vəzifələr icra edilir. Bir daha demək istəyirəm ki, 1990-cı illərdə düzgün müəyyən edilmiş istiqamət bugünkü reallıqlara gətirib çıxarmışdır. Bu gün Heydər Əliyev siyasəti yaşayır, davam etdirilir və yeni formalarla zənginləşdirilir.

Azərbaycanda müasir dövlət quruculuğu prosesi uğurla gedir. Eyni zamanda, biz milli mənəvi dəyərlərimizə də çox sadıq, onları qoruyuruq. Azərbaycan dəyərləri bizim üçün müstəsna əhəmiyyət daşıyır. Əsrlər boyu Azərbaycan xalqı milli mənəvi dəyərlərini, ana dilini – Azərbaycan dilini qoruya bilmişdir. Bu gün müasir Azərbaycan dövləti bu möhkəm təməl üzərində yaranır, güclənir və bölgədə, regionda artıq çox mühüm amilə çevrilibdir.

Bizim milli dəyərlərə bağlılığımız Azərbaycan xalqının iradəsinin əlamətidir. Bununla bərabər, dünyada mövcud olan və bizim üçün məqbul sayılan ən mütərəqqi təcrübə Azər-

baycanda tətbiq olunur. Azərbaycanda geniş modernləşmə siyasəti aparılır. Həyatımızın bütün istiqamətlərində modernləşmə əlamətlərini görə bilirik. Biz bundan sonrakı dövrdə də bu siyasətə sadıq qalacağıq.

Azərbaycanda, eyni zamanda, güclü iqtisadi potensial yaradılmışdır. Son illər ərzində aparılan iqtisadi islahatlar nəticəsində ölkə tam şəkildə özünü təmin edə bilir və hətta dünya üçün çox böyük problemlər yaratmış maliyyə və iqtisadi böhran Azərbaycana çox az təsir etmişdir. Ən böhranlı illərdə - 2008-ci, 2009-cu, 2010-cu illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatı inkişaf etmişdir, iqtisadiyyatımız artmışdır.

Azərbaycanda siyasi və iqtisadi islahatlar bir-birini tamamlayır. Məqsədimiz ondan ibarətdir ki, bu islahatların dərinləşməsi nəticəsində güclü, müasir dövlət yaradılsın. Biz artıq bu istiqamətdə çox böyük nailiyyətlərə çata bilmişik.

Son 7 il ərzində ölkə iqtisadiyyatı üç dəfə artmışdır. Yəni, ümumi daxili məhsul 300 faiz artmışdır. Bu da dünya praktikasında analoqu olmayan bir təcrübədir. Sənaye istehsalı da təxminən üç dəfə artmışdır. Yoxsulluq şəraitində yaşayanların sayı beş dəfə azalmışdır. Bu, onu göstərir ki, bizim tərəfimizdən aparılan islahatlar sosialyönümlü islahatlardır. Siyasətimizin təməlində insan amili dayanıbdır və bir neçə il əvvəl elan edilmiş "Biz neft kapitalını insan kapitalına çevirməliyik" şüarı bu gün reallaşır. Bunun nəticəsində iqtisadiyyatımızın bütün istiqamətlərində bir canlanma və inkişaf görürük. Maliyyə imkanlarımız genişlənir. Azərbaycanda çox böyük quruculuq işləri aparılır. Azərbaycana xarici və daxili investisiyalar qoyulur. Təkcə keçən il ölkəmizə 16 milyard dollar sərmayə qoyulmuşdur. Ümid edirəm ki, bu il bu rəqəm daha da böyük olacaqdır. Yəni də deyirəm, aparılan islahatlar nəticəsində ən ağır, ən böhranlı aylarda, illərdə biz iqtisadi və makroiqtisadi sabitliyi qoruya bilmişik. Ondən əlavə, atılan addımlar və irəli sürülən təşəbbüslər nəticəsində insanların maddi rifahı artıb. sosial proqramlar icra edilib, sosial ödəmələr, maaşlar, pensiyalar artırılır.

İqtisadi müstəqillik, əlbəttə, imkan verir ki, biz beynəlxalq məsələlərlə də bağlı fikrimizi açıq-aydın ifadə edək. Bölgədə gedən proseslərə Azərbaycanın təsir imkanları artır. Bu da təbiidir. Çünki Azərbaycan iqtisadiyyatı Cənubi Qafqaz iqtisadiyyatının 75 faizini təşkil edir. Onu da qeyd etməliyəm ki, ümumi daxili məhsulun 80 faizi özəl sektorda formalaşır. O da öz növbəsində göstərir ki, Azərbaycanda liberal islahatlar uğurla aparılır.

Regional əməkdaşlıq təşəbbüslərinin irəli sürülməsi nəticəsində regionda çox gözəl əməkdaşlıq iqlimi yaranmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyevin neft strategiyası çərçivəsində irəli sürdüyümüz təşəbbüslər gözəl nəticələrini verməkdədir. Azərbaycan çox uğurlu enerji siyasəti aparır. Enerji təhlükəsizliyi məsələlərinə gəldikdə, son aylar daha çox Azərbaycanın adı çəkilir və bu da təbiidir. Çünki Azərbaycanda görülən işlər və infrastruktura qoyulan vəsait bu gün yeni vəziyyətin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Biz bundan sonra da bu siyasətə sadıq qalacağıq. Azərbaycanın inkişafı təkcə iqtisadi addımlarla məhdudlaşmamalıdır. Yəni də deyirəm, biz istəyirik ki, bütün istiqamətlərdə ən qabaqcıl texnologiyalar, ən qabaqcıl təcrübə Azərbaycanda tətbiq olunsun və insanların yaşayış səviyyəsi ildən-ilə artsın. Buna nail olmaq üçün bütün imkanlar vardır. Bizim düşünülmüş strategiyamız vardır və taktiki addımlarımız da çox uğurludur. Azərbaycan nə xarici, nə daxili siyasətdə, nə də icra etdiyi proqramlarda bir dəfə də olsun səhv etməmişdir. Hesab edirəm ki, bunun nəticəsində bu gün ölkəmizin dünyadakı hörməti böyük dərəcədə artmışdır.

Azərbaycan etibarlı tərəfdaş kimi tanınır, bizim sözü-müzə inanırlar. Bizimlə əməkdaşlıq və dostluq etmək istəyən ölkələrin sayı artmaqdadır. Müstəqillik ən böyük sərvətdir, ən böyük uğurumuzdur. Azərbaycan 20 ildir ki, müstəqil yaşayır, Azərbaycan xalqı azad yaşayır. Azərbaycan xalqı öz taleyinin sahibidir, Azərbaycan xalqının iradəsi bizim üçün ən vacib amildir. Ölkə qarşısında duran sosial – iqtisadi məsələlərin həlli əminəm ki, bundan sonra da uğurla icra ediləcəkdir. Çünki

bunu deməyə əsas verən bizim təcrübəmiz, artıq əldə edilmiş maliyyə potensialımız və iqtisadi imkanlarımızdır.

Ölkə qarşısında duran ən ağır problem Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsidir. Əfsuslar olsun ki, uzun illər danışıqların aparılmasına baxmayaraq, bu məsələ həllini tapmır. Torpaqlarımız işğal altındadır, bütün beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü müdafiə edir, dəstəkləyir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, ATƏT, Avropa Parlamenti, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Avropa Şurası, digər təşkilatlar müvafiq qərar və qətnamələr qəbul etmişdir ki, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü orada müdafiə edilir və işğalçı qüvvələrin işğal edilmiş torpaqlardan çıxarılması da orada nəzərdə tutulur. Ancaq əfsuslar olsun ki, məsələ həllini tapmır. Bunun yeganə səbəbi Ermənistanın qeyri-konstruktiv mövqeyi və sülhə hazır olmamasıdır. Ancaq biz yaxşı bilirik ki, gec-tez Azərbaycan ərazi bütövlüyünü bərpa edəcəkdir.

Biz istəyirik ki, bunu sülh yolu ilə və tezliklə həll edək. Ermənistan tərəfi də anlamalıdır ki, artıq Azərbaycanda yaradılmış potensial Ermənistanın potensialı ilə müqayisə edilə bilməz. Bizim iqtisadi imkanlarımız və iqtisadi potensialımız Ermənistandakından 10 dəfə artıqdır. Vaxt keçdikcə bu fərq daha da çoxalacaq, iki ölkə arasındakı uçurum daha da genişlənəcəkdir. Ona görə Ermənistanın marağında olmalıdır ki, bu məsələ tezliklə öz həllini tapsın. Çünki Azərbaycanla rəqabət aparmaq indi onların gücündə deyildir. Bizim tək cə hərbi xərclərimiz Ermənistanın bütün dövlət büdcəsindən 50 faiz artıqdır. Bu, hələ bizim gördüyümüz işlərin birinci nəticələridir. Biz çox yaxşı başa düşürük və görürük ki, bizi nələr gözləyir. Azərbaycan dünya miqyasında zəngin ölkələrin arasında olacaqdır. Artıq beynəlxalq təşkilatların reytinglərində Azərbaycanın mövqeləri istənilən istiqamətdə çox yüksəkdir. İqtisadiyyatımızın rəqabət qabiliyyətliliyinə görə biz MDB məkanında birinci yerdəyik. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi və hazırlığına görə biz MDB məkanında birinci yerdəyik. İnsan inkişafı indeksinə görə də ən böyük sıçrayışı

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının hesablamalarına görə Azərbaycan etmişdir.

Yəni biz çox yaxşı bilirik ki, 5 il, 10 il sonra Azərbaycanın potensialı nədən ibarət olacaqdır. Çünki bir daha demək istəyirəm ki, bunu proqnozlaşdırmaq üçün əsas verən gördüyümüz işlərdir və icra edilən layihələrdir. Ona görə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tezliklə həll olunması həm Azərbaycanın, həm də Ermənistanın maraqlarına cavab verir. Beynəlxalq birlik də bunu istəyir, Beynəlxalq birlik də istəyir ki, bu münaqişəyə son qoyulsun. Son aylar ərzində bizi ruhlandırان vacib amillərdən biri də odur ki, bu məsələ ilə bağlı vasitəçilər və onların dövlət başçıları birmənalı şəkildə bildirirlər ki, status-kvo qəbul edilməzdir. Status-kvo dəyişdirilməlidir. Status-kvonun dəyişdirilməsi təbii ki, torpaqlarımızın işğal altından çıxmasını tələb edir.

Biz ümid edirik ki, danışıqların nəticəsi olacaqdır. Hər halda Azərbaycan danışıqlarda bütün dövr ərzində konstruktivlik nümayiş etdirmişdir. Çalışacağıq ki, bütün imkanlardan istifadə edib tezliklə öz ərazi bütövlüyümüzü bərpa edək.

Siz, dünyada yaşayan azərbaycanlılar yaxşı bilirsiniz ki, Dağlıq Qarabağ əzəli və tarixi Azərbaycan torpağıdır. Əsrlər boyu xalqımız o ərazilərdə yaşamışdır, yaratmışdır. Ermənilər o əraziyə qonaq kimi gəlmişlər. Biz onların Dağlıq Qarabağa gəlməyinin tarixçəsini də yaxşı bilirik. Vaxtilə 1978-ci ildə ermənilər tərəfindən Dağlıq Qarabağda onların Dağlıq Qarabağa köçürülməsini əks etdirən abidə ucaldılmışdır. Mühəribənin ilk illərində ermənilər o abidəni dağıtmışlar. Ancaq tarixi dəyişdirmək mümkün deyildir.

Tarix tarixdir. 1978-ci ildə Qarabağda məskunlaşmalarının 150 illiyini qeyd edən ermənilər yaxşı bilirlər ki, onlar bu torpaqlara qonaq kimi gəlmişlər. Nəinki Dağlıq Qarabağ, bu günkü Ermənistan tarixi Azərbaycan torpaqlarında formalaşmışdır. İrəvan xanlığı, Zəngəzur mahalı bizim tarixi ərazimizdir. Xəritəyə baxsaq görürük ki, vaxtilə Zəngəzuru Azərbaycandan ayırıb Ermənistana vermək nəticəsində böyük türk

dünyası coğrafi cəhətdən parçalandı. Yəni, Zəngəzurun Ermənistanına verilməsinin çox böyük mənfəəti var idi. Biz **indi** iddia etmirik ki, bu torpaqlar Azərbaycana birləşsin. Halbuki hər bir azərbaycanlı, hər bir vətəndaş, hər bir uşaq öz tarixini bilməlidir. Bilməlidir ki, bu bölgələr tarixi Azərbaycan torpaqlarıdır. Məsələnin həlli üçün, əlbəttə, bütün amillər nəzərdən keçirilməlidir. Tarix bəllidir. Bu bizim torpağımızdır, nəinki Dağlıq Qarabağ və digər bölgələr. Beynəlxalq hüquq normaları tam şəkildə bizim mövqeyimizi müdafiə edir. Minsk qrupunun həmsədr ölkələrinin dövlət başçılarından verdiyi bəyanatda da Helsinki Yekun Aktına istinad edilir. Helsinki Yekun Aktında açıq-aydın göstərilir ki, ərazi bütövlüyü prinsipləri xalqların öz müqəddəratını müəyyən etmək prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil etməməlidir. Beləliklə, hüquqi cəhətdən də mövqeyimiz güclüdür.

İqtisadi cəhətdən indi Ermənistan ilə Azərbaycan müqayisə edilə bilməz. Bu tam başqa, necə deyirlər, çəki dərəcələridir. Siyasi proseslərə təsir imkanları baxımından da Azərbaycan daha əlverişli mövqedədir. Çünki həm coğrafi baxımdan, həm gördüyümüz işlər, infrastruktur, enerji siyasəti, bölgədə təhlükəsizlik tədbirlərinin gücləndirilməsi və Azərbaycanın rolu əlbəttə ki, siyasi cəhətdən də çəkimizi daha da artırır. Mən şübhə etmirəm ki, bütün bu amillər, üstəgəl Azərbaycan Ordusunun güclənməsi nəticəsində biz Dağlıq Qarabağ münaqişəsini həll edə biləcəyik. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa edilməlidir və bərpa ediləcəkdir.

Əziz dostlar, əziz həmvətənlər, bir daha sizi Azərbaycanda səmimiyyətlə salamlayıram. Mən əminəm ki, Vətənə gəlməyiniz sizin üçün çox xoşdur. Bakının müasir görkəmi də əminəm ki, sizə çox xoş təəssürat bağışlayır. Bakı dünyanın ən gözəl şəhərlərindən biridir. Bakı bizim paytaxtımızdır, sevimli şəhərimizdir. Şəhərimizin gələcək inkişaf planları da vardır. Əminəm ki, hər dəfə Bakıya gələndə siz şəhərimizin yeni, gözəl guşələri ilə tanış olacaqsınız. Bu fürsətdən istifadə edərək

istərdim ki, Azərbaycan diaspor təşkilatlarının fəaliyyəti ilə bağlı fikirlərimi sizinlə bölüşüm.

Birinci növbədə qeyd etməliyəm və çox şadam ki, dünyada fəaliyyət göstərən Azərbaycan diaspor təşkilatları artıq tam formalaşmışdır. Birinci qurultaydan keçən dövrdə, yəni 10 il ərzində böyük işlər görülmüşdür, təşkilatların sayı artmışdır. Beş il əvvəl 336 diaspor təşkilatımız var idisə, hazırda onların sayı 416-ya çatmışdır. Bu, çox vacibdir. Ancaq eyni zamanda, kəmiyyət bu məsələ ilə əlaqədar bəlkə də həlledici rol oynamır. Mən çox şadam ki, diaspor təşkilatlarımız keyfiyyət baxımından da güclənir, onların fəaliyyəti daha da məqsədyönlüdür, daha da təsirlidir. Müxtəlif ölkələrdə bizim diaspor təşkilatları tərəfindən keçirilmiş aksiyalar onu göstərir ki, istənilən yerdə təşkilatlarımız öz fikrini, öz etirazını, yaxud da ki, öz dəstəyini göstərə bilirlər. Bu, çox mühüm amildir. Mən çox şadam ki, bu gün dünyada fəaliyyət göstərən diaspor təşkilatları yeni səviyyəyə qalxıb. Bu təşkilatlar arasında koordinasiya işlərinin aparılması əlbəttə ki, onların fəaliyyətini daha da gücləndirir. Mən hesab edirəm ki, diaspor təşkilatlarımız fəaliyyət göstərdikləri ölkələrdə bütün Azərbaycan icmasını birləşdirməlidir. İdeal variant ondan ibarət ola bilər ki, hər bir azərbaycanlı diaspor təşkilatlarına üzv olsun, onların tədbirlərində iştirak etsin, öz dəstəyini versin, öz köməyini göstərsin və eyni zamanda, diaspor təşkilatları tərəfindən də lazım olanda kömək görsün. Bunu etmək üçün bu təşkilatlar daha da güclü olmalıdır. Mən hesab edirəm ki, ən vacib amillərdən biri diaspor təşkilatlarının birliyi. Bəzi hallarda bir ölkədə bir neçə diaspor təşkilatı fəaliyyət göstərir, böyük ölkələrdə əlbəttə ki, onların sayı onlardır. Əksər hallarda cəmiyyətlər arasında əlaqələr sağlamdır. Ancaq elə hallar var ki, orada müəyyən ziddiyyətlər, müəyyən problemlər, anlaşılmaqlıq ortaya çıxır. Mən çox xahiş edirəm ki, əgər belə bir hal varsa, buna son qoyulsun. Çünki biz ölkə daxilində də, xaricdə də bir yerdə olmalıyıq. Birlik bizi gücləndirir. Birlik olmasa, biz güclü ola bilmərik. Bu aksiomadır. Ona görə hesab edirəm ki, diaspor təşkilatlarının fəaliyyəti-

nin inkişafı üçün biz birliyi tam şəkildə təmin etməliyik. Eyni zamanda, hazırda Azərbaycanın dünyadakı daimi və diplomatik nümayəndəliklərinin sayı da artmaqdadır. Keçən qurultay zamanı bizim 46 səfirliyimiz və konsulluğumuz var idi. Hazırda onların sayı 65-ə çatmışdır. Yaxın zamanlarda 8 ölkədə yeni səfirlik və konsulluğun açılışı nəzərdə tutulur. Bu, əlbəttə ki, ilk növbədə Azərbaycan dövlətinin qüdrətini göstərir. Yəni, onu göstərir ki, biz bütün dünya ilə əməkdaşlıq edirik və hazırda 65-dir və 73-ə çatanda əlbəttə ki, dünya miqyasında elə vacib ölkə qalmayacaq ki, orada səfirliyimiz olmasın.

Səfirliklərlə diaspor təşkilatları arasındakı əməkdaşlıq daha da güclü, daha da məqsədyönlü olmalıdır. Mən bu alqışları eşidirəm və görürəm ki, nə demək istədiyimi siz də yaxşı başa düşürsünüz. Mən çox dərinə getmək istəməzdim, amma bəzi hallarda səfirliklərlə diaspor təşkilatları arasında olan ziddiyyətlər mənə çox incidir. Biz buna yol verməməliyik. Səfirlik Azərbaycan dövlətinin bir parçasıdır, Azərbaycan dövlətinin rəsmi nümayəndəliyidir, Azərbaycan dövlətinin xarici ölkələrdə simvoludur. Biz elə etməliyik ki, səfirliklərlə diaspor təşkilatları arasında daim mehriban münasibətlər olsun. Əgər hər hansı bir problem, anlaşılmazlıq, yaxud da ki, narazılıq varsa, o, dərhal öz həllini tapmalıdır. Yəni, hərə bir tərəfə, öz küncünə çəkilməməlidir ki, biz sonra müdaxilə edək və vəziyyəti normalaşdırmağa çalışaq. Onlar özləri bir-birinə hörmətlə yanaşmalıdırlar, bir-birinin fəaliyyətini dəstəkləməlidirlər, çünki bizim bir Vətənimiz var – Azərbaycan dövləti. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı çalışmalıdır ki, onun dövləti haqqında müsbət imic formalaşsın, xalqı haqqında reallığı əks etdirən bir təəsürat yaransın. Əgər xarici ölkə vətəndaşları görsə ki, azərbaycanlılar xaricdə bir-biri ilə yola getmirlər, yaxud da ki, bir-birinin əleyhinə iş aparırlar, istər-istəməz onlarda ölkə haqqında, xalqımız haqqında düzgün olmayan təəsürat yarana bilər. Ona görə də mən sizdən xahiş edirəm ki, əgər bu vaxta qədər, indi kimin səhvindən nə olub olub, onu gərək qoyaq kənara, o səhifəni bağlayaq. Bundan sonra diaspor təşkilatları və səfirlik-

lər bir komanda şəklində, bir yumruq kimi işləməlidirlər və Azərbaycanın nə qədər gözəl ölkə olduğunu yaşadığın ölkənin vətəndaşlarına birgə çatdırmalıdırlar.

Yenə də demək istəyirəm ki, əksər hallarda biz səfirliklərlə diaspor təşkilatları arasında çox gözəl əməkdaşlıq edirik. Ancaq dediyim kimi, elə hallar da var və əminəm ki, bu qurultaydan sonra bu məsələlər də yoluna qoyulacaqdır.

Diaspor təşkilatlarının fəaliyyəti, eyni zamanda, erməni lobbisinin Azərbaycan əleyhinə apardığı çirkin kampaniyaya qarşı tutarlı bir cavabdır. Sırr deyil ki, müstəqilliyimizin ilk illərində bizim nə böyük maliyyə imkanlarımız var idi, xaricdə yaşayan azərbaycanlılar da o vaxt hələ təşkilatlanmamışdılar. Ancaq hazırda bütün ölkələrdə diaspor təşkilatlarımız erməni təbliğatına qarşı Azərbaycan reallıqlarını ortaya qoyurlar. Mən bu hərəkətləri, bu siyasəti alqışlayıram və bizim diaspor təşkilatlarının üzvlərinə bu fədakar və çox gözəl missiyaya görə minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm. Biz çalışmalıyıq ki, Azərbaycan haqqında reallıqları bütün dünyaya bildirək. Bizə qarşı dünyada erməni lobbisi fəaliyyət göstərir. Bizə qarşı mübarizə aparır. Onların təsir dairəsində olan bəzi siyasətçilər, bəzi mətbu orqanlar, bəzi ictimai qurumlar Azərbaycana qarşı kampaniya aparırlar – ləkələmə kampaniyası, Azərbaycan reallıqlarını təhrif etmək üçün uydurmalar, düzgün olmayan faktlar yayırlar, yalanlar, böhtanlar yağdırırlar.

Azərbaycan dövləti özünü qoruyur və qoruyacaqdır. Ancaq mən çox şadam ki, diaspor təşkilatlarımız da nəinki erməni lobbisi təşkilatlarına tutarlı cavab verir, eyni zamanda, onlar özləri orada Ermənistan qarşı çox ciddi və real faktlar əsasında qurulmuş təbliğat işləri aparırlar. Mən xaricdə çalışan səfirlərimizlə görüşlərdə həmişə demişəm və bu gün də demək istəyirəm ki, bizim diplomatiyamız hücum diplomatiyası olmalıdır. Bizim diplomatiyamız müdafiə, özünümüdafiə xarakteri daşımamalıdır. Hücum diplomatiyamız nəticə verir. Xüsusilə nəzərə alsaq ki, Ermənistan-Azərbaycan münasibətində haqlı tərəf və zərər çəkən tərəf bizik, əlbəttə, arqumentlərimiz daha

da ciddidir və daha da tutarlıdır. Hesab edirəm ki, növbəti dövrdə də erməni lobbisinə qarşı bütün dünyada mübarizəmizi davam etdirməliyik, onların yalanlarını ifşa etməliyik, Azərbaycan həqiqətlərini təbliğ etməliyik və Azərbaycan reallıqlarını olduğu kimi təqdim etməliyik. Müxtəlif konfranslar, simpoziumlar, “dəyirmi masa”lar keçirilir. Mən bunu alqışlayıram. Qəzetlər buraxılır. Hesab edirəm ki, qəzetlərin sayı daha da çox olmalıdır və mütəmadi qaydada xaricdə Azərbaycan dilində qəzetlər buraxılmalıdır. O ölkələrin dillərində qəzetlər, jurnallar buraxılmalı, təbliğat xarakterli materiallar nümayiş etdirilməlidir. Biz indi internet dövründə yaşayırıq və Azərbaycanda internet azaddır. Bu da çox vacib bir məsələdir. Heç bir məhdudiyyət yoxdur. Azərbaycanda internet istifadəçilərinin sayı 50 faizə çatmışdır. Bəzi hallarda yenə də erməni təbliğatı nəticəsində, yaxud da ki, erməni lobbisinin təsiri altında olan bəzi riyakar siyasətçilər tərəfindən Azərbaycanda guya mətbuat azadlığının olmaması haqqında fikirlər eşidirik. Necə ola bilər ki, azad internet olan ölkədə, internet istifadəçilərinin sayı 50 faiz olduğu təqdirdə, bütün azad mətbuat mövcud olduğu təqdirdə bizə desinlər ki, burada mətbuat azad deyil. Yəni, internet dövründə biz bu imkanlardan da istifadə etməliyik. İnternet saytları açılmalıdır. Azərbaycan xalqının tarixini, mədəniyyətini, Azərbaycanın bugünkü reallıqlarını, siyasətini əks etdirən çoxsaylı saytlar yaradılmalıdır və Azərbaycanın dövlət qurumları bu işlərdə də öz köməyini göstərməlidirlər. Mən artıq müvafiq göstərişlər vermişəm. Yəni, bir sözlə, biz çalışmalıyıq ki, xaricdə özümüzü olduğu kimi təqdim edək. Bu işdə daha da böyük uğurlar əldə etmək mümkündür.

Bununla bərabər, mən hesab edirəm, – bəzi hallarda biz artıq bunu görürük, – xaricdə fəaliyyət göstərən diaspor təşkilatlarımız o ölkələrin daxili siyasətinin amilinə çevrilməlidir. Artıq bunun vaxtı gəlib çatıb. Həm ölkəmizin inkişafı, həm diaspor təşkilatlarımızın güclənməsi qarşımızda indi belə imkanlar açır. Soydaşlarımız – azərbaycanlılar yaşadıkları ölkələrdə dövlət, hökumət qurumlarında təmsil olunmalıdırlar.

Onların sayı da bəzi hallarda buna imkan verir. Qanunvericilik orqanlarında təmsil olunmalıdırlar. Bunu etmək üçün azərbaycanlılar arasında qarşılıqlı dəstək və birlik daha da güclü olmalıdır. Mən hesab edirəm ki, bu, realdır. Ümid edirəm ki, biz növbəti qurultaya qədər artıq bu barədə də yaxşı xəbərlər eşidəcəyik. Bu həm orada yaşayan azərbaycanlılar üçün bir dəstək olacaq, dayaq olacaq, həm ölkəmiz üçün. Çünki xaricdə azərbaycanlılar nə qədər güclü olsa, dövlətimizin maraqları da o qədər müdafiə olunacaqdır. Nə qədər Azərbaycan güclü olsa, soydaşlarımız özlərini o qədər də əmin, rahat hiss edəcəklər. Ona görə də hesab edirəm ki, diaspor təşkilatlarının bütövlükdə və onların üzvlərinin fərdi qaydada real siyasətə, real işlərə daha da fəal cəlb edilməsi çox arzuolunan bir məsələdir. Əlbəttə, siz daim Azərbaycan dövlətinin dəstəyinə arxalana bilərsiniz.

Bizim xaricdə yaşayan soydaşlarımızın müəyyən hissəsi kommersiya strukturlarında işləyir. Daha çox bizneslə məşğul olurlar. Onların kifayət qədər möhkəm iqtisadi dayaqları vardır. Biz bunu alqışlayırıq. Biz istəyirik ki, hər bir azərbaycanlı yaşadığı yerdən asılı olmayaraq, yaxşı yaşasın, zəngin olsun, imkanları geniş olsun. Mən çox şadam ki, xaricdə yaşayan soydaşlarımızın mütləq əksəriyyəti yaxşı yaşayır. Azərbaycandan xarici ölkələrə işləmək üçün gedən, yaxud da ki, uzun illər orada yaşayan soydaşlarımız aşağı səviyyəli işlərdə işləmirlər. Onlar ya biznes strukturlarında, ya da ali məktəblərdə elmlə məşğul olurlar. Biznes strukturları da kifayət qədər möhkəmdir. Bizim onlardan yeganə arzumuz ondan ibarətdir ki, ətrafda olan soydaşlara da kömək göstərsinlər.

Bununla bərabər, bu gün Azərbaycanın da, bayaq qeyd etdiyim kimi, iqtisadi imkanları genişlənir. Bizim investisiyalarımız indi nəinki Azərbaycanda, eyni zamanda, xarici ölkələrə də qoyulmağa başlamışdır. Bu da bizim strateji iqtisadi və siyasi addımlarımızdan biridir. İndi Azərbaycanın həm dövlət, həm də ki, özəl şirkətləri xarici ölkələrdə işləyirlər, kontraktları icra edirlər, investisiya qoyurlar. Bu investisiyalar bəzi hallarda yüz milyon, bəzi hallarda milyard dollarla ölçülür.

Azərbaycanın müvafiq dövlət strukturlarına, dövlət şirkətlərinə göstəriş verilmişdir və özəl şirkətlərə tövsiyə edilmişdir ki, çalışdığı ölkələrdə azərbaycanlıları daha da çox işlərə cəlb etsinlər. Bu proses başlanmışdır. Hesab edirəm ki, şirkətlərimiz xaricdə güclənən zaman orada yaşayan azərbaycanlılar bu işlərə daha da çox cəlb ediləcəklər. Burada söhbət təkcə azərbaycanlıları işə götürüb hansısa vəzifə verməkdən getmir. Xaricdə fəaliyyət göstərən şirkətlər Azərbaycan şirkətləri, dövlət şirkətləri tərəfindən icra edilən layihələrdə iştirak etməlidirlər. Podratçı, müqaviləçi kimi iştirak etməlidirlər. Onlar daha da çox pul qazanmalıdırlar.

İstəyirəm, siz biləsiniz ki, dövlət və özəl şirkətlərə bu məsələnin diqqətdən kənar qalmaması barədə göstəriş və tövsiyələr verilmişdir. Hesab edirəm ki, bu gün və sabah sizin hələ çoxlu görüşləriniz olacaqdır. Dövlət nümayəndələri ilə görüşləriniz olacaqdır. Bu məsələ daha da geniş müzakirə edilə bilər və müzakirə edilməlidir.

Eyni zamanda, biz indi xaricdə Azərbaycan mədəniyyət evlərinin yaradılmasına başlamışıq. Bu yeni təşəbbüsdür. Aparıcı ölkələrin mərkəzi şəhərlərində Azərbaycan dövləti mülkiyyət almaq niyyətindədir. Orada həm Azərbaycan mədəniyyət evlərinin fəaliyyəti təşkil edilməlidir, eyni zamanda, Azərbaycan ticarət evləri də yaradılmalıdır. Göstəriş verilmişdir ki, paytaxt şəhərlərinin mərkəzi yerlərində, mərkəzi küçələrində Azərbaycan mərkəzləri yaradılmalıdır. Orada Azərbaycan məhsulları təqdim edilməlidir, satılmalıdır, digər təbliğat xarakterli materiallar yayılmalıdır. Yəni, bu, bizim planlarımızda var və bu ildən başlayaraq artıq bu proses icra edilməyə başlamışdır.

Hesab edirəm ki, mütləq Azərbaycan diaspor təşkilatlarının imkanları da bu işlərdə öz rolunu oynamalıdır. Bu məsələ ilə bağlı Xarici İşlər Nazirliyinə, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə göstərişlər verilmişdir. Hesab edirəm ki, Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi də bu işlərə qoşulmalıdır ki, biz bu işi maksimum səmərə və xaricdə yaşayan azərbaycanlıların maraqlarını təmin

etmək şərti ilə həll edək. Bunun da həm orada yaşayan azərbaycanlılar, həm də bizim üçün böyük faydası olacaqdır.

Əziz dostlar, mənim sizə deyiləsi sözlərim çoxdur. Ancaq vaxt keçir. Mən istəmirəm ki, qurultayın cədvəlinə düzəlişlər edək. İstəyirəm öz çıxışımı yekunlaşdırım. Mən bir daha demək istəyirəm ki, xaricdə yaşayan azərbaycanlıların üçüncü qurultayı çox əlamətdar hadisədir. İlk növbədə, ona görə ki, yenə də biz bir yerə yığıldıq. Yenə də həm Azərbaycan xalqına, həm bütün dünyaya göstərdik ki, biz bir yerdəyik. Biz bir xalqıq, biz böyük xalqıq. Bu gün güclənən Azərbaycan bizim qürur mənbəyimizdir.

Mən əminəm ki, siz də Azərbaycanda gedən proseslərə yaxından bələd olan adamlar kimi, haqlı olaraq qürur hissi keçirirsiniz. Azərbaycan müstəqil ölkə kimi iyirmi il ərzində böyük yol keçmişdir – tam şəkildə azad, müstəqil, gözəl iqtisadi imkanlarla. Azərbaycanda insanlar təhlükəsiz şəraitdə yaşayırlar. Əmniyyət, təhlükəsizlik, ictimai-siyasi asayiş qorunur, bütün azadlıqlar vardır. Siyasi və iqtisadi aləmdə heç bir məhdudiyət yoxdur. Regionda mövqelərimiz kifayət qədər möhkəmdir və tam əminəm ki, getdikcə bizim təsir imkanlarımız daha da artacaqdır. Bizim xaricdə yaşayan böyük ailəmiz vardır, bu, azərbaycanlılardır. Onlar öz doğma Vətəninə bağlı olan adamlardır. Bizi fərqləndirən əlamət ondan ibarətdir ki, harada yaşamağımızdan asılı olmayaraq, öz Vətənimizə bağlıyıq. Bura bizim vətənimizdir, hamımızın vətənidir. Müstəqil Azərbaycan bütün azərbaycanlıların vətənidir. Bizim bir vətənimiz var – Azərbaycan! Bizim bir dilimiz var – Azərbaycan dili! Bizim ümumxalq ideologiyamız var – azərbaycançılıq məfkurəsi! Mən arzu edirəm ki, dünyada yaşayan bütün azərbaycanlılar həmişə bir yerdə olsunlar. Həmişə bilsinlər ki, onların arxasında güclü Azərbaycan dövləti dayanır və onlar hər zaman Azərbaycan dövlətinə arxalana bilərlər. Çıxışımı ulu öndər Heydər Əliyevin unudulmaz sözləri ilə yekunlaşdırmaq istəyirəm: “*Biz hamımız fəxr edirik ki, biz azərbaycanlıyıq*”.

Dünya Azərbaycanlılarının IV Qurultayı 03-04 iyun 2016-cı ildə Heydər Əliyev Mərkəzində keçirilib. Qurultayda bir sıra qərarlar qəbul edilib. Prezident İlham Əliyevə, dünya azərbaycanlılarına ünvanlanan, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqədar dünya ictimaiyyətinə, beynəlxalq təşkilatlara, xarici ölkələrin hökumət başçalarına və parlamentlərinə, Ermənistanda yerləşən "Metsamor" Atom Elektrik Stansiyasının fəaliyyəti ilə bağlı BMT-nin Beynəlxalq Atom Enerjisi Agentliyinə, Avropa İttifaqına və dünya ictimaiyyətinə müraciətlər olunub.

Prezident İlham Əliyev yekdilliklə Dünya Azərbaycanlılarının Əlaqələndirmə Şurasına sədr seçilib.

İlham Əliyev Dünya Azərbaycanlılarının IV Qurultayının açılış mərasimində Prezident İlham Əliyevin nitqi

-Hörmətli xanımlar və cənablar, əziz həmvətənlər.

Mən sizin hamınızı ürəkdən salamlayıram. Bu gün ölkəmizin həyatında çox əlamətdar bir gündür. Dünya azərbaycanlılarını təmsil edən əsas diaspor təşkilatlarının nümayəndələri, rəhbərləri Azərbaycandadırlar, doğma Vətəndədirlər. Bu gün IV Qurultayın açılışı münasibətilə bütün dünya azərbaycanlılarını təbrik etmək istəyirəm. Əminəm ki, qurultay dünya azərbaycanlılarının birləşmələri, daha da fəal olmaları üçün çox önəmli tədbir olacaq.

Bildiyiniz kimi, birinci Qurultay ulu öndər, müstəqil Azərbaycanın qurucusu Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 2001-ci ildə keçirilmişdir. O vaxtdan bu günə qədər Azərbaycanda böyük işlər görülmüşdür, Azərbaycan daha da güclənmişdir, bizim imkanlarımız artmışdır.

Əlbəttə, biz həmişə xaricdə yaşayan azərbaycanlıların həyatı, taleyi, işləri ilə maraqlanıyıq. Çalışırıq ki, onlara öz dəstəyimizi verək. İstəyirik ki, onlar olduqları ölkələrdə rahat yaşasınlar, yaxşı mövqe tutsunlar, onların yaxşı imkanları olsun və eyni zamanda, öz doğma Vətəninə də xidmət etsinlər.

2001-ci il Azərbaycan diaspor təşkilatlarının formalaşdırılması işində çox önəmli il olmuşdur. Çünki birinci Qurultaydan sonra 2002-ci ildə Heydər Əliyevin Sərəncamı ilə Xaricdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır. Hazırda onun adı Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsidir. Diaspor təşkilatlarının təşkilatlanma, formalaşma prosesi daha da geniş vüsət almışdır. Əgər o vaxt dünyada 200-dən bir qədər çox diaspor təşkilatımız var idisə, hazırda onların sayı 462-dir. Azərbaycan diaspor təşkilatları həm kəmiyyət, həm keyfiyyət baxımından böyük yol keçmiş, güclənmiş, bu gün dünya miqyasında azərbaycanlılar və onların təmsil etdikləri təşkilatlar önəmli rol oynayırlar.

Bilirsiniz ki, ulu öndər Heydər Əliyev bütün dövrlərlə, o vaxt Sovet İttifaqı çərçivəsində başqa respublikalarda yaşayan azərbaycanlılara həmişə diqqət göstərirdi. Məhz onun təşəbbüsü ilə Sovet İttifaqında istisna hal kimi Azərbaycan gəncləri imtahan vermədən Rusiyanın, digər müttəfiq respublikaların ali məktəblərində təhsil alırdılar. Hər il 800-dən çox Azərbaycan gənci ən qabaqcıl təhsil ocaqlarında təhsil alırdılar. Ondan sonrakı dövrdə – müstəqillik dövründə Ulu Öndər bu məsələni daim diqqət mərkəzində saxlayırdı. Məhz onun təşəbbüsü ilə 1991-ci ildə 31 dekabr – Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik və Birlik Günü təsis edilmişdir. Bu gün bu bayramı bütün dünya azərbaycanlıları qeyd edirlər.

Beləliklə, Azərbaycanda 15 il ərzində diaspor təşkilatları ilə qurulan iş, əlaqələr tam yeni bir vəziyyətə gətirib çıxardı. Bu gün biz dünyanın müxtəlif yerlərində istənilən tədbiri keçirə, dünya ictimaiyyətini Azərbaycan realıqları ilə daha da geniş şəkildə tanış edə bilərik və bunu edirik. Əlbəttə, əminəm

ki, qurultayda səslənəcək fikirlər, aparılacaq müzakirələr bizim imkanlarımızı daha da genişləndirəcək.

Diaspor təşkilatlarının fəaliyyəti daim diqqət mərkəzindədir. Bu gün mən diaspor təşkilatlarının gələcək fəaliyyəti ilə bağlı bəzi fikirlərimi bildirmək istəyirəm. İlk növbədə əlbəttə, biz istəyirik ki, dünyada yaşayan azərbaycanlılar öz tarixi Vətənləri ilə əlaqələri heç vaxt kəsməsinlər. Daim əlaqədə olsunlar, Azərbaycan ilə bağlı olsunlar. Beləliklə, onlar özlərini daha da rahat hiss edəcəklər. Belə olan halda Azərbaycan dövləti onlara daha da böyük dəstək verə biləcək.

Hazırda xaricdə yaşayan azərbaycanlıların sayı milyonlarla ölçülür. Əlbəttə ki, onlar yaşadıkları ölkələrin vətəndaşlarıdır. Mən çox istəyirəm ki, onlar yaşadıkları ölkələrdə daha da böyük mövqelərə nail ola bilsinlər. Yaşadıkları ölkələrin ictimai, siyasi, iqtisadi həyatında daha da fəal rol oynasınlar.

Yetişən gənc nəsil də Azərbaycan ilə bağlı olmalıdır. İlk növbədə, Azərbaycan dilini bilməlidirlər. Mən şadam ki, hazırda müxtəlif ölkələrdə 160-dan çox həftəsonu məktəbi fəaliyyət göstərir. Yəqin ki, biz bu məktəblərin sayını artırmalıyıq və Azərbaycan dövləti bu istiqamətdə öz səylərini davam etdirəcək.

Qeyd etdiyim kimi, xaricdə bizim 462 diaspor təşkilatımız var. Bu, özlüyündə onu göstərir ki, azərbaycanlıların yaşadıkları hər bir ölkədə bir neçə diaspor təşkilatı var. Əlbəttə, bu təşkilatlar arasında koordinasiya işi aparılmalıdır, birlik, həmrəylik olmalıdır. Bəzi hallarda bizim diaspor təşkilatlarımız bir-biri ilə rəqabət aparırlar. Əgər bu, sağlam rəqabətdirsə, mən bunu ancaq alqışlaya bilərəm. Bu rəqabət ümumi işimizə xidmət etməlidir. Biz ölkə daxilində də, xaricdə də birlik nümayiş etdirməliyik və bizim gücümüz birliyimizdədir. Bu gün Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti birlik nümayiş etdirir. Biz vahid amal uğrunda çalışırıq. Ölkəmizin gələcəyi ilə, strateji istiqamətlə bağlı cəmiyyətimizdə fikir ayrılığı yoxdur. Dövlət müstəqilliyi, iqtisadi müstəqillik, sosial məsələlərin həlli, ərəzi

bütövlüyümüzün bərpası, digər məsələlər ətrafında cəmiyyətdə vahid fikir var, konsensus var.

Əlbəttə, mən çox istəyirəm ki, xaricdə fəaliyyət göstərən diaspor təşkilatları da bir nöqtəyə vursunlar, birləşsinlər. Belə olan halda onların gücü də, ictimaiyyət tərəfindən onlara qarşı hörmət də artacaq. Əgər xarici ölkələrin ictimaiyyəti görsə ki, Azərbaycan diaspor təşkilatları bir-biri ilə yola getmirlər, bir-birinin əleyhinə fəaliyyət göstərirlər, əlbəttə, bu, yaxşı hal olmayacaq. Belə hallar var, onlar çox deyil. Ancaq mən istərdim ki, bu gün bu kürsüdən bu mövzuya toxunum və qeyd edim ki, birlik əsas məsələdir. Xüsusilə nəzərə alsaq ki, bütün azərbaycanlılar, onların böyük əksəriyyəti vətənpərvərdirlər, Vətənə bağlıdırlar. Onlar istəyirlər ki, Azərbaycan dövləti daha da güclənsin, daha da qüdrətli dövlətə çevilsin.

Əlbəttə, dövlət orqanları ilə Azərbaycan diaspor təşkilatlarının əlaqələri daimi olmalıdır, güclənməlidir. Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi burada koordinasiya funksiyalarını icra edir. Eyni zamanda, bizim xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən səfirliklərimiz də bu işdə çox fəal olmalıdırlar. Mən onlara da dəfələrlə tövsiyə etmişəm, göstəriş vermişəm ki, diaspor təşkilatları ilə daim əlaqədə olsunlar. Mən xaricdə fəaliyyət göstərən səfirlərlə iki ildən bir görüş keçirirəm və hər bir çıxışda xüsusilə bu mövzuya toxunuram ki, onlar diaspor təşkilatlarına kömək göstərməlidirlər. Diaspor təşkilatları ilə səfirliklər arasında möhkəm əlaqələr olmalıdır və bu əlaqələr güclənməlidir. Çünki bir daha demək istəyirəm, biz bir məqsədə qulluq edirik, biz hamımız istəyirik ki, Azərbaycan daha da güclənsin. Hamımız istəyirik ki, xaricdəki azərbaycanlılar rahat yaşasınlar, yaşadıkları ölkələrdə yüksək mövqelərə malik olsunlar və Azərbaycanı ləyaqətlə təmsil etsinlər.

Bir daha qeyd etmək istəyirəm ki, dövlət, hökumət, qanunvericilik orqanlarında Azərbaycan diaspor nümayəndələrinin sayı daha da çox olmalıdır. Hesab edirəm ki, bu sahədə hələ görüləsi işlər çoxdur. Əfsuslar olsun ki, azərbaycanlılar müxtəlif dövlət və qanunvericilik orqanlarında lazımi səviyə

yədə təmsil olunurlar. Bu təmsilçilik onların sayına uyğun deyil. Ona görə bu istiqamətdə də iş aparılmalıdır. Əlbəttə ki, Azərbaycan dövləti bu işə heç cür müdaxilə edə bilməz və etməməlidir. Bu vəzifəni ancaq diaspor təşkilatları özləri həll etməlidirlər. Necə? Yenə də birlik hesabına. Əgər misal üçün, bir ölkədə bütün diaspor təşkilatları arasında vahid koordinasiya və qarşılıqlı dəstək, anlaşma varsa, deməli, bu məqsədə çatmaq üçün daha da asan yollar müəyyən ediləcək.

Azərbaycanlılar müxtəlif ölkələrdə böyük biznes imkanlarına malikdirlər. Mən bunu alqışlayıram, bu, çox müsbət haldır. Bu, xalqımızın iqtisadi imkanlarını genişləndirir. Eyni zamanda, xaricdə yaşayan iş adamları Azərbaycandakı qohumlarına da kömək göstərirlər. Bu da burada yaşayanlar üçün çox önəmlidir. Əlbəttə, mən çox istərdim ki, xaricdə yaşayan azərbaycanlı iş adamları Azərbaycana sərmayə qoysunlar.

Bu gün Azərbaycanda sərmayə iqlimi çox müsbətdir. Bunu bütün mötəbər beynəlxalq maliyyə qurumları qeyd edir. Son 20 il ərzində – 1995-ci ildən bu günə qədər ölkə iqtisadiyyatına 200 milyard dollardan çox sərmayə qoyulmuşdur. Bu sərmayənin təxminən yarısı xarici investisiyalardır.

Azərbaycanda sərmayə iqlimi yaxşıdır, biznes mühiti gündən-günə yaxşılaşır. Xüsusilə bu ilin əvvəlindən imzaladığım sərəncamlar, fərmanlar nəticəsində bu istiqamətdə çox ciddi dönüş yaranmışdır. Bütün bürokratik əngəllər aradan götürülür, şəffaflıq tam təmin edilir. Bütün bunların nəticələrini biz gündəlik həyatda görürük. Biz bunu mötəbər beynəlxalq maliyyə qurumlarının hesabatlarında və bəyanatlarında görürük. Ona görə sərmayə qoyuluşu üçün Azərbaycan dünya miqyasında ən cəlbedici ölkələrdən biridir.

Bu gün sərmayə qoyuluşu problemləri, həmçinin bazarlarla bağlıdır. Çünki dünyada, yaşadığımız bölgədə, Yaxın Şərqdə, Avropada vəziyyət gərginləşir. Yeni qarşılıq, münaqişə ocaqları yaranır, sabitlik pozulur. Sabitlik olmayan yerdə investisiya da olmayacaqdır. Azərbaycanda sabitlik var. Bu sabitliyin təminatçısı, qaranlı Azərbaycan xalqıdır. Bu, gözəl

biznes imkanları üçün də gözəl şərait yaradır. Ona görə bir daha demək istəyirəm və xüsusilə böyük maliyyə imkanlarına malik olan azərbaycanlı iş adamlarına müraciət etmək istəyirəm: Azərbaycana sərmayə qoyun. Müxtəlif sahələrə, xüsusilə iqtisadiyyatın real sektoruna, kənd təsərrüfatı, sənaye, turizm, yüksək texnologiyalar sektorlarına. Bütün bu sektorlar sürətlə inkişaf edir və bu sektorlara qoyulan sərmayə batmır. Biz bunu iqtisadi göstəricilərdə görürük. Sərmayələr Azərbaycan dövləti, o cümlədən qəbul edilmiş qanunlar tərəfindən layiqincə qorunur.

Bir məsələyə də toxunmaq istəyirəm. Azərbaycanlılar dünyada özlərini həmişə öz Vətəninə bağlı insanlar kimi göstəriblər. Bu gün də bu, belədir. Əlbəttə, biz çox istəyirik ki, xaricdə yaşayan hər bir azərbaycanlı heç olmasa, ildə bir dəfə Azərbaycana gəlsin. Birincisi, ona görə ki, Vətənlə əlaqələr qırılmasın.

İkincisi, ona görə ki, Azərbaycanın müxtəlif yerlərində çox gözəl şərait yaradılıb. Bakı şəhərində, bölgələrimizdə istirahət üçün gözəl, müasir otellər, istirahət zonaları var. Hesab edirəm ki, Azərbaycan indi dünya miqyasında öz imkanlarını ortaya qoyur. Bunun əlbəttə ki, ölkə iqtisadiyyatına da xeyri olacaq. Çünki hazırda biz turizm sektorunu sürətlə inkişaf etdiririk. Bu sektoru daha da sürətlə inkişaf etdirmək üçün vizalarla bağlı çox ciddi islahatlar aparılır və görürük ki, hazırda Azərbaycana gələn turistlərin sayı getdikcə artır. Əlbəttə ki, biz onların arasında dünya azərbaycanlılarını da görmək istəyirik. Əgər xaricdə yaşayan hər bir azərbaycanlı ailəsi, hesab edirəm ki, ildə ən azı bir dəfə Azərbaycana gəlsə, bu, çox yaxşı olar.

Bizim xarici ölkələrlə əlaqələrimizdə heç bir problem yoxdur. Hazırda bizim 92 diplomatik nümayəndəliyimiz, 60 səfirliyimiz var. Qeyd etdiyim kimi, bu səfirliklər, nümayəndəliklər diaspor təşkilatları ilə daim əlaqə saxlamalıdırlar. Ümumiyyətlə, Azərbaycan dünya miqyasında çox etibarlı tərəfdaş, ləyaqətli ölkə kimi tanınır. Bizim heç bir ölkə ilə, – Ermənistandan başqa, – heç bir problemimiz yoxdur.

Azərbaycan reallıqları dünya ictimaiyyətinə daha da geniş şəkildə çatdırılır. Hesab edirəm ki, bizim zəif yerlərimizdən biri, qeyd etdiyim kimi, xarici ölkələrin dövlət, hökumət, qanunvericilik orqanlarında təmsilçiliyimizin aşağı səviyyədə olmasıdır. İkincisi, xarici media qurumları ilə bizim işimiz o qədər də yaxşı qurulmayıb. Burada da əsas rolu əlbəttə ki, diaspor təşkilatları oynamalıdır. Çünki Azərbaycan dövləti bu işlərə müdaxilə edə bilməz. Biz heç bir xarici ölkənin daxili işinə qarışmırıq. Bu, qəbul edilməzdir. Ancaq hesab edirəm ki, Azərbaycan diaspor təşkilatları bu istiqamətdə öz işini lazımi səviyyədə qura bilməyiblər. Bizim xarici mediaya çıxışımız çox məhduddur.

Aydın məsələdir ki, Ermənistanın, ermənilərin diaspor təşkilatları artıq onilliklər ərzində formalaşmış. Onlar dünyanın aparıcı media qurumlarına müxtəlif yollarla müdaxilə ediblər və orada təmsil olunurlar. Azərbaycanı ləkələyən, Azərbaycan reallıqlarını təhrif edən, bizə böhtan atan yazıların böyük əksəriyyətinin arxasında erməni qulaqları görünür.

Biz bu istiqamətdə işimizi daha da təkmilləşdirməliyik. İlk növbədə media ilə iş aparılmalıdır. Biz çalışmalıyıq ki, azərbaycanlı jurnalistlər təbəqəsi yetişsin və onlar müxtəlif media orqanlarında təmsil olunsunlar. Onlar öz Vətəninə müdafiə edəcəklər. Onlar həqiqətləri çatdıracaqlar. Çünki XXI əsr informasiya əsridir. Bu gün informasiya müharibələri bir alət, bir silah kimi artıq mövcuddur. İndi dünyanın müxtəlif yerlərində qanlı toqquşmalar baş verir. Biz burada, Bakıda, yaxud da başqa bir şəhərdə oturub haradan necə bilirik ki, orada nələr baş verir, kim haqlıdır, kim haqsızdır, kim hücum edir, kim özünü müdafiə edir? Biz onu ancaq media vasitəsilə bilə bilərik. Əgər hər hansı bir ölkəyə qarşı əlaqələndirilmiş çirkin kampaniya aparılırsa, istər-istəməz ictimai fikir də o istiqamətdə gedəcək.

Ona görə bax, bu, zəif yerimizdir. Bu, prioritet istiqamətdir və hesab edirəm ki, qurultay zamanı bu məsələ çox ciddi müzakirə edilməlidir. Azərbaycan həqiqətlərini müxtəlif

ölkələrə çatdırmaq üçün burada lazımi tədbirlərin görülməsi haqqında müzakirələr aparılmalıdır, proqram tərtib edilməlidir. Əgər Azərbaycan dövləti bu işdə hər hansı bir formada öz dəstəyini verə bilərsə, biz buna hazırıq. Əsas odur ki, biz bunu planlı şəkildə icra edək. Bu, Azərbaycanın diaspor təşkilatları olan bütün ölkələrdə bəlkə də birinci məsələ olmalıdır.

Azərbaycan həqiqətləri haqqında əlbəttə ki, dünya ictimaiyyətinə geniş informasiya verilməlidir. Biz dövlət olaraq bunu etməyə çalışırıq. Ancaq diaspor təşkilatlarından da çox şey asılıdır. Xüsusilə biz bunu Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ilə bağlı informasiya təminatında görürük. Müstəqilliyimizin ilk illərində zəif olmağımızdan istifadə edən erməni diasporu uzun illərdir ki, dünyada bizə qarşı çox çirkin kampaniya aparır. Bu kampaniyanın tərkib hissəsi o idi ki, Azərbaycanı qaralasırlar, Azərbaycanı antidemokratik, Ermənistanı isə yazıq, “blokada” şəraitində olan ölkə kimi təqdim etsinlər, Dağlıq Qarabağın tarixi ilə bağlı yalan, uydurma məlumatları sızdırsınlar və onlar buna müəyyən dərəcədə nail ola biliblər.

Əgər belə olmasaydı, 1992-ci ildə ABŞ Konqresi o məlum və mənfur 907-ci düzəlişi qəbul etməzdi. Təsəvvür edin, Ermənistan Azərbaycan torpaqlarını zəbt edir, Xocalı soyqırımını törədir, insanları didərgin salır, etnik təmizləmə aparır, ABŞ Konqresi “Azadlığa dəstək aktı”na düzəliş qəbul edir ki, Azərbaycan Amerika dövlətinin birbaşa yardımından məhrum edilməlidir. Nəyə görə? Ona görə ki, Azərbaycan Ermənistanı blokadada saxlayır. Bundan cəfəng və riyakar qətnaməni bəlkə heç bir parlament görməyib.

Bu, nəyə görə baş verdi? Ona görə ki, erməni lobbisinə aid olan satqın, rüşvətخور konqresmenlər, – bəziləri bu çirkin missiyanı hələ də davam etdirir, – belə bir yalanı ortaya atıblar. Azərbaycan isə sadəcə olaraq susub. O vaxt bizim diasporumuz da yox idi. Azərbaycanı idarə edənlər də, ümumiyyətlə, heç bilmirdilər ki, idarəçilik nədir. Ona görə ölkəni belə uçurum kənarına qoydular və vətəndaş müharibəsinə başladılar. İndi bu

düzəliş qüvvədədir. İndi bu düzəlişi aradan götürmək üçün böyük səylər göstərməlidir. Birinci mərhələdə biz doğrudan da böyük səylər göstərdik. Sonra isə qərara gəldik ki, buna ehtiyac yoxdur. Onsuz da bu düzəlişin heç bir mənası yoxdur. Biz heç kimin yardımından asılı deyilik, ayaqda möhkəm dayanmışıq. Özümüz kimə lazımdırsa yardım göstərə bilərik.

Ancaq nəyi demək istəyirəm, bax, bu, erməni təxribatı idi. Bu gün onlar müxtəlif ölkələrdə Azərbaycana qarşı eyni üsulla çirkin kampaniya aparırlar. Biz isə həqiqətləri çatdırmalıyıq. Çatdırmalıyıq ki, birincisi, Dağlıq Qarabağ tarixi, əzəli Azərbaycan torpağıdır. Əsrlər boyu Azərbaycan xalqı bu torpaqlarda yaşayıb. Ermənilər Dağlıq Qarabağa Şərqi Anadoludan və İrandan XIX əsrin əvvəllərində köçürülmüşdür. Nəyə görə köçürülmüşdür? Biz hamımız bunu yaxşı bilirik. Hətta 1978-ci ildə Dağlıq Qarabağda ermənilərin Dağlıq Qarabağa köçürülməsinin 150 illik yubileyini təsvir edən abidə də ucaldılmışdır. Mühəribə zamanı ermənilər özləri o abidəni dağıtdılar ki, bu, tarixdən silinsin.

Yəni, budur reallıq. Bu, bizim tarixi torpağımızdır. Bütün toponimlər, bütün şəhərlərin, kəndlərin adları Azərbaycan mənşəlidir. Nəinki Dağlıq Qarabağda, Ermənistanın özündə də. İrəvan xanlığı, Zəngəzur, Göyçə – bütün bunlar bizim tarixi torpaqlarımızdır. Götürün, XX əsrin əvvəllərində çar Rusiyasında çap edilmiş xəritələrə baxın, bütün toponimlərin 80 faizi Azərbaycan mənşəlidir. Sonra ermənilər bunları yavaş-yavaş dəyişməyə başladılar, bizim tarixi abidələrimizi, məscidlərimizi dağıtdılar ki, o tarix silinsin. Bu, birinci məsələ.

İkinci məsələ, biz işğala məruz qalmış və bu, dünyanın gözü qarşısında baş verib. Torpaqlarımızın 20 faizi - Dağlıq Qarabağ və ətraf yeddi rayon işğal altındadır. Bizə qarşı etnik təmizləmə siyasəti aparılıb. Bir milyondan artıq qaçqın və köçkünümüz var. Azərbaycanlılara qarşı Xocalı soyqırımını törədilib. BMT Təhlükəsizlik Şurası dörd qətnamə qəbul edib, tələb edib ki, erməni silahlı qüvvələri işğal edilmiş torpaqlardan çıxarılınsın. Bunlara əməl edilmir. Yəni, budur bu işin tarixi və hü-

quqi tərəfi. Əlbəttə ki, bunu heç kim inkar edə bilməz. Hətta ermənipərəst qüvvələr də inkar edə bilməzlər, halbuki buna çalışırlar.

Ona görə bu həqiqətlər çatdırılmalıdır. Azərbaycanda bu mövzu ilə bağlı kifayət qədər materiallar, xəritələr, kitablar, tarixi sənədlər var. Bizim alimlərimiz çox böyük işlər görürlər. “İrəvan xanlığı” adlı böyük bir elmi əsər yaradılıb. Çünki dünyada bir çoxları bilmir ki, bu, bizim tarixi torpağımızdır. Ancaq biz bunu sənədlər əsasında sübut edirik, xarici dillərə tərcümə edirik.

Ona görə bu istiqamət diaspor təşkilatları üçün əsas olmalıdır. Diaspor təşkilatları yaşadıkları ölkələrdə internet saytları açmalıdırlar. Biz bunu hələ ki, görmürük. O internet saytları yaşadıkları ölkələrin ictimaiyyəti üçün maraqlı olmalıdır, eyni zamanda, Azərbaycan həqiqətləri orada göstərməlidir. Bu proses daim aparılmalıdır. Azərbaycan dilində və xarici dillərdə qəzetlər dərc edilməlidir ki, azərbaycanlılar, onların övladları oxusunlar, Ana dilini bilsinlər, həm də o ölkələrin ictimaiyyəti oxusun.

Yenə də deyirəm, biz informasiya dövründə yaşayırıq və informasiyanın əhəmiyyəti getdikcə artacaq. Biz buna hazır olmalıyıq. Bilirsiniz ki, erməni diasporu bunu öz hesabına edir. Ermənistan səfil bir ölkədir, orada heç büdcəni doldurmaq üçün pul tapa bilmirlər, nəinki indi harasa, xaricə nəşə yardım edə bilsinlər. Ancaq Azərbaycan dövləti bir çox məsələləri həll edir və həll edə bilər, dəstək verir və verə bilər. Sadəcə olaraq, bu işlər məqsədyönlü şəkildə aparılmalıdır və səmərəli şəkildə qurulmalıdır. Beləliklə, Azərbaycan reallıqları haqqında həqiqətə uyğun informasiya veriləcək.

Bax, ən yeni misal aprel döyüşləri ilə bağlı olubdur. Ermənistan nə qədər çalışıb ki, bu döyüşlər haqqında yenə də yalan məlumatlar, informasiyalar ötürsün, buna nail ola bilməyib. Ancaq erməni diasporu ilə sıx biznes əlaqəsində olan çox məhdud sayda bəzi satılmış jurnalistlər, – onların adlarını biz hamımız yaxşı bilirik, bu auditoriyada onları çəkmək yerinə

düşməz, – çalışdılar ki, Azərbaycanı günahlandırınlar və o aprel döyüşlərini Ermənistanın böyük qələbəsi kimi qələmə versinlər.

Amma alınmadı. Nəyə görə? Çünki birincisi, artıq bizim də imkanlarımız var. İkincisi, biz də öz sözüümüzü deyirik. Hamı bilir ki, nələr baş verib. Hamı bilir ki, aprel döyüşlərinin nəticəsi nədir.

Çox təəccüblüdür, Ermənistan rəhbərliyi bu situasiyada da çalışır ki, öz xalqını, dünya ictimaiyyətini aldatsın. Bu gün bu, mümkün deyil. İndi isə nəticə etibarilə özünü belə gülünc vəziyyətə qoyub. Gah deyirdilər ki, onlar heç bir torpaq itirməyiblər. Gah deyirdilər ki, əksinə onlar Azərbaycan torpaqlarını zəbt ediblər. Gah deyirdilər ki, onlar qələbə qazanıblar. Sonra deyirdilər ki, torpaqları itiriblər. Sonra deyirdilər ki, bu torpaqların əhəmiyyəti yoxdur. Daha sonra deyirlər ki, əhəmiyyəti yoxdursa, Azərbaycan bunu nəyə görə qaytarmalıdır?! Yəni, özlərini tamamilə itiriblər, özlərini belə gülünc ifadələrlə ifşa ediblər.

Bunun son nümunəsini Ermənistan prezidenti bu yaxınlarda Avrasiya İqtisadi İttifaqının zirvə görüşündə ifadə edib. Onun sözləri təxminən bundan ibarət idi ki, Azərbaycan apreldə bu əməlləri edib, “Dağlıq Qarabağ ordusu” vəziyyəti nəzarətə alıb və Azərbaycan Rusiyadan xahiş edib ki, döyüşlər dayandırılınsın. Bax, bu cümlədə bu adam dörd dəfə yalan danışmış. Birincisi, aprel döyüşlərini törədən Ermənistandır. Nəyə görə? Mən artıq bunu demişəm və qısaca olaraq, bir daha qeyd etmək istəyirəm ki, çünki Ermənistan sülh istəmir. Görəndə, onlara təzyiq artır ki, məsələ sülh yolu ilə həll olunsun, bəyanatlar səslənir ki, status-kvo dəyişməlidir, - status-kvonun dəyişməsi isə işğalçı qoşunların torpaqlardan çıxarılması deməkdir, – təxribatlara əl atır.

Onlar aprel döyüşləri ərəfəsində də bizim mövqelərimizə hücumlar ediblər. Hətta təmas xəttində deyil, başqa istiqamətdə, Qazax bölgəsində bizim iki hərbcimiz həlak olub. Onlar

daim bizim kəndləri atəşə tutur, mövqelərimizə hücum edirdilər. 2014-cü ildə növbəti təxribat törədib bizim mövqelərimizə hərbi helikopterlə hücum çəkmişdilər. Bizim Ordumuz onu vurdu. Ermənistan bundan bəhanə kimi istifadə etdi və danışıqlar bir il donduruldu. Yəni, görəndə ki, onlara təzyiq güclənir, daim təxribatlara əl atırlar. Bu aprel döyüşləri də bu sıradan olan təxribat idi. Azərbaycan Ordusu onlara layiqli cavab verdi və düşməni yerinə oturtdu. Yəni, bu, birinci yalan.

İkinci yalan odur ki, “Dağlıq Qarabağ ordusu” vəziyyəti nəzarətə alıb. Birincisi, bu, necə nəzarətdir ki, özləri etiraf edirlər, onlar 800 hektar torpağı itiriblər. Bu, çox qərribə bir nəzarətdir. Birincisi, onu qeyd etməliyəm ki, Azərbaycan Ordusu 800 hektar deyil, 2000 hektardan çox torpağı işğalçılardan azad edib.

Ağdərə – keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin inzibati ərazisi, Füzuli və Cəbrayıl rayonlarında 2 min hektardan çox ərazi işğalçılardan azad edilib. Ondən bir neçə dəfə böyük əraziyə hazırda Azərbaycan Ordusu nəzarət edir. O ərazidə erməni ordusu heç tərpanə də bilmir.

Üçüncü yalan odur ki, “Dağlıq Qarabağ ordusu” yoxdur. Bu, beynəlxalq ictimaiyyəti çaşdırmaq üçün bir mifdir. Dağlıq Qarabağda erməni silahlı birləşmələrinin tərkibində xidmət edən hərbcilər Ermənistan vətəndaşlarıdır. Onların 80 faizi Ermənistan vətəndaşlarıdır, Ermənistanda doğulublar. “Dağlıq Qarabağ ordusu” mifdir. Bu, üçüncü yalan.

Dördüncü yalan isə ondan ibarətdir ki, guya Azərbaycan Rusiyadan xahiş edib ki, bu döyüşlər dayandırılınsın. Bu, yalandır. Azərbaycan belə bir xahiş etməyib. Bu təxribat törəndəndən sonra Azərbaycan əks-hücum əməliyyatı keçirib və dərhal lazımı mövqelərə sahib çıxıb. Ondən sonra hələ bir iki-üç gün Ermənistan ordusu çalışdı ki, o mövqeləri geri götürsün. Görəndə ki, buna nail ola bilmir, görəndə ki, böyük itkilər verir, görəndə ki, əgər dayanmasa, daha da böyük torpaqlar itirəcək, Rusiyaya müraciət etdilər. Rusiyanın Baş Qərargah rəisi bizim Baş Qərargah rəisinə zəng etdi, dedi ki, Ermənistan xahiş

edir ki, atəşkəs bərpa edilsin və bizim qərargah rəisini Moskva-ya danışıqlara dəvət etdi. Ondan sonra Rusiya Prezidenti mənə eyni təkliflə zəng etdi ki, atəş dayandırılınsın və qərara gəldik ki, aprelin 5-də atəş dayandırılınsın.

Yəni, budur realıq. Mən bir cümlədə dörd dəfə yalan danışan ikinci prezident tanımıram. Bu, mütləq "Ginnesin rekordlar kitabı"na salınmalıdır, amma antirekord kimi. Heç olmasa, Ermənistan dünyada hansısa bir sahədə birinciliyi əldə edər.

Aprel döyüşləri bir daha Azərbaycanın qüdrətini, Ordumuzun gücünü göstərdi. Xahiş edirəm ki, bütün dünya azərbaycanlıları adından bizim qəhrəman hərbiçilərimizi salamlayaq.

Eşq olsun, Azərbaycan Ordusuna! Yaşasın, Azərbaycan!

Heydər Əliyev və milli dövlətçilik təlimi – azərbaycançılıq

"Milli mənsubiyyət hər bir insan üçün onun qürur mənbəyidir. Mən həmişə fəxr etmişəm və bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam !"

Heydər Əliyev
Ümummilli lider

Dünyada təxminən irili-xırdalı 5000-dən artıq xalq mövcud olsa da, BMT iqamətgahında bayrağı dalğalanan müstəqil dövlətlərin sayı bu gün 200-dən bir qədər çoxdur. Azərbaycanın da bu sırada öz yerini tutması xalqımızın böyük tarixi nailiyyəti kimi qiymətləndirilməlidir.

Hər bir xalqın müstəqil dövlət quruculuğu yolu bir sıra mühüm daxili və xarici amillərlə şərtlənir. Azərbaycan xalqı əl-verişli tarixi şəraitdən və özünün siyasi, iqtisadi, mədəni və intellektual potensialından istifadə edərək XX əsrin sonunda öz istiqlal arzusunu gerçəkləşdirmişdir. Müstəqillik dövrünün qısa tarixi ümummilli lider Heydər Əliyevin belə bir fikrini təsdiq edir ki, "müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətindir, onun saxlanması, daimi, əbədi olması bundan da çətindir."

Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik tarixinin təhlili göstərir ki, dövlət qurmaq kimi çətin, mürəkkəb və şərəfli missiyaya iradəli, geniş və qlobal dünyagörüşlü, xalqın dəstəyinə malik və onun milli liderinə çevrilmiş şəxs rəhbərlik edə bilərdi. XX əsrin 90-cı illərinin sonunda Azərbaycanda belə rola iddia edə bilən və bu işlərin öhdəsindən gəlmək iqtidarında olan yeganə lider Heydər Əliyev idi.

Heydər Əliyevin əməli və nəzəri fəaliyyətinin mühüm bir hissəsini onun milli dövlətçilik təlimi, milli-mənəvi və ideyasiyasi dünyagörüşü təşkil edir. Onun bu sahə üzrə toplanmış zəngin irsinin tədqiqi təkcə bugünkü ictimai-siyasi dairələr

üçün deyil, həm də gələcək nəsillər, Azərbaycana rəhbərlik edəcək bütün liderlər üçün örnək rolunu oynamağa layiqdir. Müasir Azərbaycanın möhkəm özülünü qoymuş bu tarixi şəxsiyyətin ideya dünyası onun davamçılarının yoluna həmişə işıq salacaq.

Heydər Əliyevin ideya və fikirləri, həyata keçirdiyi siyasət Azərbaycan şəraitində sosialist ictimai-iqtisadi sistemindən yeni cəmiyyətə keçidin elmi-nəzəri əsaslarını yaratmışdır. İmperiya və sosialist sistemindən azad olaraq müstəqillik yolu tutmuş, lakin region və dünya güclərinin üst-üstə düşməyən, kəşifən maraqları ilə üz-üzə qalmış, qloballaşan dünyada öz yerini axtaran, maraqlarını qorumağa çalışan gənc Azərbaycan üçün Heydər Əliyevin dövlətçilik təlimi əsl fəaliyyət strategiyası idi. Uzun illər öz dövlətçiliyindən və milli-mənəvi köklərindən ayrı salınmış, milli və dövlətçilik maraqları tapdanmış Azərbaycan xalqının özünəqayıdış və özünütəsdiqində Heydər Əliyevin əməli fəaliyyəti və ideya-siyasi baxışlarının çox böyük rolu olmuşdur.

Heydər Əliyev 1993-cü ildə yenidən Azərbaycanın rəhbərliyinə gələndə bitkin dövlət konsepsiyasına malik idi. Bu konsepsiyanın bəzi tezisləri onun 1992-ci ildə Azərbaycan ziyalılarına ünvanlanmış müraciətində və Yeni Azərbaycan Partiyasının proqramında öz əksini tapmışdır. Bu müraciətdə tezislər şəklində həmin dövrün ictimai-siyasi vəziyyəti, müstəqil dövlət quruculuğunun şərtləri, regionumuzda və beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələr və cərəyan edən proseslərin xarakteri, Azərbaycanın daxili vəziyyəti, başlanmış iqtisadi, siyasi və milli böhran və ondan çıxış yolları və s. taleyüklü məsələlər özünün əsl elmi-nəzəri cavabını tapmışdır.

Heydər Əliyevin dövlət təlimində güclü dövlət anlayışı və özünün bütün atributları ilə bircə onun iqtisadi, siyasi, sosial və mənəvi əsasları öz əksini tapmışdır. Heydər Əliyevin düşündüyü güclü dövlət təkmil mərkəzi və yerli idarəetmə mexanizmi, ictimai-siyasi həyatı sabit, işlək qanunları, ədalətli cəmiyyəti

yəti olan, insanları dəyərləndirilən və qabiliyyətinə görə proseslərə cəlb edilən, milli birliyə malik bir sistem tələb edirdi.

Heydər Əliyev hər bir dövlətin varlığının əsasını təşkil edən iqtisadi inkişafı dövlət həyatının ən vacib vəzifəsi hesab edirdi. O öyrədirdi ki, dövlət qurarkən cəmiyyətin yaşam tərzini, ictimai həyat normalarını, idarəçiliyi, qanunçuluğu, sabitliyi, vətəndaş birliyini, milli həmrəyliyi, beynəlxalq təhlükəsizliyi və s. vəzifələri o zaman dolğun və davamlı təmin etmək olar ki, dövlətin iqtisadiyyatı normal vəziyyətdə olsun və qarşıya qoyulmuş vəzifələrə cavab versin. Heydər Əliyev hər bir Azərbaycan vətəndaşını milli əxlaq və güclü iradəyə malik, qlobal və azad düşüncəli, təşəbbüskar, fəal, ölkədaxili və beynəlxalq proseslərdən baş çıxara bilən, təhsilli, ədalətli, vətəni və xalqı üçün gərəkliliyi insan kimi görmək istəyirdi.

Heydər Əliyev nəinki müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılması konsepsiyasını həyata keçirdi, eyni zamanda Azərbaycan vətəndaşlarını birləşdirən, xalqımızı beynəlxalq aləmdə vahid amal, əqidə, məqsəd və məram ətrafında səfərbər edən milli təlim -azərbaycançılıq ideologiyasını da yaratdı.

1993-cü ildə Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndə Azərbaycanda keçmiş kommunist ideologiyasından imtina edilmişdi. Lakin xalqı səfərbər edən, onun kimliyini, yaratdığı dövlətin xarakterini, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlayacaq və yönəldəcək milli sistem və ideya da ortaya qoyulmamışdı. Keçmişin bütün varlıqlarından, o cümlədən elmi, intellektual, mənəvi, ictimai dəyərlərindən total imtina meyli Azərbaycanda sözün həqiqi mənasında ciddi ideoloji boşluq yaratmışdı. Əlbəttə, cəmiyyətin ideyasızlaşdırılması meyli bir tərəfdən keçmiş kommunist rejiminə nifrətdən qaynaqlanırdısa, digər tərəfdən 1991-1993-cü illərdə Azərbaycanı idarə edənlərin aydın məqsəd və məramının yoxluğundan, idarə etdikləri dövlətin siyasi, iqtisadi, mədəni, mənəvi inkişafı haqqında dolğun təsəvvürə malik olmamasından irəli gəlirdi.

Heydər Əliyevin dövründə Azərbaycan vətəndaşlarını vahid amal, ideya və məqsəd ətrafında birləşdirəcək milli ideo-

logiyanın yaradılması dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırıldı. Bir faktı xüsusi vurğulamalıyıq ki, başqa sahələrdə olduğu kimi milli ideoloji baxışlar sisteminin formalaşmasında da Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varislik prinsipini saxladı və vaxtilə məhz onların birləşdirici ideya kimi irəli sürdüyü azərbaycançılıq ideologiyasına müraciət etdi. Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, milli ideologiya tarixi keçmişimizlə, millətimizin adət-ənənələri, dövlətimizin bu günü və gələcəyi ilə bağlı olmalıdır.

Məlum olduğu kimi, azərbaycançılıq ideyasının tarixi son iki əsri əhatə edir. XIX əsrin milli maarifçi hərəkat nümayəndələrinə qədər azərbaycançılıq əsasən vətəncilik, vətənsəvrilik mənasında işlədilir və onun milli səfərbəredici təsiri çox aşağı idi. Lakin XIX əsrin maarifçilik hərəkatı nümayəndələri, xüsusən M.F.Axundov, A.Bakıxanov, H.B.Zərdabi, N.B.Vəzirov, C.Məmmədquluzadə, Ö.F.Nemanzadə, N.Nərimanov və başqaları azərbaycançılığı xalqımıza qarşı həyata keçirilən işğalçılığa, milli məhrumiyyətlərə müqavimət reaksiyası, tarixi yaddaşın qorunması, ana dilinin, milli adət-ənənələrin, mənəviyyətin yaşadılması, inkişafı, milli şüurun oyanışı və s. vəsi-təsi kimi təbliğ edirdilər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucuları - Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Məmməd Əmin Rəsulzadə və başqaları ilk dəfə azərbaycançılıq ideyasını bir az başqa məzmununda dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırmağa cəhd göstərmiş və Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətini bu ideya istiqamətində qurmağa çalışmışlar. Lakin Xalq Cümhuriyyətinin süqutu ilə azərbaycançılıq ideyası da sıxışdırılaraq kommunist ideologiyasının kölgəsinə salınmışdır.

Sovet dövründə azərbaycançılıq ideyası yalnız bədii əsərlərdə, adət-ənənələrdə yaşamış və təbii ki, dövlət ideologiyasına çevrilə bilməmişdir. Lakin bir faktı xüsusi vurğulamalıyıq ki, Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə – 60-80-ci illərdə azərbaycançılığın inkişafı üçün əlverişli ictimai-siyasi, elmi-mənəvi şərait yaradılmışdır. Bu şəraitdən

o dövrdə tarixçilər, ədəbiyyatçılar, dilçilər, filosoflar və başqa intellekt sahibləri geniş bəhrələnərək çoxsaylı əsərlər yaratmışlar. Bu illərdə yazılmış əsərlərdə azərbaycançılığın mühüm sahələri olan milli dilin, milli şüurun, adət-ənənələrin inkişafı və dünyada təbliğ edilməsi, gənc nəslin azərbaycançılıq ruhunda tərbiyə edilməsi sahəsində böyük irəliləyiş müşahidə olunmuşdur.

Azərbaycançılıq ideyasının formalaşmasında 90-cı illərdə, dövlət müstəqilliyinin bərpası ərəfəsində başlanmış əvvəlcə xalq, sonra isə milli azadlıq hərəkatının əhəmiyyətli rolu olmuşdur. Bu dövrdə azərbaycançılıqla bağlı müxtəlif əsərlərin yenidən çap olunması və yayılması, yeni məqalə və s. əsərlərin yazılması, milli şüurun, ruhun yüksəlişinə xidmət edən xalq hərəkatının vüsət alması insanların kütləvi düşüncə tərzinə öz müsbət təsirini göstərdi. Lakin təəssüf hissi ilə qeyd edilməlidir ki, o illərdə Azərbaycanı yönəldən qüvvələr, xüsusən AXC-Müsavat dairələri respublikanın milli-etnik xüsusiyyətlərini nəzərə almadan, meydan əhval-ruhiyyəsi altında azərbaycançılığın təbliğində kobud səhvlərə yol verdilər. Onlar azərbaycançılığın ümumtürklük ideyası ilə eyniləşdirərək ölkədaxili etnik və milli etimadsızlıq toxumu səpdilər ki, bu da azərbaycançılıq ideyasını müəyyən müddət ciddi iflasa uğratdı.

1993-cü ildən Heydər Əliyevin siyasi rəhbərliyə gəlişi ilə bütün Azərbaycan vətəndaşlarının, dilindən, dinindən, etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, ölkənin istiqlaliyyətini dəstəkləyən insanların vahid dövlətçilik ətrafında birləşdirilməsi üçün ciddi iş aparıldı. Cəmiyyətdə hakim olan istiqlal arzusu, azərbaycançılığın müstəqil dövlətin bütün əhalisinin ali ideologiyasına çevrilməsi, ümummilli birliyin təmin olunması zərurəti tezliklə ictimai-siyasi və mənəvi dairələrin gündəliyinə çıxarıldı.

Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideyasına tamamilə yeni bir məzmun verərək onu Azərbaycanın milli-etnik xüsusiyyətlərinə, müasir dövrün tələblərinə və dünyanın müasir şəraitinə uyğunlaşdırdı. Odur ki, Heydər Əliyevi müasir azərbaycançılıq

ideologiyasının – dövrün, zamanın tələblərini, dövlətçiliyin əsaslarını, milli-etnik şəraiti nəzərə alan milli təlimin banisi hesab etmək olar. Azərbaycançılıq ideologiyası məhz Heydər Əliyevin dövründə mükəmməl bir ideoloji təlim kimi ölkənin dövlət siyasətinə çevrildi.

Heydər Əliyev azərbaycançılığı bütöv bir xalqın – bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların, Azərbaycanla bağlılığı olan bütün soydaşlarımızın və həmvətənlərimizin söykəndiyi milli birlik platformasına çevirdi. Əgər Heydər Əliyevə qədər bu ideya əsasən etnolinqvistik, etnoqrafik, ədəbi, mədəni-estetik, fəlsəfi və mənəvi dəyər kimi mövcud idisə, onun dövründə ciddi sosial-siyasi məzmun kəsb edərək ümumi ideyalar sisteminə – dövlət quruculuğunun ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrildi.

Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət statusu alması və latın qrafikasının tətbiqi, Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması və inkişafı, azərbaycançılıq ideyalarının, milli dəyərlərin bütün dünyada yaşayan həmvətənlərimiz arasında geniş yayılması, hər il 31 dekabrın Dünya Azərbaycanlılarının Birlik və Həmrəylik Günü kimi qeyd edilməsi və bu münasibətlə bütün xarici ölkələrdə yaşayan soydaşlarımızın iştirakı ilə təşkil edilən toplantılar, xarici səfərlər zamanı Heydər Əliyevin onlarla keçirdiyi görüşlər və s. 1993-cü ildən başlayaraq azərbaycançılıq ideologiyasının dövlət səviyyəsində həyata keçirilməsinin tam olmayan nümunələri idi.

2001-ci ildə Bakıda tarixdə ilk dəfə Dünya azərbaycanlılarının I qurultayının keçirilməsi və minlərlə soydaşımızın iştirakı ilə azərbaycançılığın əsaslarının müzakirə edilməsi, mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi və gələcək vəzifələrin müəyyən olunması azərbaycançılıq ideologiyasının tarixində yeni bir mərhələ kimi dəyərləndirilə bilər.

Azərbaycançılıq ideyasını Heydər Əliyev həm də ölkədaxili ictimai-siyasi qüvvələrin, sosial, milli və dini qrupların birləşdirici amili kimi dəyərləndirirdi. O qeyd edirdi ki, hakimiyyətə, iqtidarlara və onların fəaliyyətinə müxalifətdə durmaq olar. Lakin dövlətə, dövlətçiliyə, milli birliyə, Vətənin, xalqın

ümumi marağını ehtiva edən azərbaycançılıq ideyasına, milli-mənəvi dəyərlərə, milli məsləkə, milli dilə, milli varlığa heç zaman müxalifətdə durmaq olmaz.

Heydər Əliyevin bəhs etdiyi azərbaycançılıq ideologiyası və onun məzmununa daxil edilmiş əsas prinsiplər həm də 1995-ci ildə ümumxalq referendumu ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır. Bu ideologiya artıq hansısa siyasi liderin, partiyanın, yaxud siyasi təşkilatın deyil, bütün xalqın ümumi marağının ifadəsinə çevrilmişdir. Belə olan halda bu ideologiyaya müxalifətdə durmaq ümumxalq maraqlarına, ümumxalq fikrinə və mövqeyinə müxalifətdə durmaq kimi dəyərləndirilməlidir. Azərbaycançılıq ideologiyası bu anlamda xalqın istək və arzusu ilə, onun iradəsinin nəticəsi kimi qurulmuş dövlətin, bu dövlətin müəyyən olunmuş daxili və xarici siyasət strategiyasının, daimi yaşam və fəaliyyətinin əsasını, başlıca prinsiplərini təşkil edir. Deməli, onun həyata keçirilməsi və qorunması Azərbaycanda yaşayan, fəaliyyət göstərən, bu dövlətin idarəçiliyinə iddia edən hər bir vətəndaş və təşkilat üçün əsas olmalıdır. Əgər hər hansı şəxs və yaxud təşkilat yaşadığı cəmiyyəti, təmsil etdiyi dövləti, konstitusiyası ilə müəyyənləşdirilmiş ölkədaxili münasibətlər və dəyərlər sistemini qəbul edirsə, deməli dövlətin bu sistemin qarantı olmasını da mütləq qəbul etməlidir.

Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasını müəyyən edərkən həm də beynəlxalq aləmdə cərəyan edən hadisələri, müasir dünya siyasətinin, qloballaşan və transmilliləşən dünyanın inkişaf tendensiyalarını nəzərə alırdı. Əlbəttə, qloballaşan dünyada ölkələrin milli sədlərini, milli-mənəvi dəyərlərini, vətəndaşların milli maraqlarını qorumaq o qədər də asan olmur. Transmilli şirkətlər və onların arxasında duran fəvqəldövlətlər ölkələrin milli inkişafı, milli maraqları, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və s. proseslərini çox qısqançılıqla qarşılayırlar. Heydər Əliyev bütün bu realığı nəzərə alaraq, bir tərəfdən azərbaycançılıq ideologiyasını ümumbəşəri dəyərlər fonunda

formalaşdırır, digər tərəfdən dövlət quruculuğu proseslərində xarici təsirləri milli ideologiya süzgəcindən keçirirdi.

Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyası milli-mənəvi dəyərləri, tarixi keçmişimizdən bizə irs qalmış milli varlığını və onu fərqləndirən bütün atributları qorumaqla, Azərbaycanı eyni zamanda müasir, inkişaf etmiş, xalqın maddi-mənəvi tələbatını təmin edə bilən, daxili həyatı sabit, milli-sosial birliyə qovuşmuş bir dövlət kimi görürdü.

Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasının əsasına ilk növbədə dünyada yaşayan 40 milyondan çox azərbaycanlının maraqlarını təmin edə biləcək, bütün ölkə vətəndaşlarının sabit, firavan və dinamik inkişafına cavab verən milli dövləti - müstəqil Azərbaycan dövlətini qoyurdu.

Heydər Əliyev çıxışlarında bu məsələyə belə şərh verirdi: Müstəqil Azərbaycan dövləti bizim üçün ən qiymətli tarixi nailiyyətdir və onun qorunması, əbədiyaşar edilməsi hər bir azərbaycanlının müqəddəs borcudur. Milli ideologiyadan danışarkən biz ilk növbədə bütün xalqımızı, xüsusən gəncləri Azərbaycanın müstəqil dövlətçiliyi prinsiplərinə sadıq olmaq ruhunda tərbiyə etməliyik.

Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətini azad, ədalətli, demokratik, siyasi plüralizmin hökm sürdüyü, vətəndaş cəmiyyətinə malik bir ölkə kimi görmək istəyirdi və daim buna çalışırdı. 1995-ci ildə çoxpartiyalı sistem əsasında ilk parlament seçkiləri keçirilməsi, ölkənin ilk Konstitusiyasının qəbul edilməsi, Avropanın demokratik institutları ilə Azərbaycanın əlaqələrinin gücləndirilməsi və Qərbə inteqrasiya xəttinin götürülməsi bu böyük liderin öz ölkəsinin gələcəyi ilə bağlı mövqeyinin göstəricisi idi. Azərbaycanda əsl çoxpartiyalı sistem, azad, plüralist cəmiyyət, qeyri-hökumət strukturlarının, müstəqil mətbuatın yaradılması və inkişafı da Heydər Əliyevin bilavasitə səyi ilə həyata keçirilmişdir.

Heydər Əliyevin dövlət təlimi və milli ideyasında ikinci əsas yeri insan faktoru – millətini və xalqını sevən, dövlətinin yolunda hər bir şücaətə hazır olan, milli-mənəvi dəyərlərini ya-

şadan, ana dilini bilən və sevən, ədalətli və təşəbbüskar, fəal mövqeli və iradəli Azərbaycan vətəndaşı tuturdu. Ulu öndər öyrədirdi ki, hər hansı dövlətlərin gücü heç də onun böyüklüyü, yaxud kiçikliyi ilə ölçülmür. Əgər ölkənin vətəndaşı gördüyü işin onun özünə, ailəsinə və xalqına gətirəcəyi xeyri əvvəlcədən anlayır və ədalət prinsipi ilə öz zəhmətinin nəticəsini alırsa, həmin ölkə vətəndaşları daha ideyalı, əzmlı və iradəli, belə ölkələr isə bir qayda olaraq güclü, qüdrətli və əzəmətli olurlar.

Heydər Əliyevin dövlət təlimində dinindən, dilindən, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün ölkə vətəndaşları qanun və ölkənin bütün maddi və mənəvi dəyərləri qarşısında bərabər idi. Təsədüfi deyil ki, 1993-cü ildə Heydər Əliyevin idarəçilik fəaliyyətinin mühüm bir sahəsini Azərbaycanda ədalətli vətəndaş cəmiyyətinin yaradılması, insan potensialının quruculuq işlərinə cəlb olunması, sosial ədalət prinsiplərinin bərqərar olması və insanların öz dövlətinə və dövlətçiliyinə inamının artırılmasına xidmət təşkil etmişdir. Heydər Əliyevin milli həmrəylik və vətəndaş birliyi ideyası, insan resurslarından düzgün istifadə edilməsi, hər bir vətəndaşın özünü dövlətinə və dövlətçiliyinə bağlı hesab etməsi, dövlətin hər bir insana, hər bir insanın isə öz dövlətçiliyinə xidmət etməsi amalı 1995-ci ildə qəbul olunmuş ilk Konstitusiyada da öz əksini tapmışdır.

Azərbaycançılıq ideologiyasının mahiyyətini təşkil edən əsaslardan biri də Heydər Əliyev üçün milli-mənəvi dəyərlərin, ana dilinin və mədəniyyətin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi idi. Bununla bağlı ulu öndər qeyd edirdi ki, bizim milli ideologiyamızın konsepsiyası tarixi keçmişimizi, milli adət-ənənələrimizi, dilimizi, dinimizi və mədəniyyətimizi əks etdirməli, bu dəyərlərin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsinə xidmət etməlidir.

"Milli mənsubiyyət hər bir insan üçün onun qürur mənbəyidir. Mən həmişə fəxr etmişəm və bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!" Bu ifadələr ümummilli liderimizin milli-mənəvi dünyasını, vətəndaş aləmini və varlığını göstərən, öz milli köklərinə bağlılığını sübut edən tarixi bir bəyanat idi.

Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasından danışarkən layiqli vətəndaş məsələsini də xüsusi fərqləndirirdi. O qeyd edirdi ki, biz elə bir nəsil yetişdirməliyik ki, o öz dövlətini sevsin, onu qorumağı, yaşatmağı və bütün dünyada tanıtmayı, ölkəsini layiqincə təmsil etməyi bacarsın. Bundan başqa, Heydər Əliyev gənc nəslin öz milli adət-ənənələrinə sadiqliyini, milli əxlaqlı olmasını, dilini, mədəniyyətini gözəl bilməsini və sevməsini həmişə tövsiyə edir, eyni zamanda onları təhsilli, müasir, Avropa dəyərlərini və dillərini bilən insanlar kimi görmək istəyirdi. Heydər Əliyev Azərbaycan gənclərini sərbəst düşüncə tərzinə malik, cəmiyyətdə və dünyada gedən proseslərdən baş çıxara bilən, vətənpərvər, dövlətçilik təfəkkürü güclü olan savadlı, bacarıqlı, intellektli insanlar kimi görürdü.

Müasir Azərbaycanın mürəkkəb və taleyüklü tarixi dövərində dövlətə rəhbərliyin ağır məsuliyyətini öz üzərinə götürmüş Heydər Əliyevin müstəqil dövlət təlimi və onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan azərbaycançılıq ideologiyasının həyata keçirilməsi müstəqil dövlətimizin bugünkü varlığının və gələcək inkişafının əsasını təşkil edir. Ulu öndərin siyasi xəttini davam etdirən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ölkəmizin və xalqımızın firavan gələcəyinin təmin edilməsində Heydər Əliyevin müstəqil dövlət təliminin və azərbaycançılıq ideologiyasının alternativsiz bir yol olduğunu dəfələrlə bəyan etmişdir. Ölkə başçısı Azərbaycan xalqının zamanın sınaqlarına sinə gərərək, müasir dünya xalqları sırasında layiqli yer tutmasını öz dili və mədəniyyətini qoruması, milli-mənəvi dəyərlərinə arxalanması ilə sıx bağlı olduğunu qeyd edir. Buna görə də bu gün elm və mədəniyyətə, vətənpərvərlik tərbiyəsinə, xalqımızın tarixi irsinə yetirilən diqqət dövlət quruculuğu siyasətinin tərkib hissəsi olub Heydər Əliyevin dövlətçilik təliminin yaradıcı şəkilə inkişafının təzahürü kimi özünü göstərir.

Əli Həsənov
tarix elmləri doktoru, professor

Azərbaycançılıq ideologiyasının təkamülündə yeni mərhələ - İlham Əliyev mərhələsi

Azərbaycançılıq ideologiyasının tarixi məzmununu, yaxud tarix fəlsəfəsini aydın dərk (və ya ən azından təsəvvür) etmək üçün fikrimizcə, üç mühüm məqama diqqət yetirmək lazımdır ki, bunlardan biri həmin ideologiyanın etnoqrafik kökləri (qaynaqları, mənbələri, əsasları...), ikincisi, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edən təşəkkül və ya formalaşma dövrü, üçüncüsü isə XX əsrin 20-ci illərindən başlayan təkamül mərhələləridir.

Azərbaycançılıq ideologiyası, etnoqrafik köklərini də nəzərə alsaq, heç şübhəsiz, Azərbaycan xalqı ilə yaşiddir. O mənada ki, hər bir xalq tarix səhnəsinə çıxıb-çıxıb öz milli ideologiyasının etnoqrafik əsaslarını da yaradır... Və bunu adət-ənənələrində, şah əsərləri olan eposlarında, dahi mütəfəkkirlərinin yaradıcılığında, böyük qəhrəmanlarının, xüsusilə dövlət xadimlərinin fəaliyyətində (və mübarizələrində!) əks etdirir. Sübuta ehtiyac yoxdur ki, Azərbaycan xalqının "Dədə Qorqud", "Koroğlu" kimi eposları, Nizami, Nəsimi, Füzuli, Vaqif kimi mütəfəkkirlərinin yaradıcılığı, Atabəylər, Şah İsmayıl Xətai, Nadir şah kimi qəhrəman dövlət xadimlərinin fəaliyyəti (və mübarizələri!), mahiyyət etibarilə, azərbaycançılıq inersiyasının bilavasitə ifadəsi, təzahürləridir. Əgər bu zəngin, çoxşaxəli, ümumiyyətlə, ciddi tarixi varisliyi olan "ifadə"lər (və "təzahür"lər) olmasaydı, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqının milli ideologiyası da formalaşsa, mükəmməl müddəalarla meydana çıxsa, formulə oluna və yeni tarixi şəraitdə xalqa aydın yol göstərə bilməzdi.

Azərbaycançılıq ideologiyasının təkamülündə (və milli ruhun gücləndirilməsində!) İlham Əliyev mərhələsi XXI əsrin 10-cu illərinin əvvəllərindən başlayır. Və bizim günlərdə həm inamla, böyük enerji ilə, həm də miqyasını genişləndirərək (və təkmilləşərək) davam edir...

Müşahidələr (və araşdırmalar) göstərir ki, müasir mərhələdə – İlham Əliyev mərhələsində azərbaycançılıq ideologiyasının təkamülünü bir sıra mühüm əlamətlər şərtləndirir ki, onlardan birincisi həmin ideologiyanın tarixinə (bu tarixin bütün yönülə obyektiv öyrənilib mənimsənilməsinə) elmi, ictimai-siyasi və mədəni marağın indiyə qədər görünməmiş bir şəkildə artmasıdır.

Bu gün ölkədəki iqtisadi, ictimai-siyasi və intellektual-mədəni şərait imkan verir ki, azərbaycançılıq ideologiyasının keçdiyi tarixi yol hərtərəfli, dərinlən və geniş müzakirələr əsasında necə varsa o cür araşdırılıb öyrənilsin, xüsusilə gənc nəslin Azərbaycan xalqını, Azərbaycan dövlətini müstəqilliyə gətirib çıxaran milli ideologiya, onun hansı müzakirələrdə, mübahisələrdə və münaqişələrdə formalaşdığı, eləcə də Əli bəy Hüseynzadə, Məhəmməd ağa Şahxatinski, Əhməd bəy Ağayev, Nəriman Nərimanov, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Səməd Vurğun, Mirzə İbrahimov kimi müxtəlif miqyaslı və mövqeli milli ideoloqların təfəkkür tərcümeyi-halları haqqında kifayət qədər aydın (və mükəmməl) təsəvvürləri olsun. Halbuki bu imkan əvvəlki mərhələlərdə ya yox idi, ya da müxtəlif səbəblər üzündən bu və ya digər dərəcədə məhdud olmuşdu.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 21 yanvar 2014-cü il tarixli sərəncamı ilə "türk xalqlarının mədəni inteqrasiyasının məfkurə kimi təşəkkül tapmasında mühüm rol oynayan, müasir cəmiyyət quruculuğunda demokratik prinsiplərin ənənəvi dəyərlər zəminində bərqərar olmasının vacibliyini irəli sürən və müstəqil milli dövlətçiliyin nəzəri əsaslarının hazırlanmasında yaxından iştirak edən... görkəmli ictimai xadim" Əli bəy Hüseynzadənin 150 illik yubileyinin keçirilməsi müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin (və Prezident İlham Əliyevin), ilk növbədə, milli ideologiyanın tarixinə münasibətinin göstəricisidir. Və bu sözləri cənab Prezidentin bir sıra digər sərəncamları (xüsusilə, azərbaycançılıq ideologiyasının banilərindən biri olan, uzun illər adının çəkilməsi belə qadağan edilmiş Məmməd Əmin Rəsulzadənin yubileyinin keçirilməsi haqqındakı

sərəncamı) barəsində də demək olar. Onların hər biri, bir tərəfdən, milli ideologiya klassiklərini geniş ictimai miqyasda tanımağa, ikinci tərəfdən, milli ictimai şüuru zənginləşdirməyə, onun polifoniyasını təmin etməyə; üçüncü tərəfdən isə, milli ideologiyanın köklərini, mənbələrini (və ümumən tarixini!) onun müasir təzahür texnologiyaları ilə üzvü vəhdətdə – bir bütöv halında təsəvvür etməyə münbit (və rəsmi!) şərait yaradır.

Məlum olduğu kimi, istər təşəkkül dövründə, istərsə də müxtəlif təkamül mərhələlərində, xüsusilə XX əsrin 20-ci illərinin əvvəllərindən 70-ci illərinin əvvəllərinə, yəni Heydər Əliyev dövrünə qədər azərbaycançılıq ideologiyası həm ölkə daxilində, həm də ölkə xaricində (mühacirətdə) biri digərindən, demək olar ki, təcrid olunmuş halda fəaliyyət göstərmişdir. Ölkə daxilində bu ideologiya get-gedə məhdudlaşdırılmış, hətta tamamilə unudurulması üçün hər cür cəhdlər edilmiş, az-çox təzahürləri isə müxtəlif mənəvi-ideoloji istiqamətlərə (məsələn, liberal vətənpərvərlik) yönəldilməklə amorflaşdırılmış və ya "sımasızlaşdırılmışdır"... Xaricdə (mühacirətdə) isə sosial bazası olmayan romantik xəyallara çevrilmişdir... Və bütün hallarda Azərbaycan xalqının milli ideallarının qarşısını həm administrativ (ağressiv!), həm diplomatik (aldatma!), həm də ekspressiv (şirnikləndirmə!) yolları ilə məhz Sovet-sosialist ideologiyası kəsmiş, lakin milli idealları məhv etmək mümkün olmadığı kimi, milli ideologiyayı da sona qədər unudurmaq, yaddaşlardan silmək mümkün olmamışdır.

Azərbaycançılıq ideologiyasının təkamülündə İlham Əliyev mərhələsinin ikinci mühüm əlaməti Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevə, onun milli dövlət quruculuğu fəlsəfəsinə ölkə, eləcə də dünya miqyasında layiq olduğu bir ehtiramla, intellektual-analitik həssaslıqla yanaşılmasıdır. Və bu, ona görə zəruridir ki, Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasının bir-birindən əsaslı şəkildə fərqli olan iki – üçüncü və dördüncü təkamül mərhələsinin lideri (müəllifi!)

olmaqla yanaşı, bu gün davam edən beşinci mərhələsinin perspektivlərini də müəyyənləşdirmişdir.

Heydər Əliyevin tarixi xidmətlərinin həm ölkə, həm də dünya miqyasında yüksək qiymətləndirilməsi, geniş təhlil (və təbliğ) olunması azərbaycançılıq ideologiyasının, Azərbaycan xalqının milli ideallarının təntənəsi deməkdir. Və heç də təsadüfi deyil ki, bugünkü siyasi leksikonda "heydərəliyevçilik" anlayışı "azərbaycançılıq" anlayışının yeni tarixi şəraitdəki məzmununu (və mahiyyətini!) ifadə edir. İstər Sovet dövründəki məlum (və mürəkkəb!) şərtlər daxilində, istərsə də müstəqillik dövrünün ondan heç də az mürəkkəb (və ziddiyyətli!) illərində ümummilliyet lideri Azərbaycanı Azərbaycan və Azərbaycan xalqını Azərbaycan xalqı edəcək bütün milli mənəvi enerji mənbələrinin tam gücü ilə işləməsi üçün hər cür tədbirləri görməklə azərbaycançılıq ideologiyasını legitimləşdirə, reallaşdırma, beləliklə də, bu gün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin cəsarətlə (və qürurla!) "bizim siyasətimiz – bizim işimizdir" deməsinə əsas verə bildi.

Üçüncü mühüm əlamət, heç şübhəsiz, azərbaycançılıq ideologiyasının tərkib hissələri olan türkçülük, müsəlmançılıq və müasirliyin üzvi vəhdətdə, heç birinə digərindən daha böyük üstünlük vermədən, bir bütöv halında qəbul edilərək xalqın milli mənafehləri naminə həyata keçirilməsidir. Bu məsələ ona görə çox əhəmiyyətlidir ki, Azərbaycan xalqı müxtəlif tarixi dövrlərdə (azərbaycançılıq ideologiyasının təşəkkül tapıb formalaşdığı XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq) gah türkçülüyə, gah müsəlmançılığa, gah da müasirliyə əlahiddə üstünlük verilməsindən irəli gələn ictimai-siyasi problemlərlə üz-üzə dayanmağa məcbur olmuşdur. Və bunun da mənfə nətəcələrini, xüsusilə milli inteqrasiyasının, mütəşəkkilliyin süni olaraq pozulmasını, yaxud zəifləməsinə tarix, yəqin ki, həmişəlik öz yaddaşına yazmışdır.

İlham Əliyevin siyasi-ideoloji fəaliyyətində türkçülük Azərbaycan xalqının öz mənsəyi etibarilə türk etnosundan yararlanması həqiqətinin milli ictimai dərkindən başlayıb müasir türk dünyasının üzvi tərkib hissəsi olması, beynəlxalq aləmdə

türk dünyasının ortaq maraqlarının cəsarətlə müdafiəsinə qədər gədir. Və təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Prezidenti türk dünyasının öndə gedən liderlərindən biri kimi böyük nüfuz sahibidir.

İslam (müsəlman) dünyasına mənsubluq da bugünkü Azərbaycanın həm mənəvi-mədəni, həm də ictimai-siyasi xarakterində bütün parlaqlığı ilə təzahür edir. İlham Əliyevin müsəlman xalqlarına qarşı müəyyən beynəlxalq dairələrdə aparılan mürtəce, antihumanist kampaniyalara dəfələrlə ən yüksək tribunalardan öz etirazını bildirməsi, Azərbaycanın bir nümunəvi müsəlman ölkəsi olaraq inkişafı buna sübutdur.

Və eyni zamanda bugünkü Azərbaycan xalqı dünyaya açıq, müasir dünyanın iqtisadi, sosial-siyasi və mədəni texnologiyalarını inamla mənimsəyən, onun (müasir dünyanın) global idarəçiliyində get-gedə güclənən imkanları səviyyəsində iştirak edən xalqdır. Türkçülük, müsəlmançılıq və müasirlik triadası bu gün Azərbaycanda klassik formulunda (və tipologiyasında) tətbiq edilməklə qalmayıb mərhələnin (və dövrün) tələblərinə uyğun olaraq yaradıcılıqla yaşanır ki, bu da Azərbaycan dövlətinin yürütdüyü tarazlaşdırılmış, humanist və uzaqgörən (mövcud problemlərin tezliklə həllinə yönəlmiş perspektivli) siyasətin nəticəsidir.

Müxtəlif mədəniyyətlərə, dünyagörüşlərinə təmkinli dialoq əsasında hörmətlə yanaşılması, qloballaşan dünyanın çağırışlarına həssas, anlamlı münasibət, multikulturalizm azərbaycançılıq ideologiyasının təkamülündə İlham Əliyev mərhələsinin, fikrimizcə, mühüm əlamətlərində dördüncüsü hesab oluna bilər. Nə üçün? Ona görə ki, hər hansı ideologiya, nə qədər mütərəqqi olsa da, özünü təcrid edərsə, həm tarixi (passiv), həm müasir (aktiv), həm də gələcək (perspektiv) çox müxtəlif (biri digərini inkar, yaxud təsdiq edən, yaxud da bir-birinə loyaly və ya liberal münasibətlərdə olan) ideologiyalarla hesablaşmazsa, prinsip etibarilə, yaşaya bilməz.

Azərbaycan xalqı (və dövlətçiliyi) tərəfindən azərbaycançılıq ideologiyasının tətbiqi, müdafiəsi və inkişaf etdirilib təkmilləşdirilməsi dünya miqyasında çox müxtəlif (və qaynar!) ideoloji proseslər kontekstində baş verdiyi hamıya məlumdur.

Və bu proseslər azərbaycançılığı birmənalı inkar edə bilmədiyi kimi, birmənalı təsdiq də edə bilməz.

Beşinci əlamət Azərbaycan xalqının dünya miqyasında milli-mənəvi, mədəni bütövlüyünün möhkəmlənməsi üçün ardıcıl mübarizə aparılmasıdır ki, bunun müsbət nəticələrini görməmək mümkün deyil.

Tarixi taleləri elə gətirmişdir ki, azərbaycanlıların və ya Azərbaycan türklərinin bu gün yalnız beşdən biri müstəqil Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Təxmini hesablamalara görə, dünya azərbaycanlılarının beşdən dördü öz tarixi Vətəmində yüz (hətta min!) illərlə necə məskun olmuşdursa bu gün də məskundur... Ona görə də əsası ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş bir siyasətin – Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə miqyasının genişləndirilməsi siyasətinin müasir mərhələdə Azərbaycan dövlətçiliyi tərəfindən uğurla davam etdirilməsi heç bir alternativ qəbul etməyən bir zərurət olub azərbaycançılıq ideologiyasını zənginləşdirən, ona güclü enerji verən, onun məzmununu (hətta fəlsəfəsini) bütövləşdirən konseptual hadisədir. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, dünyanın harasında məskunlaşmasından asılı olmayaraq, kiçik istisnaları nəzərə almasaq, azərbaycanlılar eyni etnik mənşəyə, eyni dinə mənsub olub eyni mental xüsusiyyətlərin, eyni adət-ənənələrin daşıyıcısıdır. Və onların eyni bir dilləri – Azərbaycan dili, yaxud Azərbaycan türkcəsi mövcuddur...

Əlbəttə, qloballaşan müasir dünyada azərbaycanlıların siyasi-inzibati sərhədləri aşaraq bir-birlərilə sıx ünsiyyətə girmələri, ümummilli maraqlarını humanizm, insan hüquqları çərçivəsində təmin etmələri yalnız milli yox, həm də insani (ümumbəşəri!) bir ehtiyacdır ki, əlahiddə hadisə olmayıb bütün millətə xasdır...

Azərbaycan xalqının (və insanının) dünyanın inkişaf etmiş xalqları (və insanları) ilə müqayisədə ikinci, hətta üçüncü dərəcəli olması kompleksinin sürətlə aradan qaldırılması baxımından görülən işlərə (və onun uğurlu nəticələrinə), fikrimizcə, altıncı əlamət kimi baxmaq olar.

Etiraf etməliyəm ki, azərbaycanlılarda uzun on illər (hətta əsrlər!) belə bir kompleks olmuşdur. Ziyatların öz ana dillərindən (və prinsip etibarilə, mənsub olduqları xalqdan) imtina edib müxtəlif əcnəbi dillərdə danışmaq yazmaları, özlərinə əcnəbi soyad formaları qəbul etmələri və s. həmin "gerilik" kompleksinin təzahürləri (və nəticələri) idi ki, milli tarixin son mərhələsinə qədər bu və ya digər dərəcədə davam edirdi...

Ancaq bu gün heç bir azərbaycanlı özünü nə bir rusdan, nə bir almandan, nə bir fransızdan, nə də bir ingilisdən aşağı hesab etmir. Və milli qürur yalnız sözdə deyil, həm də işdə, əməldədir. Ölkədə abadlaşan, "yeni rəmzlər"ini yaradan şəhərlər (xüsusilə Bakı!), kəndlər, çəkilmə yollar, yaradılan təhsil müəssisələri, tətbiq edilən müasir idarəçilik texnologiyaları, dünya standartları ilə müqayisə olunan müxtəlif təsisatlar, idmanda, mədəniyyətdə indiyə qədər bu miqyasda görünməmiş beynəlxalq uğurlar Azərbaycan insanını mənən, ruhən yüksəldən, əgər belə demək mümkünsə, onun katarsisini təmin edən elə hadisələrdir ki, yalnız bu günlə məhdudlaşmayıb onun (Azərbaycan insanının) gələcək taleyini, xarakterini müəyyən edir. Və bu taleyüklü işlər, əməllər Azərbaycan xalqının tarixində həmişəlik olaraq İlham Əliyevin adı ilə qalacaqdır...

Azərbaycançılıq ideologiyasının təkamülündə İlham Əliyev mərhələsinin yeddinci əlaməti həm iqtisadi, həm siyasi, həm də mədəni sahələrdə (bu sahələrin təsəvvürə gətirilməsi belə çətin olan çox geniş spektrində) beynəlxalq əlaqələrin, başqa sözlə, Azərbaycan-Dünya dialoqunun zəngin təcrübəsinin qazanılmasıdır. Bu isə ilk növbədə o deməkdir ki, azərbaycançılıq ideologiyası (və Azərbaycan xalqının milli idealları), bir vaxtlar olduğu kimi, məhdud bir miqyasda qalıb, "özümüz deyib, özümüz eşidək" prinsipi ilə mövcud olmur, universallaşır, hüdudlarını genişləndirir, ümumən insan (və dünya) təfəkkürü mövqeyindən görünüb etiraf olunur... Tarixi (və cari) rəqibləri açıq mübarizəyə çəkir, onların hansısa gizli "laboratoriyalar"da hazırlanmış məkrli planlarını alt-üst edir...

Beynəlxalq "Dialoq"lara ev sahibliyi edən Azərbaycan indiyə qədər görünməmiş bir miqyasda müxtəlif ideyaların, ideologiyaların həmsöhbət olmasına inamla münislik etdikcə

azərbaycançılıq məfkurəsi də zənginləşir, beynəlxalq nüfuzunu gücləndirir, yüksək standartlı paradigmalara yiyələnir...

Səkkizinci əlamət Azərbaycan xalqının intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsi, müasir texnologiyalara yiyələnməsinin sürətlənməsi, perspektivli özünüifadə (və özünütəsdiq) metodlarının, üsullarının və vərdislərinin xüsusilə gənc nəsil tərəfindən mənimsənilməsidir. Etiraf etmək lazımdır ki, azərbaycançılıq ideologiyasının gənc nəsil tərəfindən bu qədər kütləvi (və intellektual!) səviyyədə mənimsənilməsi heç bir mərhələdə mümkün olmamışdır...

Azərbaycanın regionda, ümumən beynəlxalq aləmdə söz sahibi olması, onun mövqeyi ilə hesablaşılması, çoxstandartlılığı, xüsusilə cari konyukturluluğu ilə tanınan dünyanın "haqq-hesab"ından kənar qalıb təcrid olunmaması, çox güman ki, doqquzuncu əlamətdir. Və bu əlamətin özünəməxsusluğu ondan ibarətdir ki, Azərbaycan xalqının milli ideologiyası çevik, elastik, diplomatik resurslara yiyələnmiş, hər hansı "gözlənilməz" ideoloji hücumlara qarşı müqavimət (hətta əks-hücum) "immunitetlər"i qazanmışdır...

Nəhayət, Azərbaycançılıq ideologiyasının təkamülündə İlham Əliyev mərhələsinin onuncu əlaməti həmin ideologiyanın inkişafı üçün geniş perspektivlər təmin etməsidir ki, bu, milli ideologiyanın (azərbaycançılığın) gələcəyi barədə tamamilə nikbin fikirdə olmağa hər cür imkanlar verir. Xüsusilə o mənada ki, azərbaycançılıq ideologiyası qarşısında bu gün polemika üçün həddlər qoyacaq heç bir maneə, yaxud həmin ideologiyanın təkamülünü ya ləngidəcək, ya da süni şəkildə sürətləndirəcək heç bir konyuktur müdaxilə yoxdur.

Azərbaycançılıq ideologiyasının təkamülündə İlham Əliyev mərhələsi özünəməxsus dinamizmi ilə zənginləşməkdə, milli ictimai şüurun əsaslarını müəyyənləşdirməkdə və Azərbaycan xalqının dünya birliyindəki mövqelərini inamla yüksəltməkdədir.

Nizami Cəfərov

Professor, Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü

Azərbaycançılıq – milli birlik düşüncəsi

Azərbaycançılığın milli mədəniyyət, milli bədii fikir, ictimai dünyagörüşü istiqamətində qədim tarixi vardır. Millətin formalaşma prosesi ilə tarixən üst-üstə düşən azərbaycançılıq fərddən cəmiyyətə, cəmiyyətdən dövlət səviyyəsinə qədər böyük bir inkişaf yolu keçmişdir. Azərbaycan mədəniyyəti və bədii fikri, bədii söz sənəti tarixən vətən və xalq anlayışını özündə birləşdirən azərbaycançılıq ideologiyasının ifadəsinə xüsusi səy göstərmişdir. Azərbaycançılıq vətən əxlaqının tərkib hissəsi kimi zaman-zaman ziyalılardan inam nöqtəsi olmuşdur. Bu ideologiyanın milli bədii söz sənətində daimi mövzu kimi qalması da gerçək zərurətin dərk edilməsindən yaranır. Ümummillə lider Heydər Əliyev azərbaycançılıq dövlətçilik ideologiyasına çevirməklə onu dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırmışdır. İndi azərbaycançılıq ideologiyası ölkəmizin bütün əhalisi üçün birləşdirici bir ideyadır. Ölkəmizdə azərbaycançılıq rəsmi dövlət ideologiyasıdır. Bunu deyərək ilk növbədə vətəncilik, torpaq sevgisi, siyasi dövlət millətçiliyi, Azərbaycanın maraqlarının hər şeydən üstün olması, güclü Azərbaycan dövlətinin yaradılması, inkişaf etməsi, dünyanın hər bir yerində yaşayan azərbaycanlıların maraqlarını lazımı qədər qoruya bilən güclü Azərbaycan dövlətinin qorunması və digər amillər nəzərdə tutulur.

Mədəniyyətin müxtəlif pillələri tədrici təkamülün mərhələləri hesab oluna bilər. Onların hər biri keçmişin bəhrəsi olduğu kimi, həm də gələcəyin formalaşmasında rol oynayır. Mədəniyyətin müxtəlif pillələri bizim kontekstdə həm də azərbaycançılığın çeşidli pillələrini özündə ehtiva edir. Bütün millətlərin milli mədəniyyəti onu təmsil edən xalqın milli dəyərləri üzərində inkişaf edir.

Azərbaycan bədii düşüncə tarixində də azərbaycançılıq sənətkarın estetik ideali səviyyəsinə yüksəlmiş və əbədi mövzu olaraq bədii söz sənətində özünə yer tapmışdır. Lakin bu möv-

zunun güclənməsi, xalqın birləşmək, azadlıq və müstəqillik uğrunda mübarizə ideyasının meydana gəlməsi ilə yeni təkanla üzə çıxması prosesi də həqiqətdir. XIX əsrin əvvəllərində güclənən bu proses bədii fikirdə və bədii söz sənətində Seyid Əzim Şirvanini, Mirzə Fətəli Axundovu, Qasım bəy Zakiri, Həsən bəy Zərdabini, Ünsizadə qardaşlarını, daha sonra Əli bəy Hüseynzadəni, Əhməd bəy Ağaoğlunu, Cəlil Məmmədquluzadəni və nəhayət, molla-nəsrəddinçiləri meydana gətirdi. Qeyd edək ki, azərbaycançılıq bir ideoloji-estetik ideal kimi mükəmməl sənət əsərlərinin özəyindədir.

Mirzə Fətəli Axundovdan tutmuş molla-nəsrəddinçilərə-dək dahi sənətkarların hər hansı biri "mən azərbaycançılıq ideologiyasını özümə əsas mövzu seçmişəm" iddiasında olmayıb və hətta bu anlayışın özünü belə çox nadir hallarda işlətmişlər. Azərbaycançılıq anlayışı bu ziyalıların əsərlərində bir-başa görünməsə də, onların ən böyük sənət nümunələrinin mayası azərbaycançılıqdan yoğrulmuşdur. Odur ki, Azərbaycan xalqının müstəqillik uğrunda ən yeni mübarizə tarixində azərbaycançılıq ideologiyasının klassik bədii nəsrində, poeziya və dramaturgiyada ifadəsi yenidən və bu dəfə daha güclü yada düşdü. Bir tərəfdən bu mövzunu qələmə almış klassiklərin məktəbləri yeni sənətkarlara ömək rolu oynadı, digər tərəfdən həmin məktəblərin azərbaycançılıq ideologiyasına münasibəti elmi-tədqiqat sahəsinə çıxarıldı. Görkəmli ədəbiyyatşünaslar - İsa Həbibbəyli, Bəkir Nəbiyev, Yaşar Qarayev, Akif Hüseynov, Əflatun Saraclı, Şamil Vəliyev, Ofelya Bayramlı və başqa alimlər bu sahədəki tədqiqatlarını ortaya qoydular. Məşhur tədqiqatçı Yaşar Qarayev "Milli "mən" yaddaşı"nın bu unudulmaz səhifələrini canlandırır, azərbaycançılıq ideologiyasının əlimizdən alınmasının səbəblərini bir alim təfəkkürü, publisist-improvizator bacarığı ilə aşkarlayır.

Azərbaycançılıq ideyası daha kamil şəkildə böyük demokrat ədib Cəlil Məmmədquluzadənin 27 noyabr 1917-ci ildə "Molla Nəsrəddin" jurnalının 24-cü sayında dərc olunmuş "Azərbaycan" məqaləsində ifadə olunmuşdur. Bu məqalə

Azərbaycan, onun dili, bütöv ərazisi barədə yazılmış ustadnamədir. Cəlil Məmmədquluzadənin anasına, elinə-obasına, dilinə olan sonsuz sevgisinin ən gözəl nümunəsidir.

Akademik İsa Həbibbəylinin təbirincə, "Cəlil Məmmədquluzadə təkcə mətbuatda yox, həm də ədəbiyyatda azərbaycançılıq məfkurəsinin ideoloqudur". Qüdrətli ədib bu mövzunu ən parlaq şəkildə 1919-cu ildə qələmə aldığı "Anamın kitabı" dramında əks etdirmişdir. "Anamın kitabı" - Azərbaycanın milli istiqlal haqqında XX əsr boyu yazılmış əsərlərin mənəvi Anasıdır". Ümumiyyətlə, Cəlil Məmmədquluzadə başda olmaqla "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin görkəmli nümayəndələrinin - Mirzə Ələkbər Sabirin, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin, Əli Nəzminin, Omər Faiq Nemanzadənin, Məmməd Səid Ordubadinin, Əliqulu Qəmküsarin, Mirzəli Məcəzün və başqalarının ədəbi-bədii və publisist yaradıcılıqları Azərbaycan ədəbiyyatında vətəncilik, azadlıq, müstəqillik, bərabərlik, qardaşlıq, dostluq haqqında milli tale və istiqlal kitablarıdır. Elə azərbaycançılığın özü milli istiqlal ideologiyasıdır.

Müstəqillik də azərbaycançılığın tərkib hissəsidir. Müstəqillik - insan azadlığı kimi ən ciddi şəkildə məsuliyyət deməkdir. Öncə öz xalqının taleyi qarşısında məsuliyyətdir. Hər bir xalqın və hər bir vətəndaşın arzusudur və haqqıdır ki, vətənin sərhədləri daxilində, ərazi bütövlüyü və toxunulmazlığı şəraitində öz müstəqil suveren dövlətini qursun, yaşatsın və inkişaf etdirdirsin. Məhz bu səbəbdən milli müstəqillik uğrunda mübarizə azərbaycançılıq ideologiyasının əsas prinsipləri sırasındadır.

Azərbaycançılığın mühüm milli birlik rəmzi, dövlətçiliyin, müstəqilliyin bel sütunu kimi qəbul edilməsi bugününümüzün ədəbi, fəlsəfi, ictimai və hətta siyasi faktına çevrilmişdir. Azərbaycan maarifçilərinin, demokratik hərəkat iştirakçılarının klassik məktəbləri və bu sıradan Molla Nəsrəddin ədəbi məktəbi yaradıcılıq sənətində - bədii sözdə, publisistikada və digər növlərdə azərbaycançılığın yeni istiqamətdə, yeni estetik dəyərlər səviyyəsində anlanmasında önəmli bir məktəbdir.

Azərbaycançılıq ideologiyası birləşdirici, həmrəylik amalına xidmət edir. Etnik-milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, ölkəmizdə yaşayan bütün insanlar bərabərlik, qardaşlıq və dostluq münasibətləri şəraitində ilə yaşayırlar. Bu birgəyaşayışın təməlində hamının azərbaycançılığa xidmət və qulluq etməsi prinsipi dayanır. Ona görə ki, bu ideya ətrafında birləşən insanlar özlərini sərbəst hiss edir, inkişaflarını ona xidmətdə görürlər. Sözdə deyil, işdə, gerçəkdən əhalinin sinfi, milli, irqi, dini bərabərliyi demokratik cəmiyyətin, elə azərbaycançılığın da əsas prinsiplərindəndir. Hər kəs bacardığı işlə məşğul olmalıdır. Tolerantlıq dönmədən həyata keçirilməlidir. Bu, milli və dini azlıqlara münasibətdə özünü daha aydın göstərməlidir.

Azərbaycançılıq dünyagörüşü və azərbaycanşünaslıq elmi son bir əsrdə xeyli inkişaf etmişdir. Lakin azərbaycançılıq dünyagörüşü özünün formalaşmaya can atma prosesi tarixini çoxdan başlamışdır. Bu prosesi xeyli sonradan izləyən və onun elmi əsaslarını işləyib hazırlamaqda olan azərbaycanşünaslıq bu gün özünün mühüm və vacib mərhələsini yaşayır.

Azərbaycançılığın ən yeni mərhələsinin bütün parametrlərinin – azərbaycançılıq ideyasının yenidən gündəmə gəlməsi, bu sahədə klassik və müasir düşüncəyə qiymət, azərbaycançılığın köklərinin, mənbələrinin elmi araşdırmalara cəlb edilməsi birbaşa ulu öndər Heydər Əliyevin irəli sürdüyü müdrik fikirlərlə, tale yüklü təşəbbüslərlə bağlıdır və bu fikirlər, təşəbbüslər tədqiqatlar üçün xüsusi zəmin yaratmışdır.

Azərbaycan insanının timsalında qardaşlıq ifadəsi dedikdə Türk qardaşlığı – oğuz mənşəli türklərin "tarixi kökləri, dil qaynaqları, düşüncə və davranış tərzini, adət-ənənələri, sənət, gözəllik, əxlaq anlayışları bir olan türk xalqları"nın qardaşlığı nəzərdə tutulur. Çünki "azərbaycançılıq - türkəsilli Azərbaycan xalqının milli ideologiyasıdır".

Azərbaycanda milli azadlıq idealları 1917-ci ilin fevralında çar istibdad rejiminin devrilməsindən sonra yeni bir mərhələyə keçir. Belə bir təlatümlü dövrdə Bakıda siyasi hakimiyyət uğrunda gedən çarpışmalar kəskinləşdikcə müxtəlif ideoloji

cərəyanlara məxsus qəzet və jurnalların nəşri çoxalır. Həmin illərdə bədii ədəbiyyatın operativ janrları və satirik publisistika bir aktuallıq kəsb edir. Məhz belə bir zərurətin nəticəsidir ki, xalqın azadlıq ideallarının böyük ifadəçisi olan satirik "Molla Nəsrəddin" jurnalı Tiflisdə yenidən nəşrini bərpa edir. Milli azadlıq məsələsi bu dövrdə "Molla Nəsrəddin" in əsas mövzusu olur. Cəlil Məmmədquluzadə 1917-ci ilin belə qarışıq məqamında xalqa milli nəcətə harada olduğunu bu cür başa salırdı: "Gəlin, gəlin, ey unudulmuş vətənin cırıq-mırıq qardaşları! Gəlin görək beşikdə yad südünü əmmiş, vətənimizdən yadırgamış və millətimizin ruhundan xəbərsiz bir para millət başçıları sizə nə gün ağlayacaqlar?! Niyə sakitsiniz, ey mənim lüt-üryan vətən qardaşlarımla!".

Azərbaycanda Xalq Cümhuriyyətinin qurulması ərəfəsində milli özünüdərk məfkurəsi M.Hadi, M.B.Məmmədzadə, C.Cabbarlı, Ə.Cavad, Umqülsüm, S.Mənsur, Ə.Mütəlliboğlu, Ə.Müznib, Əbdürrahman Dai, Əli Yusif kimi şair və publisistlərin əsərlərində böyük inamla ifadə olunurdu.

Milli-azadlıq, onun başlıca xətti olan azərbaycançılıq bədii-ictimai fikirdə öz tematik zənginliyi, ideya istiqaməti ilə diqqəti cəlb edir. Bu ideyaların gerçəkləşməsində və bədii-estetik fakta çevrilməsində mövzu ilə bağlı taktiki gedişlər mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Azərbaycançılıq bu ideyaların zirvəsində dayanan vacib bir fakt kimi təkə sənət adamlarını deyil, bütövlükdə ziyalı qüvvələrimizi həmişə düşündürmüşdür. Hətta bu sahədə fəlsəfi, ictimai və bədii fikir zaman-zaman o qədər güclü olmuşdur ki, onun ətrafında "azərbaycanşünaslıq" kimi ciddi bir elm sahəsi meydana çıxmışdır.

XX əsr ziyalılarının ana dilinə, cəmiyyətin kamilləşməsi, maariflənməsi prosesinə yetirdikləri diqqət bu gün də davam edir. "XX əsrin önlərində böyük realist ədib Cəlil Məmmədquluzadə, türkçü romantik şair Abdulla Şaiq, realist-demokratik tənqidin başçısı Firidun bəy Köçərli, böyük bəstəkar Üzeyir Hacıbəyli, görkəmli ədib, ictimai-siyasi xadim Nəriman Nərimanov ana dili uğrunda mübarizəyə birgə başladılar.

Tezliklə ana dili uğrunda mübarizə Ana Vətən uğrunda mübarizəyə çevrildi". Bu mübarizəni 1978-ci ildə Azərbaycanın rəhbəri olan Heydər Əliyev ana dilini dövlət dili kimi Azərbaycan SSR-in Konstitusiyasına daxil etməklə tamamladı.

Heydər Əliyev müstəqillik dövrünün dövlət ideologiyasını formalaşdırarkən XX əsr ziyalılarının əsərlərində milli ideya kimi türkçüləklə paralel olaraq azərbaycançılığı yeni tarixi şəraitdə milli dövlətçilik ideologiyası kimi sistemləşdirərək ümummilli ideya, dünya azərbaycanlılarının ideologiyası, milli birlik təlimi kimi əsaslandırdı. Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünə, XX əsrin əvvəllərindəki ziyalıların yaradıcılığına obyektiv yanaşma tələbi azərbaycançılığa güclü təkan vermişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev bütün həyatını doğma Azərbaycana, onun mədəniyyətinin, adət-ənənələrinin, dilinin inkişafına həsr edən böyük azərbaycançı olub. Qeyd etmək lazımdır ki, ötən əsrin 90-cı illərində ulu öndər Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideyasını yenidən canlandıraraq və milli dövlət ideologiyası səviyyəsinə qaldırmış, onun birləşdirici rolundan məharətlə istifadə etməklə ölkənin dağılmasının, ərazisinin etnik əlamətlərə görə parçalanması təhlükəsinin aradan qaldırılmışdır.

Azərbaycanın və xalqımızın müstəqilliyi azərbaycançılıqdan, milli birlikdən keçir. Və bu gün xalq həmrəylik üçün özünün bütün potensial imkanlarından istifadə edir. Ölkənin zəngin iqtisadi potensialı və əlverişli geosiyasi mövqeyi buna lazımi şərait yaradır. Bu amil bu gün Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsində və dövlətçilik mənafeyinin qorunmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycanın milli maraqlarının qorunması uğrunda mübarizə indi daha ciddi və daha elmi əsaslarla aparılmalıdır.

"Türk Dünyası İnfö" İB araşdırması

Milli birliyin ifadəsi

"Harada olursa-olsun azərbaycanlıların birlikdə, bərabər olması əsas şərtlərdən biridir. Biz çalışırıq ki, Azərbaycanın daxilində bütün qüvvələri toplayaq. Eyni zamanda Azərbaycandan kənarında yaşayan azərbaycanlılar da öz qüvvələrini toplamalıdır. Ayrı-ayrı qüvvələrin, qrupların arasında fikir müxtəlifliyi ola bilər. Bu təbii haldır. Ancaq Azərbaycanın müstəqilliyini qorumaq, ərazi bütövlüyünü saxlamaq üçün hamı bütün başqa fikirləri kənara qoyub birləşməli, bir hədəfə vurmali, bir məqsədə xidmət etməlidir"

*Heydər Əliyev
Ümummilli lider*

Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə elan edilmiş milli-mənəvi birliyə çağırış günü – Dünya azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü'nün ümumxalq mənafeələrimizin həyata keçirilməsi naminə soydaşlarımızın azərbaycançılıq ideyası əsasında sıx birləşməsi prosesinin başlanğıcını qoymuşdur. Azərbaycançılıq ideyası mükəmməl milli ideologiya kimi məhz müstəqillik dövründə Heydər Əliyev tərəfindən formalaşdırılmışdır.

Dünya azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü'nün qeyd edilməsi isə bütün dünya azərbaycanlıları tərəfindən artıq bir zərurətə və mənəvi ehtiyaca, ənənəyə çevrilib.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi "Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik və birlik günü haqqında" 1991-ci il 16 dekabr tarixli qərarı ilə dekabrın 31-ni Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü elan etmişdir. Dekabrın 31-nin Dünya azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü elan olunması milli diasporun formalaşmasında, xarici ölkələrdə Azərbaycan diasporunun inkişafında başlıca məqamlardan biri oldu. Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın təkidi ilə hakimiyyətə qayıdırdıqdan sonra ölkədə davamlı

sabitlik və iqtisadi tərəqqinin əsası qoyulmaqla yanaşı, milli birliyə nail olundu, azərbaycançılıq anlayışı milli təfəkkür tərzinə çevrildi.

2001-ci il noyabrın 9-10-da Bakıda keçirilən Dünya azərbaycanlılarının qurultayları milli həmrəyliyimizin nümayişi olmaqla dünya ölkələrində yaşayan soydaşlarımızın və həmvətənlərimizin müstəqil Azərbaycan Respublikası ilə əlaqələrinin daha da möhkəmləndirilməsi, dünya azərbaycanlıları arasında birliyin, üçün şərait və stimül yaratdı. Bu qurultayların keçirilməsi milli ideaların, azərbaycançılıq ideyalarının gerçəkləşməsi yolunda mühüm addım kimi xalqımızın həyatında böyük dəyərə malikdir..

Ulu öndər Heydər Əliyevin milli birlik və azərbaycançılıq ideyaları bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Dövlətimizin başçısı dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə verdiyi töhfələrlə, ölkə hüduqlarından kənarında yaşayan soydaşlarımızda milli ruhun yüksəldilməsinə çalışmaqqla, bu sahədə məqsədyönlü fəaliyyətin ideoloji-siyasi konturlarını müəyyənləşdir-məklə, milli birliyə xidmət edən addımları ilə bütün dünya azərbaycanlılarının dərin rəğbətini qazanmışdır.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin dünya azərbaycanlılarının birləşməsi sahəsində gördüyü prinsipial işlər xalqımız və bütün dünya azərbaycanlıları tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Məhz bu mənəvi birlik və milli həmrəylik dövlət müstəqilliyimizin daha da möhkəmləndirilməsinə və bu yolda yeni uğurlar qazanılmasına xidmət edir.

“Türk dünyası İnfə” İB araşdırması

Azərbaycan... Və Azərbaycanlılar...

Professor, Millət vəkili Nizami Cəfərovla müsahibə

-Nizami müəllim, söhbətimizə “azərbaycanlılar kimdir?” sualı ilə başlayaq...

-Azərbaycanlılar kimdir, onlar dünyanın hansı yerlərində yaşayırlar, azərbaycanlıların yaşadıkları yerlərdən hara, hansı hissələr onların tarixi vətənidir, Harada azərbaycanlılar qürbət-dədir? Bu suallar təxminən XX əsr boyu verilib. Ancaq məsələ o yerə gəlib çıxmışdı ki, müxtəlif səviyyəli, müxtəlif ideolojiyalara inanan və əsaslanan mütəxəssislərin olduqca fərqli fikirləri, fərqli polemikalar var idi. Ümumiyyətlə, Azərbaycan xalqı mövcuddurmu, azərbaycanlılar vahid mədəni-etnik sistem, vahid xalqdırımı, yaxud Azərbaycanda yaşayan etnik qrupların, xalqların qarışığından ibarət mexaniki bir sistemdirmi, cəmiyyətdirmi? Azərbaycan ancaq Azərbaycan türklərimizdirmi məxsusdur, yoxsa Azərbaycan türkləri sadəcə, azərbaycanlıların əsasını təşkil edir? Bu məsələlər ətrafında gedən mübahisələr elə indi də müəyyən səviyyələrdə davam etməkdədir. Dünya azərbaycanlılarının birinci qurultayının keçirilməsi, eləcə də qurultaya qədər bir sıra məsələlərə birbaşa Azərbaycan dövlətinin rəhbərinin müdaxiləsi ilə araya gələn müxtəlif diskussiyalar nəticə etibarən ilə çox şeylərə aydınlıq gətirdi. Bizim üçün qurultaya hazırlıq mərhələsində, qurultayın gedişində və sonrakı dövrdə aydınlaşan problemlərdən ən birincisi, ən əsası o oldu ki, dünyada azərbaycanlı adlı bir superetnos var. Onların əsasını isə Azərbaycan türkləri təşkil edirlər. Ümumiyyətlə, coğrafi, mədəni, dil və müxtəlif etnoqrafik səviyyələrdə bu parametrlər üzrə ümumi türklükdən orta əsrlərdə ayrılımış etnos mövcuddur. Azərbaycan türkləri qədim Azərbaycan dövlətinin ərazisində yaşayan bir sıra qeyri-türk mənşəli etnoslarla, həm İran, həm də Qafqaz mənşəli etnoslarla tarixən

etnoqrafik, sosial, siyasi, dil baxımından müəyyən əlaqələrə girərək azərbaycanlı superetnosunu və Azərbaycan xalqını təşkil edirlər. Qurultayda və sonrakı müddətdə məsələnin bu cür qoyuluşunun tərəfdarları artdı.

- Qurultay Azərbaycan cəmiyyəti, eləcə də dünya azərbaycanlıları üçün əsas etibarı ilə hansı problemlərə, nə dərəcədə aydınlıq gətirdi?

Aydın oldu ki, azərbaycanlıların tarixi vətəni hardasa 500 min kvadrat kilometrlik ərazini əhatə edir. Bura indiki Azərbaycan Respublikasının ərazisi, İranın, İraqın müəyyən hissəsi, Türkiyənin Şərqi Anadolu hissəsi, Gürcüstanın və Dağıstanın bir hissəsi daxildir. Bax, bu region vaxtilə azərbaycanlıların vətəni olmuş və azərbaycanlılar bir superetnos kimi bu ərazidə formalaşmışlar. Və dünyada mövcud olan azərbaycanlıların təxminən 40 milyona qədəri etnos olaraq formalaşdığı yerlərdə – tarixi vətənlərində yaşayırlar. Azərbaycanlıların 10 milyona qədəri isə tarixi vətənlərindən kənarıdır. Bizə bəlli oldu ki, bu gün azərbaycanlıları bir yerə yığmaq, etnik-mədəni tələblərini siyasi səviyyədə ödəmək üçün yeganə dövlət Azərbaycan Respublikasıdır. Azərbaycan Respublikasının məhz milli dövlət olması, dövlətimizin başçısı cənab Heydər Əliyevin dünya azərbaycanlılarının lideri olması onu göstərdi ki, təxminən 10 illik müddətdə – bir balaca özünə gəlib dünyada tanınan kimi, müəyyən sosial, siyasi, ideoloji mütəşəkkillik qazanan kimi Azərbaycan dövləti sözün müstəqim mənasında dünya azərbaycanlılarına yiyə durmağa başladı. Bu, beynəlxalq prinsiplərə uyğun məsələdir. Burada söhbət ondan getmir ki, Azərbaycan dövləti kənarıya yaşayan azərbaycanlıları bir yerə toplamaqla onlardan siyasi məqsədlər üçün istifadə etmək, ərazisi 500 min kvadrat kilometrlik dövlət qurmaq istəyir. Azərbaycanın beynəlxalq aləmə, beynəlxalq prinsiplərə hörmət edən ölkə kimi bu cür iddiası yoxdur və yəqin ki, heç zaman da olmayacaq. Amma bununla yanaşı, dünyada mövcud olan hər hansı inkişaf etmiş dövlət kənarıya yaşayan millətini, etnik əsaslarına mənsub insanları mədəni baxımdan təmin etməlidir. Müasir dünya

insan üzərində, insan hüquqları üzərində qərarlaşmış dünyadır. Getdikcə müxtəlif millətlərin hüquqları məsələsi də qoyulur. lakin əsas etibarı ilə ön sırada insan hüquqlarıdır. Azərbaycanı oyan, azərbaycanlı kimi doğulan, azərbaycanlı kimi yaşayıb inkişaf edən insanın müstəqil dövləti yoxdursa, öz ana dilini, mədəniyyətini inkişaf etdirmək imkanı yoxdursa, normal insan kimi inkişaf edə bilməz. Siyasi, mənəvi, ruhi müstəqilliyi olan Azərbaycan Respublikasında cəmi-cümlətanı 8 milyon, kənarıya isə 40 milyondan artıq əhali yaşayır. 40 milyon, sadəcə, dövləti olmayan xalq deyil, milli-mənəvi tələbləri ödənilməyən insanlardır. Bu insanların hüquqlarının müdafiəsi vacibdir və Azərbaycan dövləti onlara mənəvi, milli, ruhi hüquqlarını ilk növbədə qorumaqdadır. İndi onların birləşib hər hansı dövlət qurub-qurmamaları ayrı məsələdir, yəni Azərbaycan dövləti bu işlərlə məşğul ola bilməz. Ancaq dünyada yaşayan azərbaycanlıların hüquqlarını daim müdafiə etməlidir.

Biz hiss etdik ki, dünyanın müxtəlif yerlərində yaşayan azərbaycanlılar öz ana dillərini, mədəniyyətlərini inkişaf etdirməyə meyllidirlər. Ayrı-ayrı ölkələrdə yaşayan soydaşlarımızın olduqca sağlam ruhu var. Onların milli ruhu olmayıb, yaşayır, mövcuddur və biz bu milli ruhu dünyanın inkişafı, dünyanın ümumi mədəniyyətinin inkişafı namına qoruyub saxlayırıq. Çünki Azərbaycan xalqının yaratdığı mədəniyyət də dünya mədəniyyətinin tərkib hissəsidir.

- Dünya azərbaycanlıları, onların milli həmrəyliyi, dünyada mövqeyi barədə dövlətimizin və cəmiyyətimizin münaşibətləri necə tənzimlənməlidir?

-Qurultayda Azərbaycan prezidentinin çox mükəmməl məruzəsi oldu. Qeyd etdim ki, Azərbaycan prezidentinin 90-cı illərin ortalarından, müstəqil Azərbaycanın Konstitusiyası qəbul olunduqdan sonra bütün fərman və sərəncamları, qərarları, göstərişləri, həm də milli ideoloji məzmun daşıyır. Yəni bunlar təkcə hüquqi sənədlər deyil, həm də azərbaycançılıq dünyagörüşünün inkişafı üçün metodoloji material verən sənədlərdir. Mən ön sırada Azərbaycan Konstitusiyası, yeni il, yeni

əsr və yeni minilliklə əlaqədar xalqa məşhur müraciəti qeyd edə bilərəm. Müraciətdə Azərbaycanın bir neçə minillik tarixi, sosial, mənəviyyat tarixi, yəni bütünlüklə müasir mövcudluğumuzun tarixi metodologiyası müəyyənlişdirilib. Eləcə də, Azərbaycanda dövlət dilinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar məşhur 18 iyun 2001-ci il tarixli fərmanı onu göstərdi ki, ideoloji sahədə, azərbaycançılıq, azərbaycanşünaslıq, azərbaycanlı dünyagörüşü məsələləri üzərində Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev dövlət səviyyəsində düşünür və dünya azərbaycanlıları ilə bağlı görülən işlər dövlətimizin siyasəti səviyyəsindədir. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq miqyasda demokratik nüfuzu olan dövlətdir və onun bu fəaliyyəti həmin nüfuzu daha da yüksəldir.

Bu qurultay birbaşa Azərbaycan prezidentinin təşəbbüsü ilə keçirildi. Hətta qurultayın keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq dövlət rəhbərliyində, ən demokratik insanlar arasında da belə fikir ola bilərdi ki, Azərbaycan dövləti özünün müəyyən problemləri olan dövrdə dünya azərbaycanlılarını bir yerə yığmaq məsuliyyətini görəsən öz üzərinə necə götürəcək? Bu, həqiqətən, ağır məsələdir və müəyyən ölkələr bunu istəmirdilər. Məsələn, qurultaya İrandan bir nəfər də olsun nümayəndə dəvət olunmadı. Çünki dövlətimiz hiss edirdi ki, bunu İran öz daxili işinə qarışmaq kimi qiymətləndirə bilər. Amma bununla yanaşı, Azərbaycanın daxilində müəyyən qüvvələr İrandan qonaq dəvət olunmadığına görə dövləti qınamağa başladılar. Digər tərəfdən, İranın özündə bir sıra şovinst qüvvələr Azərbaycanın bu qurultayı keçirdiyinə və dünya azərbaycanlılarını bir yerə topladığına görə hay-küy qaldırdılar. Belə mürəkkəb məsələdə Azərbaycan dövlətinin qurucusu Heydər Əliyev ən münasib, orta yol müəyyənləşdirdi və nəticədə qurultay baş tutdu. Qurultay Azərbaycan xalqının tarixində unikal hadisədir. Heç zaman olmayıb ki, dünya azərbaycanlıları milli müstəqilliyi olan bir yerdə yığışınlar. İndi qurultaydan sonra milli problemlərlə məşğul olan mütəxəssislər, əlaqədar insanlar, siyasətçilər, dövlət adamları düşünürlər ki, Azərbaycanda yaşay

Azərbaycan xalqını təşkil edən insanların, cəmiyyətin, etnosun strukturu nədən ibarətdir? Qurultay daxili etnik baxımdan Azərbaycanı möhkəmləndirdi, daha mütəşəkkil etdi. Hamı bildi ki, ölkəmizdə Azərbaycan türkləri də, talışlar, ləzgilər, kürdlər və digər azsaylı xalqlar da hamısı ümumi bir superetnosda, xalqda birləşir. Azərbaycan xalqı onların birləşməyinin yekunudur. Əlbəttə ki, türkcülük əsasında, özü də ümumi yox, Azərbaycan türkcülüyü əsasında. Biz artıq neçə illərdir bir yerdə yaşayırıq və mükəmməl etnik mədəni həyatın məhsuluyuq.

İndi Milli Məclis Azərbaycan Respublikasından kənarında yaşayan azərbaycanlılarla əlaqədar dövlət siyasəti haqqında qanun hazırlayıb. Sənədin müzakirəsi zamanı xeyli problemlər meydana çıxdı. Müzakirələrdə fikirlərimiz tədricən ümumiləşir. Biz xaricdəki azərbaycanlı deyəndə, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olub xaricdə yaşayan azərbaycanlıları, xaricdə yaşayan azərbaycanlı kimi isə, etnik baxımdan azərbaycanlı superetnosuna daxil olan və Azərbaycandan kənardakı tarixi vətənlərində, yaxud da qürbətdə yaşayanları hesab edəcəyik. Çünki azərbaycanlı superetnosuna daxil olan insanların bir hissəsi öz tarixi vətəninə, digər hissəsi isə qürbətdədir. Nəhayət, üçüncü qrup azərbaycanlılar Azərbaycanda doğulub kənarında yaşayan, bu və ya digər dərəcədə Azərbaycanla əlaqəsi olan, ancaq azərbaycanlı superetnosuna deyil, başqa millətlərə mənsub olub, özlərini azərbaycanlı, Azərbaycan mədəniyyətinin hadisəsi hesab edənlər nəzərdə tutulacaq. Bunlar yəhudilər, ruslar və digərləri ola bilərlər. Bunu qurultayda azərbaycanlı olmayan, ancaq ölkəmizlə daim əlaqə saxlayan nümayəndələrin iştirakı da sübut etdi. Onlar Azərbaycan dilini də müəyyən qədər bilir, mədəniyyətimizi tanıyır və ölkəmizi xaricdə həmişə müdafiə edirlər. Görkəmli musiqiçi Rastropoviç kimi.

- *Nizami müəllim, Əlaqələndirmə Şurası öz fəaliyyətinin hansı istiqamətlərini müəyyənləşdirib?*

- İndi xüsusi bir içtimai təşkilat – Əlaqələndirmə Şurası yaranıb. Çənab prezident dedi ki, ola bilsin xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla əlaqədar bir komitə də yaransın.

Hazırkı Əlaqələndirmə Şurasının və yaranacaq komitənin xətti ilə biz sözügedən məsələlər üzərində daha dərindən məşğul olmağa başlayacağıq. Azərbaycan prezidentinin bir metodoloji fikri vardır. O, göstərir ki, elə məsələlər vardır, bizim alimlərimiz, mütəxəssislərimiz onun üzərində düşünürlər, onu kabinet şəraitində hazırlayırlar. Onlara elə gəlir ki, artıq bu məsələ məlumdur, aydındır. Hər bir kabinetdə hazırlanmış etnik problemlərlə, etnos nəzəriyyəsi, ictimai- siyasi proseslərlə bağlı olan nəzəriyyə əvvəla, müəyyən diskusiyalardan keçməlidir. İkincisi də, bu nəzəriyyə mütləq cəmiyyətə məlum olmalıdır, cəmiyyətin ona reaksiyası bilinməlidir. Bizim azərbaycanlı superetnosu, Azərbaycan xalqının etnik tərkibi, etnik infrastruktur, azərbaycanlıların dünyadakı mövqeyi, Azərbaycan xalqının digər türk xalqları ilə qarşılıqlı iş birliyi ilə əlaqədar mülahizələrimiz ictimai praktikaya çıxarılmalıdır. İndi dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlıların böyük bir hissəsi içərisində iqtisadi baxımdan olduqca imkanlı insanlar vardır. Lobbiçilik fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün hər halda Azərbaycan dövləti müəyyən ideyalar, fikirlər hazırlamalıdır. Ancaq həmin ideya və fikirləri onlara təlqin etməli deyil. Sadəcə olaraq, azərbaycanlı superetnosunun müasir dünyada yeri barədə müəyyən təsəvvürlər yaranmalıdır. Bu ideya və fikirlər bütün azərbaycanlılara aid olmaqla, bir xalq kimi dünyada mövcudluğumuzun şərtləri kimi meydana çıxmalıdır ki, onlar mədəni-etnik baxımdan özlərini bütöv bir xalq hesab etsinlər. Bu həm dünyada harmoniya yaratmaq, həm də azərbaycanlı superetnosunun milli duyğularını, maraqlarını təmin etmək baxımından önəmlidir. Şübhəsiz, Əlaqələndirmə Şurasında iclaslarımız olacaq, yaqın komitə də yaranacaq və nəticədə xeyli mülahizələrimizi müzakirəyə çıxarıb təkmilləşdirəcəyik.

Dəyanət Osmanlı

2002

AZƏRBAYCAN DİLİ DÜNYA DİLLƏRİ ARASINDA

Azərbaycan dili Azərbaycan Respublikasının dövlət dili və Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqların əsas ünsiyyət vasitəsidir.

Azərbaycan dili eyni zamanda İran İslam Respublikasında yaşayan 30 milyondan artıq azərbaycanlının ana dilidir. Bu dildən hal-hazırda vaxtilə İraqa köçmüş (ehtimal olunur ki, bu köç ilk orta əsrlərdə baş verib. Bir başqa ehtimalla görə, köç edən türklər qədim şumerlərin qonşusu olan qədim türklərin nəslindəndir) 200 minə yaxın insan da ana dili kimi istifadə edir. Onlar özlərini kərkük və ya türkmən adlandırırlar və əsasən Kərkük, Mosul, Ninəvə, Telafer, Cincar və digər ərazilərdə yaşayırlar.

Azərbaycan dili Ural-Altay dilləri ailəsinin türk dili qrupunun oğuz yarımqrupuna daxildir və ən yaxın qohumları olan türk, türkmən və qaqauz dilləri ilə birlikdə türk dilləri arealının cənub-qərb qolunu təşkil edir.

Ənənəvi-morfoloji və ya tipoloji təsnifat baxımından Azərbaycan dili iltisacı (aqlütinativ) dillər qrupuna daxildir. Flektiv dillərdən (Hind-Avropa, sami-hami və s. dillərdən) fərqli olaraq Azərbaycan dilində bütün söz kökləri müstəqil leksik və qrammatik mənası olan sözlədir, qrammatik mənalar və qrammatik əlaqələr isə həmişə söz kökündən və söz əsəsinədən sonra gələn təkmənəli (monosemantik) şəkilçilər vasitəsilə ifadə edilir.

Son məlumatlara görə, ümumilikdə dünyada 51 milyondan çox azərbaycanlı yaşayır. Onun 9 milyona yaxını Azərbaycan Respublikasında, yerdə qalanları isə dünyanın müxtəlif ölkələrində məskunlaşmışlar. Dünya ölkələrində yaşayan azərbaycanlıların sayı təxminən aşağıdakı kimi müəyyən olunmuşdur:

- 1) ABŞ - 100.000 nəfər
- 2) Avstraliya - 8000 nəfər
- 3) Avstriya - 10.000 nəfər
- 4) Albaniya - 12.000 nəfər
- 5) Argentina - 12.000 nəfər
- 6) Əlcəzair - 260.000 nəfər
- 7) Əfqanıstan - 450.000 nəfər
- 8) Banqladeş - 175.000 nəfər
- 9) Belçika - 13.000 nəfər
- 10) Birma - 8000 nəfər
- 11) Bolqarıstan - 65.000 nəfər
- 12) Braziliya - 75.000 nəfər
- 13) Butan - 1500 nəfər
- 14) Böyük Britaniya - 170.000 nəfər
- 15) Macarıstan - 27.000 nəfər
- 16) Yunanıstan - 13.000 nəfər
- 17) Danimarka - 6.000 nəfər
- 18) Misir - 900.000 nəfər
- 19) İndoneziya - 44.000 nəfər
- 20) İordaniya - 450.000 nəfər
- 21) İraq - 1.000.000 nəfər
- 22) İran - 30.000.000 nəfər
- 23) Hindistan - 300.000 nəfər
- 24) İrlandiya - 4.000 nəfər
- 25) İspaniya - 14.000 nəfər

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Heydər Əliyevin
Azərbaycan Respublikasının
yeni konstitusiyaya layihəsində dövlət dili haqqında
maddənin geniş müzakirəsində nitqi

Respublika Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin iclas
salomu,
31 oktyabr 1995-ci il

Hörmətli xanımlar və cənablar, hörmətli ziyalılar!

Əvvəlcə bildirmək istəyirəm ki, sizinlə yenidən görüşməkdən çox məmnunam. Sizə və sizin simanızda Azərbaycanın bütün ziyalılarna işlərində uğurlar, səadət və xoşbəxtlik arzu edirəm.

Ölkəmiz tarixinin çox mühüm bir mərhələsini yaşayır. Respublikamızda böyük iqtisadi, ictimai-siyasi proseslər gedir və bir çox mühüm məsələlər həll olunur. Dövlət quruculuğu sahəsində aparılan işlər sırasında müstəqil Azərbaycan Respublikasının parlamentinə seçkilər və müstəqil dövlətimizin ilk konstitusiyasının qəbul olunması çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bildiyiniz kimi, bir neçə aydır ki, biz və respublikanın bütün ictimaiyyəti, dövlət orqanları çox ciddi məşğul olurlar. Nəticədə demək olar ki, biz mühüm tədbirlər ərafındayık. Təəssüf ki, bu mərhələdə respublikamıza böyük faciə üz verdi. Qəza nəticəsində metro stansiyasında insanlarımız tələf oldu. Biz ağır itkilərə məruz qaldıq, çoxlu soydaşımızı itirdik. Respublikamız matəm keçirdi və indi də bu ağır yaranın əzab-əziyyətini çəkirik. Ancaq şübhəsiz ki, bu hadisə bizim işlərimizi, gedən proseslərin inkişafını dayandıra bilməz. Qarşımıza qoyduğumuz vəzifələri vaxtında həyata keçirməyə qadirik və həyata keçirəcəyik. Müstəqil Azərbaycan Respub-

likasının ilk konstitusiyasının qəbul edilməsi tarixi hadisə olacaqdır. Bildiyiniz kimi, bizim indi qüvvədə olan konstitusiyamız da var. Konstitusiya tariximiz böyükdür. Azərbaycanın ilk konstitusiyası 1921-ci ildə qəbul olunubdur. 1920-ci ildə Azərbaycanda sosialist respublikası qurulandan sonra o vaxt respublikamız özünün ilk konstitusiyasını qəbul etmişdir. Ondan qabaq isə – 1919-cu ildə ilk Azərbaycan Demokratik Respublikası yaranandan sonra konstitusiya aktı qəbul olunmuşdu. Ancaq o zaman konstitusiya qəbul edilməmişdi. Dediym kimi, ilk konstitusiya 1921-ci ildə qəbul olundu. O vaxt Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası idi. Ancaq biz hələ İttifaqa daxil deydik.

1922-ci ilin dekabrında Sovetlər İttifaqı yarandı və Azərbaycan Respublikası da Sovetlər İttifaqının tərkibinə daxil oldu. Bundan sonra Sovetlər İttifaqının konstitusiyası qəbul edildi. Həmin konstitusiyaya uyğun olaraq Azərbaycanın 1921-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyasında müəyyən dəyişikliklər aparıldı.

Ancaq yeni konstitusiya qəbul edilmədi. Azərbaycan Respublikası həmin konstitusiya ilə Sovetlər İttifaqının tərkibində yaşadı. 1937-ci ildə respublikamızın yeni konstitusiyası qəbul edildi. Bu, 1936-cı ildə qəbul olunmuş Sovetlər İttifaqı konstitusiyasına uyğun olan konstitusiya idi. Sonra isə – 1977-ci ildə Sovetlər İttifaqının yeni konstitusiyası qəbul olundu. Ona uyğun olaraq 1978-ci ildə Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası qəbul edildi. Həmin konstitusiya indiyədək qüvvədədir.

Şübhəsiz ki, ondan sonrakı dövrdə respublikamızda baş vermiş böyük dəyişikliklərlə, Azərbaycanın müstəqil dövlət olması ilə əlaqədar həmin konstitusiyaya müəyyən dəyişikliklər edilə bilər. Lakin bizim üçün əsas sənəd 1991-ci il oktyabrın 18-də qəbul olunmuş Konstitusiya Aktıdır. Beləliklə, biz bu konstitusiya ilə yaşamışıq. Ancaq indi müstəqil Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyasını qəbul edirik. Bir də

qeyd edirəm, bu, çox böyük tarixi hadisədir və bizim, indiki nəsillərin üzərinə çox böyük məsuliyyət qoyur.

Konstitusiya elə bir sənəddir ki, o gərək uzun müddət yaşasın. Onun ömrü uzun olmalıdır. Konstitusiya tez-tez dəyişilə bilməz. Əgər konstitusiya doğrudan da həm bu günü, həm də gələcəyi tamamilə əks etdirə bilirsə, o, uzunömürlü ola bilər, gələcəkdə ona dəyişikliklər etməyə ehtiyac olmaz və ya çox cüzi dəyişikliklər aparıla bilər. Ona görə də bu işə həddindən artıq məsuliyyətlə yanaşmaq lazımdır. Biz belə də yanaşırıq. Yəni öz məsuliyyətimizi dərk edirik və bu mühüm sənədin qəbul olunması üçün gələcək nəsillərin qarşısında nə qədər cavabdeh olacağımızı da dərk edirik.

Mən konstitusiya komissiyasının sədri kimi konstitusiya layihəsinin hazırlanması dövründə, bu günə qədər çalışmışam ki, layihənin hazırlanmasında bu sahədə biliyi, elmi, təcrübəsi olan bütün alimlər, mütəxəssislər, hüquqşünaslar, dövlət xadimləri, ictimai-siyasi xadimlər, mədəniyyət xadimləri iştirak etsinlər.

Konstitusiya komissiyasının tərkibi bu dediyim fikirləri əks etdirir. Eyni zamanda mən hesab edirəm ki, bu böyük məsuliyyəti yalnız konstitusiya komissiyasının üzvlərinin öhdəsinə qoymaq olmaz. Bu məsuliyyəti hamımız, bütün xalqımız daşmalıdır. Hər bir vətəndaş həm bu gün üçün, həm də gələcək nəsillər üçün konstitusiyanın hazırlanmasında iştirak etməyə çalışmalıdır, öz səylərini və xidmətlərini göstərməlidir. Şübhəsiz ki, kim nəyə qadirdirsə, kim nəyi bacarırsa, kim nə edə bilərsə, etməlidir. Azərbaycanda bu sahədə bilikli, təcrübəli, bacarıqlı adamlar çoxdur. Lazımdır ki, bu işdə heç kəs biganə qalmasın. Lazımdır ki, hər bir kəs, hər bir vətəndaş konstitusiyanın hazırlanmasını və qəbul olunmasını öz şəxsi işi kimi, taleyi kimi qəbul etsin. Belə olan halda biz Azərbaycanın müstəqilliyini təmin edən, vətəndaşlarımızın hüquqlarını qoruya bilər, ölkəmizin dövlətçiliyini möhkəmləndirən və respublikamızın müstəqil bir dövlət kimi yaşaması üçün əsas olan qanun, konstitusiya qəbul edə bilərik.

Hesab edirəm ki, bu sahədə çox iş görüldür. Konstitusiyaya layihəsinin hazırlanmasına biz çox vaxt sərf etdik. Bu iş çoxdan başlanıbdır – bizim mütəxəssislər bu işə bir il bundan öncə başlayıblar. Ancaq biz bu işə mütəşəkkil olaraq iyun ayından başladıq və çox intensiv iş getdi.

Konstitusiyaya komissiyası yaranarkən yeni konstitusiyaya layihəsinin bir çox müddəaları demək olar ki, işlənib hazırlanmışdı. Konstitusiyaya komissiyası yarandı, onun işçi qrupu təşkil edildi. Həmin qrup gərgin işlədi və layihə konstitusiyaya komissiyasında bir neçə dəfə müzakirə ediləndən sonra ümumxalq müzakirəsinə verildi.

İndi müzakirələr sona çatır. Biz gərək ümumxalq müzakirəsi zamanı verilmiş təklifləri, düzəlişləri iki-üç gün içərisində təhlil edək, konstitusiyaya komissiyasında baxaq və onların dəyərlilərindən, xeyirlilərindən istifadə edək, beləliklə də layihəni təkmilləşdirək. Şəxsən mənəm məqsədim bundan ibarətdir. Mən bu işə çox məsuliyyətlə yanaşıram. Çünki həm Azərbaycanın konstitusiyaya tarixini bilirəm və onu böyük diqqətlə təhlil etmişəm, həm də indiyədək Azərbaycanda dövlət quruculuğu sahəsində aparılan işlərin çoxunun iştirakçısıyam. 1977-ci ildə Sovetlər İttifaqında yeni konstitusiyaya qəbul olundu. O konstitusiyanın hazırlanması dövrü çox böyük idi. Konstitusiyaya komissiyası təşkil olunmuşdu. O vaxtlar Sovetlər İttifaqında, hər bir müttəfiq respublikada geniş işlər aparılırdı. Mən həmin konstitusiyaya komissiyasının üzvü idim və 1977-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyanın hazırlanmasında iştirak etmişəm. Hətta həmin konstitusiyaya qəbul olunarkən Sovetlər İttifaqı Ali Sovetinin sessiyasında çıxış etmişəm. Sonra isə bir il biz öz respublikamızın – Azərbaycan Respublikasının konstitusiyasını hazırlamaqla məşğul olduq. Biz də komissiyaya yaratdıq. Mən respublikanın rəhbəri kimi konstitusiyaya komissiyasının sədri idim.

Xatirimdədir, biz o vaxt nə qədər çox iş gördük. Doğrudur, qeyd etdiyim kimi, bizim qəbul etdiyimiz konstitusiyaya Sovetlər İttifaqı konstitusiyasının müddəalarına uyğun olmalı

idi, ona münasib yazılmalı idi və eyni zamanda respublikamızın bəzi xarakterik cəhətlərini özündə əks etdirməli idi. Hesab edirəm ki, o vaxt biz buna nail ola bildik. O dövrün, o zamanın şərtləri daxilində biz Azərbaycanın konstitusiyasını qəbul etdik.

Beləliklə, mən bu məsələlərin tarixini öyrəndiyimə görə, həm də bir çox hissəsində bilavasitə iştirak etdiyimə görə indi müstəqil Azərbaycan Respublikasının konstitusiyasını tam müstəqil, heç bir dövlətdən, heç bir mərkəzdən, heç bir kəsdən asılı olmayaraq özümüzün sərbəst qəbul etməyimizin nə qədər məsuliyyətli və şərəfli olduğunu dərk edirəm. Ona görə də indiyədək çalışmışam ki, bu konstitusiyanın hazırlanmasında hamı çox yaxından, ürəkdən iştirak etsin. Çalışsın, maksimum səy göstərsin ki, bizim konstitusiyamız mükəmməl olsun. Buna nə qədər nail olduğumuzu şübhəsiz ki, xalq qiymətləndirməlidir. Çünki layihə dərc olunubdur, müzakirədən keçibdir. Aparılan müzakirələr və konstitusiyaya komissiyasına daxil olan təkliflər onu göstərir ki, xalq, ictimaiyyət, vətəndaşlar bu layihəni ümumən qəbul edirlər. Layihənin əleyhinə birbaşa çıxan yoxdur. Ancaq onu təkmilləşdirmək üçün təkliflər, əlavələr, dəyişikliklər irəli sürülür. Mən dünən işçi qrupu ilə görüşmüşəm. Onların mənə verdiyi məlumatdan aydın olur ki, konstitusiyaya komissiyasına 1400 təklif, dəyişiklik daxil olubdur. Bu təkliflər cürbəcürdür və konstitusiyanın müxtəlif maddələrinə aiddir. Onlar təhlil olunur. İşçi qrupu onların təhlili və qiymətləndirilməsi ilə məşğuldur və o təkliflərdən hansının qəbul olunub-olunmaması barədə konstitusiyaya komissiyasına öz fikrini söyləyəcəkdir.

Nəhayət, bunlar konstitusiyaya komissiyasında həll olunacaqdır. Güman edirəm ki, müzakirə nəticəsində alınan təkliflər konstitusiyaya layihəsinə daha da təkmilləşdirəcək və biz bu günlərdə konstitusiyanın son layihəsinə bir daha mətbuatda dərc edəcəyik ki, vətəndaşlarımız noyabr ayının 12-də parlament seçkiləri zamanı eyni zamanda ümumxalq səsverməsi, referendum yolu ilə konstitusiyaya layihəsinə öz münasibət-

lərini bildirsinlər. Referendumun nəticəsinə görə də konstitusiyanın qəbul edilməsi məsələsi həll olunacaqdır. Vətəndaşlardan daxil olan təkliflərdən başqa, layihə ayrı-ayrı təşkilatlarda, birliklərdə, müəssisələrdə, idarələrdə, elm ocaqlarında, yaradıcılıq təşkilatlarında, mədəniyyət birliklərində müzakirə edilibdir. Burada deyildi ki, layihəni Elmlər Akademiyası da müzakirə edib və öz fikrini bildiribdir. Ancaq mən konstitusiyanın bir maddəsinin xüsusi müzakirə olunmasını lazım hesab edirəm. Bu, Azərbaycanın dövlət dili haqqında olan 23-cü maddədir.

Konstitusiya komissiyasında layihə müzakirə olunarkən komissiyanın üzvlərindən üç nəfər – şair Bəxtiyar Vahabzadə, yazıçılar Anar və Elçin Əfəndiyev belə fakir söylədilər ki, "dövlət dili Azərbaycan türk dilidir" yazılsın. Biz bu məsələni müzakirə etdik. Son layihəni dərc olunmağa göndərəkən belə qərara gəldik ki, bu layihədə indiyədək konstitusiyada olduğu kimi yazaq. Bu barədə sizə qısa tarixi arayış vermək istəyirəm.

1921-ci ildə qəbul olunmuş ilk Azərbaycan konstitusiyasında dövlət dili haqqında heç bir maddə yoxdur. 1937-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan konstitusiyasında da dövlət dili haqqında heç bir maddə olmayıbdir.

1956-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti 1937-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyaya əlavə edibdir. Konstitusiya Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinin Azərbaycan dili olması barədə maddə əlavə edilibdir. O vaxt işləyən adamlarımız bunu xatırlayırlar. Həmin dövrdə bu maddənin qəbul edilməsi respublikada müəyyən mübahisələr doğurdu. Mən də onun şahidiyəm. Bu maddənin qəbul olunmasından sonra həyata keçirilən bəzi tədbirlər daha çox mübahisələr və narazılıqlar doğurdu. Bu, deyə bilərəm ki, o vaxt respublikamızı çətin vəziyyətə saldı. Çünki belə bir maddə qəbul edilən kimi o vaxt – bəzən belə də olur, bəzi adamlar özlərini həddindən çox vətənpərvər, millətə həddindən artıq yaxın göstərmək istəyirdilər – dərhal göstərişlər verildi ki,

bütün idarələrdə, təşkilatlarda yazışmaların hamısı ancaq Azərbaycan dilində getsin. Makinalar dəyişdirilməyə başlandı. Şübhəsiz ki, o vaxt bizim kargüzarlıq işlərində, katiblikdə, yazışmalarda rus dili üstünlük təşkil edib. Çünki əsas işlər rus dilində gedirdi. Ona görə işçilərin çoxu da rusdilli idi – ya rus, ya da erməni millətindən, yaxud rusdilli azərbaycanlılardan ibarət idi. Onların bəzilərini işdən çıxarmağa başladılar. Bu, Azərbaycanda böyük narazılıq doğurdu. Bundan da o vaxt Azərbaycana pis münasibət, bəlkə də düşmən münasibəti göstərən qüvvələr istifadə etdilər. Xatirinizdədir ki, 1959-cu ildə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi Azərbaycanda millətçilik olması barədə qərar qəbul etdi. O vaxt Azərbaycan rəhbərliyi dəyişildi, bəzi vəzifəli şəxslər bundan istifadə edib öz şəxsi məqsədlərinə nail oldular. Hər halda, bu tarix məlumdur. Ondan sonra bu məsələ müəyyən qədər sakitləşdi.

1977-78-ci illərdə biz yeni konstitusiyamı qəbul edərkən bu məsələ, şübhəsiz ki, əsas məsələlərdən biri idi. Biz yeni konstitusiyada Azərbaycanın dövlət dilinin Azərbaycan dili olması barədə maddə hazırladıq. Qeyd etdiyim kimi, mən həmin konstitusiyamı hazırlayan komissiyanın sədri idim və bu işlərə rəhbərlik edirdim.

Ancaq bu maddə Moskvada çox böyük etiraz səbəb oldu. Belə izah edirdilər ki, başqa respublikalarda bu yoxdur, buna ehtiyac yoxdur. Mən indi sizin vaxtınızı alıb bunların hamısını geniş danışmağa ehtiyac duymuram. Ancaq o vaxt mən Sovetlər İttifaqının rəhbərliyi ilə, Kommunist Partiyasının rəhbərliyi ilə çox gərgin danışıqlar apardım. Sübut etməyə çalışdım ki, biz dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğunu öz konstitusiyamıza yazmalıyıq və yazacağıq.

Moskvada bir neçə dəfə müzakirələr oldu. Cürbəcür fikirlər səsləndi və həmin fikirlərin əksəriyyəti ondan ibarət idi ki, belə olmamalıdır. Ancaq biz buna nail olduq və 1978-ci ildə, səhv etmərsə, aprel ayında biz konstitusiyamı qəbul etdik. Həmin konstitusiyada yazıldı ki, Azərbaycanın dövlət

dili Azərbaycan dilidir. Xatirimdədir, o vaxt başqa respublikanın rəhbərləri ilə kəskin danışıqlarımız oldu. Ukraynanın rəhbəri Şerbitski ilə mənim kəskin danışıqlarım xatirimdədir. O buna çox etiraz edirdi, belə əsaslandırır ki, siz belə yazdığınız halda gərək onda biz də yazaq ki, Ukraynanın dövlət dili Ukrayna dilidir. Mən ona dedim ki, sizə heç kəs mane olmur. Siz bizdən də böyük respublikanız və Sovetlər İttifaqında sizin xüsusi çəkiniz bizimkindən qat-qat artıqdır. Siz istəsəniz bunu yaza bilərsiniz. Ancaq siz nə üçün bizə mane olursunuz? Mübahisəmiz çox gərgin oldu.

Hər halda biz bunu etdik. Deyə bilərəm ki, o vaxt on beş müttəfiq respublikadan yalnız üç respublikanın – Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanın konstitusiyalarında dövlət dili haqqında maddə var idi. Qalan respublikaların heç birinin konstitusiyasında dövlət dili haqqında maddə yox idi. Mən 1978-ci ildə qəbul edilmiş konstitusiyayı nəzərdə tuturam. Qeyd etmək istəyirəm ki, o cümlədən Baltikyanı respublikalar da – onlar öz milli ənənələrini başqalarına nisbətən daha çox qoruyub saxlamağa çalışırdılar. O vaxt onları ümumiyyətlə, millətçi respublikalar hesab edirdilər, – buna baxmayaraq onlar öz konstitusiyalarında dövlət dilini yazmamışdılar.

Ancaq biz buna nail olduq. Hesab edirəm ki, bu, o dövrdə, o zamanın şəraitində respublikamızda, ümumiyyətlə, ölkəmizin tarixində çox böyük hadisə oldu. İndiyə qədər konstitusiyamızın 73-cü maddəsi – "Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir" maddəsi qüvvədədir. Bunu, yəni "Azərbaycan konstitusiyasının 73-cü maddəsi qüvvədədir" fikrini nəzərə alaraq yeni konstitusiyanın son layihəsini dərc edərək yazdıq ki, Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir.

Ancaq sizə məlumdur ki, 1992-ci ildə başqa proseslər olmuşdur. 1992-ci ilin dekabrında Azərbaycanın Milli Məclisində dövlət dili haqqında məsələ müzakirə edilmişdir. Bu müzakirə nəticəsində qərar qəbul olunub ki, Azərbaycanın dövlət dili türk dilidir. O vaxt mən Bakıda yaşamırdım, Naxçıvanda idim. Eşitdiklərimdən, bildiklərimdən belə hiss etdim

ki, bu qərar respublikada birmənalı qarşılanmayıbdır. Bu qərardan çox narazı olanlar var idi, onu çox bəyənlər də var idi.

Sonra, konstitusiya layihəsini hazırlayarkən mən bunu araşdırdım. Bu barədə mənə əvvəl də demişdilər. Ancaq bir var ki, bir şeyi ordan-burdan eşidəsən, bir də var ki, özün araşdırasan. Mən bunu şəxsən özüm üçün araşdırdım və məlum oldu ki, bildiyiniz kimi, burada özbaşnalığa, volyuntarizmə yol verilibdir. Mən bunu deyərkən əvvəlcədən xahiş və xəbərdarlıq edirəm ki, fikirlərim heç kəsə öz sözlərini demək üçün təsir etməsin. Mən sizə olmuş şeylərin xronologiyasını danışdım. İstəyirəm ki, burada sərbəst müzakirələr getsin. Dövlət dili haqqında maddə konstitusiya qanunudur. Yəni bu, ya konstitusiyada olmalıdır, ya da, ona dəyişiklik edilərsə hüquqa görə, konstitusiya təcrübəsinə, qanunların qəbul edilməsi təcrübəsinə görə bu, konstitusiya qanunu kimi qəbul olunmalıdır. Ancaq bu məsələnin həllinə çox məsuliyyətsiz, səthi yanaşılmışdır.

Qəbul olunmuş qərar haqqında mən hər hansı fikir söyləmək istəmirəm. Çünki əgər fikir desəm, siz belə başa düşərsiniz ki, mən hansısa tərəfi saxlayıram. Mən heç bir tərəf saxlamıram. Ona görə də bura, sizin görüşünüze şəxsən özüm gəlmişəm ki, fikrimi bilavasitə özüm sizə çatdırım. Ancaq hər bir şey gərək özünə layiq qayda-qanunla edilsin.

Məsələn, mən sizə dedim ki, 1978-ci ildə bu maddəni konstitusiyaya yazmaq üçün üç-dörd ay müzakirə apardıq. Bu o demək deyildi ki, bizim aramızda "dövlət dilimiz Azərbaycan dili olmalıdır" fikrinə şübhə edənlər olmuşdur. Ancaq o zaman biz müstəqil deyildik. Sovetlər İttifaqının tərkibində idik və Sovetlər İttifaqının, Kommunist Partiyasının rəhbərliyindən asılı idik. Ona görə də həm öz istəyimizi həyata keçirməli idik, həm də buna razılıq almalıydıq. Biz bundan ötrü müharibə etməyəcəydik, üsyan qaldırmayacaqdıq. Əgər kimsə hesab edir ki, üsyan qaldırmaq olardı - bu, ağılsız fikirdir. Yəni mən onu demək istəyirəm ki, bu məsələlərin həlli

zarafatyana, səthi ola bilməz. Bu, tarixi bir hadisədir. Biz müəyyən edirik ki, dövlət dilimiz hansı dildir. Bunun da səbəbi ondan ibarətdir ki, bizim dilimizə tarixdə müxtəlif cür münasibət olub və cürbəcür ad veriblər.

Ona görə də mən Milli Məclisin qərarının nəticəsinə toxunmayaraq və o barədə öz münasibətimi bildirməyərək yalnız həmin qərarın qəbul olunması prosedurası haqqında danışmaq istəyirəm. Belə bir mühüm qərar üç-dörd günün içərisində kiçik qrup adamın iradəsi, istəyi nəticəsində qəbul olunubdur. Bax, mən bunu heç bir vəchlə qanuni hesab etmirəm. Mən hesab edə bilmərəm ki, bu işə ciddi münasibət göstərilibdir.

Məsələ belə olmuşdur. Milli Məclisdə Azərbaycanın dövlət dili məsələsi müzakirə olunarkən Məclis üzvlərindən biri deyib ki, gəlin yazaq "Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan türk dilidir", başqa birisi deyib ki, niyə belə yazırıq. Yazmaq ki, "türk dilidir". Mübahisə gedibdir – mən bütün stenogramamı baxmışam. Kim necə çıxış edibsə, hamısı məlumdur. Mən sadəcə olaraq demək istəyirəm, indi buna heç ehtiyac da yoxdur, bunun indi əhəmiyyəti yoxdur. Bəlkə kimsə bununla maraqlanırsınız, amma mən hesab edirəm ki, o qədər də maraqlı deyil.

Bəli, mübahisə gedibdir. Bir qismi buna etiraz edibdir, bir qismi isə əvvəlki təklifdən də qabağa gedərək deyib ki, yazaq "bizim dilimiz türk dilidir". Məsələ Milli Məclisdə səsə qoyularkən həmin iclasda Milli Məclisin 50 üzvündən 39-u iştirak edibdir. Onların 26-sı dilimizin türk dili kimi qəbul olunmasına səs verib, 7-si, ya 8-i əleyhinə səs verib, qalanları isə bitərəf olubdur. Beləliklə də dövlət dilimizin adı dəyişilibdir. Hər bir şey etmək olar, əgər doğrudan da o, həqiqətə və bizim məqsədlərimizə uyğundursa. Ancaq belə məsuliyyətli işləri çox ağıllı, bacarıqlı, eyni zamanda xalqın iradəsinə əsaslanaraq görmək lazımdır. 1978-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyaya ümumxalq müzakirəsindən keçibdir. Deyilə bilər ki, o vaxt sovet dövrü idi, müzakirələr formal keçirdi. Bəli,

bu sözü demək olar. Ancaq müzakirələr olubdur. O konstitusiyaya dərc edilibdir, onun barəsində xalqın məlumatı olubdur. Nəhayət, Ali Sovetin sessiyasında həmin konstitusiyaya yekdilliklə qəbul edilibdir.

İndi bu böyüklükdə tarixi bir qərar Azərbaycan xalqının iradəsi nəzərə alınmadan 26 nəfər tərəfindən qəbul olunubdur. Burada da böyük bir səhv buraxılıbdir. Həmin səhv ondan ibarətdir ki, əgər Milli Məclis doğrudan da belə bir qərar qəbul etməli olsaydı, həmin qərar qanuna, konstitusiyaya görə Məclis üzvlərinin üçdə ikisi tərəfindən səs verildiyi halda qəbul olunmalı idi. Yəni konstitusiyaya qanunu sadə səs çoxluğu ilə yox, üçdə iki səs çoxluğu ilə qəbul olunmalıdır. Milli Məclisdə bu təklif səsələrin üçdə ikisini toplaya bilməyib. 50 deputatdan 26-sı, yəni sadə səs çoxluğu ilə, bir səs üstünlüyünə görə qəbul olunubdur.

Burada da konstitusiyaya qanunu pozularaq, volyuntarizm, özbaşınalıq edilərək belə bir qanunun qəbul olunduğu hesab edilməmişdir. Təəssüflər olsun ki, bu işi Milli Məclisin o vaxtkı sədri İsa Qəmbərov və o qrupa məxsus olan deputatlar ediblər. O dövrdə Azərbaycanın prezidenti olan Elçibəy də bu qanunu imzalayıbdır. Mən yenə deyirəm, bu qanunun məna və nəticəsinə kənara qoyaraq sadəcə qanunvericilik nöqtəyi-nəzərindən, dövlət məsuliyyəti nöqtəyi-nəzərindən bu mühüm məsələyə nə qədər məsuliyyətsiz yanaşdıqlarını qeyd etmək istəyirəm.

Bilirsiniz ki, 1993-cü ilin iyun ayının ortalarından Ali Sovetə, Milli Məclisə mən sədrlik etməyə başladım. Mən dörd ay Milli Məclisə sədrlik etdim. O vaxt Milli Məclisin bəzi üzvləri bir neçə dəfə məsələ qaldırdılar ki, həmin qanun düzgün qəbul edilməmişdir. Yəni o, konstitusiyaya qanunu kimi qəbul olunmayıbdır - imzalanmasına baxmayaraq bu qanun saxta qanundur. Dedilər ki, gəlin buna yenidən baxaq. Mən buna imkan vermədim. Çünki əgər bir səhv buraxılıbsa, o vaxt buna cürbəcür münasibətlər olubdur və müəyyən gərginlik yaranıbdır. İndi bu səhvi biz tələsik düzəltməyə başla-

saq və ya hesab etsək ki, bunu düzəltmək lazımdır – bu, yeni çətinlik yaradacaqdır. Mən buna imkan vermədim.

Ali Sovetin sədri Rəsul Quliyev məlumat verir ki, bu il də Məclisin üzvlərindən bir neçəsi bu məsələni yenidən qaldırıb. Yenə də buna imkan verilməyibdir. Ancaq indi, yeni konstitusiya qəbul etdiyimiz zaman bu məsələdə mövqelərimiz müəyyənləşdirilməlidir. Aydınlaşdırmalıyıq ki, hansı formanı qəbul edək. Biz ya bu layihədə olan ifadəni, ya komissiya üzvlərindən bir neçəsinin təklif etdiyi "dövlət dilimiz Azərbaycan türk dilidir" fikrini, yaxud da Milli Məclisin bir qrup üzvü tərəfindən qeyri-qanuni qəbul olunmuş formanı qəbul etməliyik. Həmin o qeyri-qanuni qanun icra olunur. İndi mənə deyirlər ki, bizim dərslərdə ana dilini türk dili kimi yazırlar. Mən soruşdum ki, bəs niyə belə yazırlar? Dedilər ki, bu cür qanun qəbul olunubdur. Ancaq qanunun özü də qeyri-qanuni yolla qəbul edilmişdir. Yəni o qanunun gücü yoxdur. Mən sizə bunu açıq deyirəm. Amma eyni zamanda mən hansı fikri qəbul edəcəyimiz barədə sizə öz mövqeyimi demirəm.

Sadəcə olaraq anlatmaq istəyirəm ki, bu qanunun gücü yoxdur. Bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycanın müstəqillik dövründə bu taleyüklü tarixi məsələlərə bu qədər məsuliyyətsiz yanaşan insanlar hesab edirəm ki, xalq qarşısında xəyanət edirlər. Doğrudan da, əgər belə bir qanun lazım idisə, o, xalqın iradəsi ilə qəbul edilməli idi. Bunun üçün referendum keçirmək lazımdır. Həmin referendum sayəsində əgər bu nəticə əldə olunarsa, deməli, xalqın əksəriyyəti bunu istəyir. Yaxud da əgər referendum keçirmək istəmirlərsə, heç olmasa parlament çərçivəsində qanunu pozmayaydılar. Zorakılıq, volyuntarizm, vəzifəsindən sui-istifadə etmək – bax, dəhşətli budur. Təəssüf ki, bu, bizim həyatımızda çox vaxtlar olub. Ayrı-ayrı vəzifəli şəxslər vəzifə tutandan sonra hesab edirdilər ki, xalqın taleyi də onların əlindədir, tarix də onların əlindədir – nə istəsələr onu edə bilirlər. Bax, dərd burasındadır. Bunları nəzərə alıb mən konstitusiya komissiyasında

bu məsələ qalxan kimi belə bir təklif verdim: bu məsələyə səthi yanaşmaq olmaz. Bu məsələ xüsusi müzakirə olunmalıdır. Bu, birinci növbədə o dairələrdə xüsusi müzakirə olunmalıdır ki, həmin dairələr bu məsələdə səriştəlidir – yəni bu məsələdə onların biliyi, təcrübəsi var və onlar bu işin mütəxəssisləridir.

Mən sizə dedim ki, indi ümumxalq müzakirəsinə 1400 təklif verilibdir. Bunlar konstitusiyanın ayrı-ayrı maddələri haqqındadır. Onların 18-də təklif olunur ki, bizim dövlət dilimiz Azərbaycan dili yox, türk dili yazılsın. 1400 təklifin içərisində 18 təklif bir şey deyildir. Ancaq mən təkcə 18 təklifə görə yox, sadəcə belə bir halın yarandığına görə, belə bir hadisənin mövcud olduğuna görə və bəzi ziyalılarımızın bu fikirdə olduğuna görə bu məsələnin dərinədən araşdırılmasını lüzumlu hesab edirəm.

Ona görə də komissiyanın son iclasında layihəni ümumxalq müzakirəsinə verərkən mən Ramiz Mehdiyevə tapşırıdım ki, bu məsələ xüsusi müzakirə olunsun. Şübhəsiz ki, fabrikdə, zavodda, yaxud da kolxoz və ya sovxozda bunu xüsusi müzakirə etməyə ehtiyac yoxdur. Əlbəttə, oralardan da müəyyən fikir almaq olar. Bu məsələ xüsusi marağı olan dairələrdə xüsusi müzakirə edilməlidir. Yəni bizim elmi müəssisələrdə, Elmlər Akademiyasında – burada dilçilik, ədəbiyyat, tarix, fəlsəfə, hüquq, şərqşünaslıq institutları var, görürsünüz ki, nə qədər elmi institutlarımız var, böyük təcrübəli, bilikli adamlarımız var, – sonra, universitetlərimizdə, məsələn, Bakı Dövlət Universitetində Azərbaycan dili, Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi və sair kafedralar var, keçmiş pedaqoji institutumuzda - indi N.Tusi adına Pedaqoji Universitetdir – orada da dilçiliklə məşğul olan çoxlu kafedralarımız var. Yəni bizim elm və tədris ocaqlarımızda xüsusi olaraq dilçiliklə məşğul olurlar. Yaradıcılıq ittifaqlarında, ilk növbədə Yazıçılar Birliyində – bu məsələni, yəni dili yazıçılar daha yaxşı bilirlər, həm tarix nöqteyi-nəzərindən, həm də onun tətbiqi nöqteyi-nəzərindən, – digər

yaradıcılıq birliklərində bu məsələ müzakirə olunsun. Mən xahiş etdim ki, hər bir birlikdə, hər bir elmi idarədə olan müzakirələrin nəticələrini gətirin, biz onlara konstitusiya komissiyasında baxaq. Çox təəssüf edirəm ki, mənim bu göstərişim yerinə yetirilməyibdir. Mən bu göstərişi verəndən sonra şübhəsiz ki, başqa işlərlə məşğul idim. Bilirsiniz ki, oktyabrın 20-də mən Amerikaya getdim və 25-də axşam oradan qayıtdım, ondan sonra ayın 28-də metroda faciə baş verdi. Yəni mənim bu 15 gündəki fəaliyyətim, iş cədvəlim sizə məlumdur. Mən dünən bu işlə məşğul olmağa başladım və işçi qrupu ilə görüşərkən soruşdum ki, bu məsələni necə müzakirə etmişiniz, nə nəticəyə gəlmisiniz. Çünki layihədə Azərbaycan dilinin yazılması o demək deyildir ki, bu mütləq Azərbaycan dili olmalıdır.

Mən bir daha qeyd edirəm, biz layihədə Azərbaycan dilini ona görə yazmışıq ki, bu, bizim konstitusiyada yazılıb. Ondan sonra Milli Məclisdə qəbul olunmuş qərar qeyri-konstitusional qərardır. Bir halda ki, biz indi yeni konstitusiya qəbul edirik, cəmiyyətimizdə cürbəcür fikirlər var – bu fikirləri araşdırmaq, təhlil etmək lazımdır. Onlardan tarixilik nöqtəyi-nəzərindən, bu günümüz və gələcəyimiz nöqtəyi-nəzərindən doğru olanını qəbul etmək lazımdır. Yəni bu işdə xalqın iradəsini nəzərə almaq lazımdır. Bu sahədə xalqın iradəsini ən yüksək səviyyədə bizim alimlərimiz, ziyalılarımız, xüsusən də ictimai elmlər sahəsində çalışan mütəxəssislərimiz, yazıçılarımız, şairlərimiz deyə bilərlər. Ona görə də mən yenə çox narahat oldum. Göstərişlərimi yerinə yetirmədiklərinə görə əməkdaşlarımızı tənqid etdim. Onlar mənə belə izahat verdilər ki, guya sonra mənim göstərişimi müzakirə edərkən belə fikirləşiblər ki, bu cür müzakirə etmək lazım deyil, çünki bu, ajiotaj yaradacaqdır. Ona görə də belə hesab ediblər ki, gəlin bunu elə ümumi müzakirədən keçirək və xüsusi müzakirə etməyək. Mən bundan narazı oldum və ona görə də dünən göstəriş verdim ki, bütün dediyim sahələrin nümayəndələri və ümumiyyətlə kim istəyirsə bura dəvət olun-

sunlar. Mən dedim ki, Yazıçılar Birliyi üzvlərinin hamısını çağırın. Dünən axşam dedilər ki, orada 500 nəfər adam var. Mən dedim ki, onların 500-nü də çağırın. Biri dedi ki, orada bəzi adamlar belə də deyə bilər, elə də deyə bilər. Mən dedim ki, onları da çağırın. Qoy onlar nə deyirlərsə, gəlib burada desinlər. Hər deyilən sözdən bir məna çıxır. Biz bundan niyə qaçmalıyıq ki. Mən dedim ki, siyasi partiyaların nümayəndələrini də çağırın. Eşitdim ki, müxalifət qəzetlərində bu maddəni tənqid edirlər və onlar Milli Məclisin qəbul etdiyi qərarın tərəfdarlarıdır. Dedim ki, qoy onlar da gəlsin. Bura hamı gəlməlidir. Çünki bu bizim elə bir işimizdir ki, bunu görəmişəm, açıq, heç kəsdən çəkinmədən müzakirə edək. Ona görə ki, ən düzgün, ən optimal fikrə gəlməliyik.

Son vaxtlar, deyəsən bu layihə dərc olunandan sonra hansısa bir müxalifət qəzetində oxudum ki, "bizim dilimizi vaxtilə Stalin və Mikoyan dəyişiblər, dilimizi Azərbaycan dili onlar adlandırdılar, indi də onların yolu ilə getmək istəyirik". Mən dünən onlara dedim ki, bilirsiniz, bax bunu yazan adamlar – əgər siz bu müzakirədən qaçmırsınızsa və hesab edirsinizsə ki, bu, ajiotaj yaradacaq, hesab edirsinizsə elə bu yazılan qəbul olunmalıdır - üç ildən sonra, beş ildən sonra, xüsusən də Heydər Əliyev dünyadan gedəndən sonra götürüb yazacaqlar ki, "Heydər Əliyev Stalin və Mikoyanla birlikdə bizi bu yola gətirdi, yoxsa biz başqa yolla gedəcəydik". Mən bu tarixi məsuliyyətdən qorxmuram. Ancaq mən də araşdırıram. İstəyirəm ki, həqiqəti aydınlaşdıraraq. Ona görə də xahiş edirəm ki, mənim bu çıxışıma vəziyyəti aydınlaşdırmaq niyyəti ilə qəbul edəsiniz. Mən bu barədə heç bir fikir söyləmirəm və heç söyləməyəcəyəm də. Mən bu fikri sizin sərəncamınıza verəcəyəm.

Buna görə də mən dedim ki, sizi dəvət etsinlər. Əvvəlcə fikirləşdim ki, müzakirəni özünüz apararsınız. Sonra qərara gəldim ki, yaxşı olar, buraya özüm də gəlim və bu fikirləri izah edim. Çünki özüm izah etməyəndə bəzən yenə də məsələni qarışdıracaqlar və fikirləri düzgün çatdırmayacaqlar.

Mən sizə fikrimi özüm çatdırıram. Buraya televiziyanı da dəvət etmişəm. Burada nə deyilsə, hamısını qoy yazsınlar və xalqa çatdırsınlar, hər şeyi aydınlaşdıraq. Məsələ bundan ibarətdir. Ona görə mən istəyirəm ki, siz məsuliyyəti də-rindən dərk edərək müzakirə edəsiniz, bu məsələyə səthi ya-naşmayasınız. Bu, çox mühüm məsələdir. Məsələn, bizim bə-zi ziyalılar deyirlər ki, əgər indi biz Azərbaycan dili yazsaq, onda bəs Füzuli nə dilində yazıbdır? Cəlil Məmmədquluzadə nə dilində yazıbdır Belə sözlər deyirlər.

Eyni zamanda deyirlər ki, guya 1935-36-cı illərdə bi-zim dilimiz türk dili adlanıbdır və dilimizin adı o vaxt dəyiş-i-libdir. Amma şəxsən məndə bu barədə tarixi bir sənəd yox-dur. Bu, hansı fərmanla, hansı qərarla, hansı sənədlə dəyiş-dirilibdir - bu, məndə yoxdur. Bilmirəm, bəlkə kimdəsə var. Ancaq tariximiz elə olubdur ki, vaxtilə bizə "azərbaycanlı" da deməyiblər. İndi əgər biz Cəlil Məmmədquluzadəyə, Mirzə Ələkbər Sabirə, Nəriman Nərimanova və ya başqalarına istinad ediriksə, elə onların əsərlərində deyirlər ki, biz müsəl-manıq. Bəli, o vaxt deyirdilər ki, biz müsəlmanıq. Yazıların əksəriyyətində belədir. Bizə "azərbaycanlılar" da demirdilər, bəlkə türklər deyirdilər. Amma çox vaxt deyirdilər ki, biz müsəlmanıq. Nəhayət, XX əsrin axırlarında biz bu məsələləri tam aydınlaşdırmalıyıq və bu məsələyə nöqtə qoymalıyıq ki, bütün söz-söhbətə son qoyulsun.

Siz hansı qərarı qəbul etsəniz, həmin qərarı biz konsti-tusiyaya yazarıq. Mən bununla da sözümü qurtarıram. Ancaq iki kəlmə onu demək istəyirəm ki, mən bu danışıdığımız dili – buna hansı dil deyirsiniz-deyin – çox gözəl dil hesab edi-rəm. Dilimiz zəngindir, çox ahəngdar dildir, dilimizin söz ehtiyatı çox böyükdür. Qrammatika sahəsində həddindən artıq böyük nailiyyətlərimiz var. Şəxsən mən bu dili sevirəm.

Bilirsiniz ki, keçmişə qara yaxmaq istəyənlər bunu bir müddət etdilər. Ancaq bu, əhəmiyyətsizdir. Tarixi dəyiş-dirmək olmaz. Bizim dilçilərin, alimlərin xatirində olmalıdır ki, – deyəsən, – 70-ci illərin axırı idi – dövlət mükafatları

verilirdi. Biz xüsusən Azərbaycan dili haqqında kitab yazmış böyük bir kollektivə dövlət mükafatı verdik. Bu mükafatı onun müəllifinə görə yox, əsərin özünə və bu kitabın dilimi-zin təhlilinə həsr olunmasına görə verdik. Adətən biz mükafatları bir romana, bir şerə, bir poemaya, bir teatr tamaşasına, bir rəsm əsərinə görə veririk. Amma bu mükafatı mən xüsusi mükafat hesab edirəm. Burada mənim şəxsi təşəbbüsüm, şəxsi məqsədim o olubdur ki, ictimaiyyət bir daha bilsin ki, biz dilimizin inkişafına nə qədər fikir veririk.

Bu müddətdə dilimizin böyük qrammatikası yaranıb-dir. Böyük dərslilər, əsərlər var. Respublikamızda böyük dilçilik institutu mövcuddur. Bizim böyük dilçilərimiz var, - yadımdadır, akademik Şirəliyev, Dəmirçizadə, – mən o vaxt-ki adamları deyirəm, indi yaşayan alimlər adlarını demədiyimə görə məndən inciməsinlər. Bəli, bizim böyük alimlərimiz vardır.

Azərbaycanda türkologiya da çox inkişaf edibdir. Keç-miş Sovetlər İttifaqının ərazisində türkologiyaya demək olar ki, Azərbaycan qədər fikir verən olmayıbdır. Təsədüfi de-yildir ki, Sovetlər İttifaqında buraxılan yeganə "Türkologiya" jurnalı Azərbaycanda nəşr edilirdi. İndi də nəşr olunur. Yəni bu sahədə bizim böyük nailiyyətlərimiz var. Alimlərimiz, bilikli adamlarımız və belə zəngin dilimiz var.

Dilimizin 30-cu illərdəki vəziyyətini təsəvvür edin. Götürün, oxuyun 20-ci ildə yazılan kitabları. İndiki dilimizi götürün. Dilimiz nə qədər zənginləşib, nə qədər gözəlləşibdir, nə qədər cazibədar olubdur, nə qədər də şirindir. Bu bizim di-limizdir. Amma adını nə qoyacaqsınız – o, sizin işinizdir. Mən dediyim bir-iki tənqidi sizin daha düz qəbul etməyiniz üçün Şahin Əliyevə söz verirəm. O, Milli Məclisin qəbul et-diği həmin qərarı sizə oxusun? Azərbaycan Respublikasının 1978-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyasının dövlət dili haq-qında 73-cü maddəsi Milli Məclisin məlum qərarı ilə ləğv olunmur, o, qüvvədədir. Milli Məclisin qəbul etdiyi bu qərar da qüvvədədir. Bax, respublikamızda belə qarışıqlıq yaranıb-

dır. O vaxt dövlət və hökumət başçıları, bu böyük məsuliyyəti üzərinə götürən adamlar belə qərarı, qanunu qəbul edərkən sizinlə məsləhətləşiblərimi? Onlar Elmlər Akademiyası, Yazıçılar Birliyi ilə, bizim bu alimlərimizlə, dilçilərimizlə məsləhətləşiblərimi? Əgər məsləhətləşməyiblərsə, əgər İsa Qəmbərov, İbrahim İbrahimov, İsgəndər Həmidov Azərbaycan xalqının dili haqqında da qərar qəbul edirlərsə, onlar çox böyük səhv edirlər.

Mən sizdən xahiş edirəm ki, bugünkü məsələni sərbəst müzakirə edəsiniz. Dözümlü olun, hərə öz fikrini desin. Heç kəs kənarda qalmasın, heç nədən çəkinməsin və heç kəs də narahat olmasın ki, onun dediyinə görə ya mənfə, ya da müsbət münasibət bəslənəcəkdir.

Mən sizi tərk edirəm. İstəmirəm ki, burada iştirakımla məsələnin müzakirəsi zamanı ya o tərəfə, ya bu tərəfə təsir edəm. Mən gəlmişdim ki, sizə sadəcə olaraq məlumat verim və məqsədimizi sizə çatdırım.

Güman edirəm ki, siz bu məsələni ətraflı müzakirə edib öz qərarınızı bizə çatdıracaqsınız. Mən sizin qərarınızı gözləyəcəyəm. Sağ olun.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyaya layihəsində dövlət dili haqqında maddənin geniş müzakirəsində giriş və yekun sözü

*Prezident sarayı,
2 noyabr 1995-ci il*

Hörmətli komissiya üzvləri!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Bu gün Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiyanın növbəti iclası keçirilir. Bildiyiniz kimi, indiyə qədər komissiya tərəfindən çox iş görülmüş, konstitusiyanın layihəsi hazırlanıb, mətbuatda dərc olunub, ümumxalq müzakirəsinə verilib. Oktyabrın 14-də komissiyanın iclasında biz belə qərar qəbul etdik ki, ümumxalq müzakirəsi başa çatandan sonra noyabrın 2-dək ümumxalq müzakirəsinin yekunları, verilən təkliflər əsasında konstitusiyanın layihəsi işlənilsin, komissiyada baxılsın və noyabrın 2-də son variant, yəni ümumxalq müzakirəsindən sonra hasil olmuş variant bir daha dərc edilsin ki, Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyası noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi, referendumu vasitəsilə qəbul olunsun.

Bu gün noyabrın 2-dir. Biz bu işlərin hamısını bu günə qədər tamamlaya bilməmişik. Səbəb ondan ibarətdir ki, bir tərəfdən işlər doğrudan da çoxdur, ikinci tərəfdən də bəzi hadisələr vaxtımızı çox almışdır. Ona görə də komissiyanın iclasında həm bu gün üçün nəzərdə tutulan məsələlər barəsində müzakirə gedəcəkdir, həm də bundan sonra hansı işlər görəcəyimizi birlikdə məsləhətləşib qərar qəbul etməliyik.

Ancaq bu işlərə başlamazdan əvvəl mən oktyabrın 28-də Bakı şəhər metrosunda qəza nəticəsində həlak olmuş Azərbaycan vətəndaşlarının xatirəsini bir dəqiqəlik sükutla yad etməyi rica edirəm.

Allah həlak olanlara rəhmət eləsin!

Baş vermiş faciə ilə əlaqədar bizim gördüyümüz işlər respublika ictimaiyyətinə məlumdur. Dərhal lazımi tədbirlər görüldü, komissiya yaradılıb. Bu müddətdə komissiya qarşısına qoyulan vəzifələri həyata keçirir. Tələf olanların hamısı onların qohum-əqrəbaları tərəfindən götürülüb, komissiyanın iştirakı ilə dəfn edilib. Onların ailələrinə lazımi maddi yardım göstərilib. Xəstəxanalarda olan yaralılara tibbi yardım göstərilir. Bu faciəli hadisə bütün dünyada çox böyük əks-səda doğurubdur. Dünyanın bir çox dövlət, hökumət başçıları, beynəlxalq təşkilatların rəhbərləri, görkəmli ictimai-siyasi xadimlər xalqımıza üz vermiş bu faciə münasibətilə gəndərdikləri məktublarda, teleqramlarda, mənimlə telefon danışqlarında faciə ilə əlaqədar xalqımıza başsağlığı vermişlər.

Mən fürsətdən istifadə edərək, başımıza gələn bu bəla, faciə ilə əlaqədar bizim dərdimizə şərik olduqlarına, bizə mənəvi dəstək göstərdiklərinə, başsağlığı verdiklərinə, öz münasibətlərini bildirdiklərinə görə bütün ölkələrin dövlət, hökumət başçılarına, bizə başsağlığı verənlərin hamısına təşəkkürümü bildirmək istəyirəm.

Eyni zamanda, bu məsələlərdə respublikamıza yardım etmək üçün bir neçə ölkədən nümayəndələr gəliblər. Onların arasında xəstələrə yardım göstərmək üçün tibb işçiləri, belə qəza hadisələrini araşdıran sahənin mütəxəssisləri, ekspertləri və müxtəlif sahələrdən olan yüksək səviyyəli nümayəndələr vardır. Bir çox dövlət başçıları mənimlə telefonla danışarkən bu barədə öz təkliflərini irəli sürmüşlər və mən də bunları qəbul etmişəm, belə nümayəndələr respublikamıza gəliblər. Bəzi ölkələr, bəzi təşkilatlar bu hadisə ilə əlaqədar respublikamıza maddi kömək, dərman yardımı da göstərirlər. Bunlara görə də mən təşəkkür edirəm.

Güman edirəm ki, bu məsələlərin araşdırılması və yaralananlara, xəstələnlərə, xəsarət alanlara lazımi tibbi yardım göstərilib, onların müalicə edilməsi üçün bizim öz imkanlarımız var. Ancaq başqa ölkələrin yardımını bu imkanla-

rımızı genişləndirir. Bunların hamısından istifadə edərək biz bu ağır sınaqdan da çıxacağıq.

İndi bu qəzanın başvermə səbəbləri araşdırılır. Şübhəsiz ki, qəza baş verən kimi onun haqqında bir fikir söyləmək mümkün deyildi, ola bilər, bu gün də mümkün deyil: qəza nəyə görə baş verib: – texniki səbəbdir, səhlənkarlıqdır, yaxud terrorudur, təxribatdır, başqa bir cinayətdir? Bu ehtimalların hamısı mümkündür, heç birini kənara qoymaq olmaz, heç birini istisna etmək olmaz və işin bu mərhələsində hansısa bir ehtimalın üzərində dayanmaq da olmaz. Bizim fikrimiz belədir. Biz əvvəldən də belə mövqe tutmuşuq. Mən respublikamızın istintaq orqanlarına, əməliyyat orqanlarına, inzibati orqanlara dərhal göstəriş vermişəm ki, bu qəzanın başvermə səbəbləri çox dəqiq, obyektiv aydınlaşdırılmalıdır. Heç bir subyektivliyə, obyektivlikdən kənar heç bir hərəkətə yol verilməz.

Bu, ağır faciədir, ancaq onun səbəblərinin araşdırılması da bizim üçün çox vacibdir. Ona görə də mən bu gün həm sizi, həm də respublikanın bütün ictimaiyyətini bir daha əmin etmək istəyirəm ki, faciənin səbəblərinin obyektiv araşdırılması üçün bütün tədbirləri görəcəyik və – heç kəs narahat olmasın, – bu səbəblər tam obyektiv aydınlaşdırılacaqdır. İndi bəzi adamlar özləri təhqiqat aparmaq istəyirlər, bəzi jurnalistlər təhqiqat aparmaq istəyirlər. Bəzi mətbuat orqanlarında, qəzetlərdə, xüsusən müxalifət qəzetlərində cürbəcür şayiələr, ehtimalları götürüb məqalələr yazırlar. Belə mətbuat orqanlarına, belə müəlliflərə məsləhət görərdim ki, bu işlərlə məşğul olmasınlar. Xalqın faciəsindən istifadə edib öz şəxsi məqsədlərini həyata keçirmək lazım deyil. Hər kəs öz məqsədinə nail olmaq istəyirsə, onu sivilizasiya yolu ilə, qanun çərçivəsində, adət-ənənələrimizə uyğun olaraq etməlidir, onların əsasında hərəkət etmək lazımdır. Bu faciədən istifadə edib orada-burada demək ki, "iqtidar bu işə baxmadı, onu görmədi, bunu eləmədi" – bunlar hamısı boş sözlərdir və

şübhəsiz ki, belələri xalqımızın içərisində heç bir dəstək ala bilməzlər.

Hətta bu gün mənə deyirlər ki, respublikamızda cinayət törədərək qaçıb başqa yerdə, o cümlədən Moskvada gizlənməmiş adamlar oradan bəyanatlar verirlər, cürbəcür şayiələr yayırlar. Bu da əhəmiyyətsizdir. Bunlara bəlkə də heç fakir vermək lazım deyil. Ancaq mən bu barədə ona görə deyirəm ki, bu faciə zamanı xalqın hamısının birləşməsi əvəzinə ayrı-ayrı insanların bu faciədən öz məqsədləri üçün istifadə etməsi, onların nə qədər mənəviyyatdan kənar mövqedə durduqlarını və mənəviyyatsız olduqlarını bir daha sübut edir.

Respublikanın baş prokuroru burada oturubdur. Mən onunla hər gün əlaqə saxlayıram. O, istintaqa rəhbərlik edir. Mən ona göstərişlər vermişəm. Dünən axşam da onunla çox ətraflı danışıq aparmışam. Onlar Bakıya gələn xarici mütəxəssislərlə də görüşüblər. Burada sizin yanınızda bir daha təkrar edirəm ki, bu faciənin, qəzanın başvermə səbəbləri dü-rüst, obyektiv aydınlaşdırılmalıdır.

Biz bunun nəticəsində tədbirlər görməliyik. Şübhəsiz ki, bizim bu mühüm nəqliyyat vasitəsi sahəsində, eyni zamanda günahkarlar haqqında tədbirlər görülməlidir. Əgər doğrudan da qəsdən cinayət olubsa – onların haqqında tədbirlər görülməlidir.

Dünən gecə mən Moskva televiziyasına baxırdım. Belə başa düşdüm ki, orada metro sahəsində bir rəhbər işçi ilə söhbət aparırdılar. Soruşdular ki, Moskva metrosunun vəziyyəti necədir? O, Moskva metrosu vaqonlarının nə qədər ağır vəziyyətdə olduğunu dedi. Deyəsən dedi ki, Moskva metrosunun 4 min vaqonu var, onların yarısından çoxu elə belə ağır vəziyyətdədir. İndi bu, bizim həyatımızın reallığıdır.

Vaxtilə biz nə metro vaqonlarını özümüz istehsal etmişik, nə bizdə belə bir istehsal var, nə də ki, metronun bütün başqa ləvazimatlarını özümüz istehsal etmişik. Bunlar hamısı Sovetlər İttifaqının cürbəcür yerlərində istehsal olunub Azərbaycana gətirilən avadanlıqlardır, maşınlardır, dəzgahlardır.

Biz onlardan istifadə etmişik və bu gün də istifadə edirik. Ola bilər, o müxalifətdə olan, qəzetlərdə yazan adamlar heç bir şey bilmədikləri kimi, bunu da bilmirlər. Ancaq mən Azərbaycanda işləyərkən bu sahə ilə çox ətraflı məşğul olmuşam, çünki Bakı metropoliteninin, ola bilər, əksər hissəsi mənim burada və Moskvada işlədiyim vaxt tikilibdir. Moskvada işləyərkən isə mən Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi bütün nəqliyyat kompleksinə, o cümlədən metro tikintisi işlərinə də rəhbərlik edirdim. Demək istəyirəm ki, o vaxt bütün Sovetlər İttifaqında on şəhərdə metro tikilirdi. O şəhərlərdə metro tikintisi işlərinə diqqət yetirərək mən xüsusi diqqəti Bakı metrosunun tikintisinə yönəldirdim. Bu məsələlərin həll olunması üçün o vaxtlar çox tədbirlər görmüşdüm. Yəni bu işi mən bilirəm. Mən mütəxəssis deyiləm, ancaq bu işlə yaxından məşğul olduğum üçün bunu bilirəm.

Metronun vəziyyətini də bilirəm. Ona görə də bu məsələləri tündləşdirməyə, cürbəcür şayiələr yaymağa, cürbəcür böhtan fikirlər söyləməyə ehtiyac yoxdur. Yəni də deyirəm, mən baş prokurora, bütün istintaq orqanlarına əmr vermişəm ki, bu məsələ ilə ciddi məşğul olsunlar və öz qərarlarını, nəticələrini mənə təqdim etsinlər.

İndi komissiyanın iclasının bugünkü gündəliyi haqqında. Mən qeyd etdim ki, biz verilən təkliflər əsasında bu gündəlik layihəni tamamilə işləyib qurtarıb mətbuata verməliydik. Bu, mümkün olmadı və bunun da səbəbləri aydındır. Bu gün isə yenə də komissiyanın iclasında əhali, ictimaiyyət tərəfindən verilmiş təkliflərin hamısının müzakirə olunması gündəliyə salınmayıbdır. Mən gündəliyə bir məsələni təklif etmişəm və bu gün bu məsələnin müzakirə olunmasını lazımlı hesab edirəm. O da konstitusiyaya layihəsinin 23-cü maddəsi – Azərbaycanın dövlət dili haqqında olan maddədir. Nə üçün mən bu maddəni xüsusi müzakirə etməyi lazım bilirəm, nə üçün maddəyə bu qədər diqqət verilir və nə üçün şəxsən mən diqqət verirəm? Ona görə ki, bu maddə konstitusiyamızın çox əsas maddələrindən biridir.

Bir də ona görə ki, dövlət dili haqqında respublikamızın tarixində və xüsusən XX əsr tariximizdə cürbəcür mənbələrdə cürbəcür ifadələr olubdur. Bunların hamısını müzakirə edib, son bir qərara gəlmək lazımdır. Ona görə də mən bu məsələnin xüsusi müzakirə olunmasını lazım bilmişəm.

1992-ci ilin dekabrında Milli Məclis Azərbaycanın dövlət dili haqqında bir qanun qəbul edibdir. Dünən yox, srağagün, yəni oktyabrın 31-də bu məsələ ilə əlaqədar Elinlər Akademiyasının binasında Azərbaycan ziyalılarının – akademiyanın elmi idarələrinin, universitetlərin, yaradıcılıq birliklərinin nümayəndələrinin və alimlərimizin, şairlərimizin, yazıçılarımızın, dil, ədəbiyyat, elm sahəsində mütəxəssislərin böyük bir yığıncığını keçirməyi lazım bildim. Həmin yığıncağın birinci hissəsində mən özüm də iştirak etdim. Orada çox geniş müzakirə gəlib.

Müzakirə zamanı mən həmin məsələnin nə üçün bu cür müzakirə olunması haqqında fikirlərimi demişəm və bu, televiziyada verilibdir. Mən təkrar etmək istəmirəm.

Yəqin ki, siz televiziya ilə bunu görmüsünüz, eşitmisiniz. Kim eşitməyibsə, mənim çıxışım qəzetdə dərc olunub, oxuya bilər.

Sadəcə onu qeyd etmək istəyirəm ki, bu məsələyə komissiyanın sədri, Azərbaycanın prezidenti kimi şəxsən mən xüsusi fikir verirəm. Bir də qeyd edirəm ki, tarixi əhəmiyyət kəsb etdiyinə, vacibliyinə, həm də onun barəsində cürbəcür fikirlər olduğuna görə, hətta müəyyən qanunsuz qərar qəbul edildiyinə görə mən bu məsələyə xüsusi əhəmiyyət verirəm.

1992-ci ilin dekabrında Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş qanun, – mənasını, məzmununu kənara qoyaraq, – qanunvericilik nöqtəyi-nəzərindən qeyri-qanuni bir sənəddir. Çünki konstitusiyada Azərbaycanın dövlət dili haqqında dəyişiklik etmək üçün gərək konstitusiya qanunu qəbul edilirdi. Konstitusiya qanunu qəbul etmək əvəzinə qəbul olunmuş bu adi qanun, şübhəsiz ki, konstitusiyada dəyişiklik edə bilməz. Azərbaycan Respublikasının 1978-ci ildə qəbul olun-

muş konstitusiyasında "Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir" yazılıbdır.

1992-ci ilin dekabr ayında isə Milli Məclisin 26 üzvünün səs verməsi ilə qanun qəbul olunubdur ki, "Azərbaycanın dövlət dili türk dilidir". Belə bir qanun qəbul edərkən 1978-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiya qanunu ləğv olunmayıbdır. Şübhəsiz ki, bu qanun onu ləğv edə bilməzdi. O qanun da qalıbdır, yəni konstitusiya da qalıb, bu qanun da qəbul olunub. Ona görə də qanunvericilik, qanunçuluq nöqtəyi-nəzərindən burada böyük qüsurlara yol verilibdir. Bu, məsələnin bir tərəfi.

İkinci tərəfi ondan ibarətdir ki, Milli Məclis tərəfindən qeyri-qanuni qəbul olunmuş bu qanun respublikamızda bir-mənalı qəbul edilməyib. Əhalinin bir hissəsi, demək olar ki, əksəriyyəti ümumiyyətlə bu qanunun qəbul edilməsindən narazı olubdur, ola bilər, bir hissəsi bəyanıbdır. Ancaq qanunvericilik, ümumiyyətlə siyasət sahəsində təcrübəsi olan adamlar bu qanun qeyri-qanuni qəbul edildiyinə görə bundan narahat olublar.

Bax, belə bir vəziyyət yaranıb. Şübhəsiz, bunların hamısı da o zaman, o dövrdə, həmin 1992-ci ildə Azərbaycana rəhbərlik edən adamların bu cür ciddi, belə məsuliyyətli işə məsuliyyətsiz yanaşmalarını bir daha nümayiş etdirir, sübut edir. Bax, belə səhvlər buraxmamaq, həmin qeyri-qanuni yollarla getməmək üçün və bu məsələni xalqın iradəsi ilə həll etmək üçün konstitusiya komissiyasının sədri kimi mən bu işə çox ciddi fikir verirəm, bu məsələnin ciddi müzakirə edilməsini lazım bilmişəm. Ona görə də komissiyanın bugünkü iclasında yalnız bu maddəni, bu məsələni müzakirə etməyi təklif edirəm.

Onu da qeyd etmək istəyirəm ki, əgər mən komissiya sədri, bir prezident olaraq, bəzilərinin hesab etdiyi kimi, məsələni, hansısa bir tərəfə meyl etsəydim, onu edə bilərdim. Konstitusiyanın layihəsi müzakirə olunub və oktyabrın 14-də konstitusiya komissiyasında son dəfə müzakirə edilib, dərc

olunub. Son müzakirə zamanı konstitusiyə komissiyasının üzvlərindən üç nəfər dil haqqında öz fikirlərini bildirib.

Komissiyanın üzvləri Bəxtiyar Vahabzadə, Anar, Elçin Əfəndiyev deyirlər ki, dövlət dili yazılsın: Azərbaycan türk dili, ya Azərbaycan türkcəsi. Komissiyanın başqa üzvləri, bu fikri bəyənməyiblər, yəni bu fikrə qoşulmayıblar. Prosedura, müzakirə nöqteyi-nəzərindən vəziyyət bundan ibarətdir. Ancaq yenə də deyirəm, bu çox həssas, incə məsələ olduğuna görə əgər bir adam da bu barədə bir söz deyirsə, ona fikir vermək lazımdır və burada məsələni adi çoxluq ilə, azlıq ilə həll etmək olmaz. Baxın, 1992-ci ilin dekabrında bu məsələni Milli Məclisdə zorla həyata keçiriblər. Əgər zorla olmasaydı, Milli Məclisin üzvlərinin əksəriyyəti gərək buna səs verəydi. Ancaq əksəriyyəti səs verməyibdir. Milli Məclisin iclasda iştirak edən 39 nəfər üzvündən bu məsələyə 26 nəfər səs verib.

Milli Məclisin 50 üzvü var. Belə bir qanunun qəbul edilməsi üçün Milli Məclisin üzvlərinin üçdə ikisi səs verməli idi. Əgər üçdə ikisi səs verməyibsə, demək, təmkinlik göstərmək lazım idi. Bu ideyanı mütləq həyata keçirmək istəyən adamlar bunu bir daha müzakirə etməli idilər, bir daha məsləhətləşmələr aparmalı idilər və o adamları da inandırmaq lazım idi ki, belə bir qərar qəbul olunmalıdır. Əgər onlar inanmasaydılar, onlarla hesablaşmaq lazım idi. Bunlar olmayıb. Mən hesab etmirəm ki, bu, təcrübəsizlikdən olub. Mən hesab edirəm ki, o insanlar – o vaxt Azərbaycana rəhbərlik edən adamlar təcrübəsizliyindən də çox, böyük iddialarla yaşayırdılar. Onların hər biri hesab edirdi ki, bütün bu alçaq dağları onlar yaradıblar, başqaları yaratmayıblar. Bax, belə iddialara görə onlar bu işləri ediblər. Əgər bu iddialar olmasaydı, buna heç böyük təcrübə də lazım deyildi. Dünya təcrübəsi, adi bir təcrübə var ki, hər şeyi müzakirə etmək olar.

Yenə də deyirəm, bu müzakirə prosesinə baxsanız, bizim müzakirəmiz belə olmayıb. Komissiyada üç nəfər adam başqa təklif verib. Amma qalanları isə deyirlər ki, Azərbay-

can dili yazılsın. Nə üçün onda bəs üç nəfər başqa təklif verdiyi halda, biz layihədə bunu Azərbaycan dili olaraq müzakirəyə vermişik, mətbuatda dərc etdirmişik? Bunu izah etmək istəyirəm.

Birincisi, ona görə ki, bizim mövcud konstitusiyamızın 73-cü maddəsində Azərbaycan dili yazılıb. İkincisi, ona görə ki, uzun müddət – indi bu gün məlum oldu, yəqin onun tarixi haqqında arayışlar da veriləcəkdir - 1936-cı ildən sonar bizim dilimiz Azərbaycan dili yazılıb. Üçüncüsü də ona görə ki, 1992-ci ilin dekabrında qəbul olunmuş qanun qeyri-qanunidir. Ancaq buna baxmayaraq, bizim bu üç ziyalı, komissiya üzvü tərəfindən verilən təklifi nəzərə alaraq mən məsləhət gördüm ki, bu məsələ qoy ümumxalq müzakirəsinə verilsin: layihəni vermişik ki, xalq müzakirə etsin, öz fikrini desin, ancaq bu məsələ ilə məşğul olan mütəxəssislərimiz, alimlərimiz, yazıçılarımız, dilçilərimiz, tarixçilərimiz və bu dairədə maraqlı olan təşkilatlar qoy bunu xüsusi müzakirə etsinlər. Mən bu barədə komissiyanın işçi qrupunun sədri Ramiz Mehdiyevə göstəriş verdim və ondan sonra bilirsiniz ki, mənim başım qarışdı, ABŞ-a səfərə getdim, gəldim.

O vaxt biz belə danışdıq ki, məsələni Yazıçılar Birliyi ayrıca, Jurnalistlər Birliyi ayrıca, dilçilik institutları, ədəbiyyat institutları ayrıca müzakirə etsinlər. Universitet ümumən yox, çünki universitetdə fizika, kimya, biologiya, riyaziyyat mütəxəssisləri də var, – bəlkə, deyək ki, onlar dilə o qədər də maraqqöstərmirlər, – ancaq universitetdə dilçiliklə məşğul olan mütəxəssislər bunu ayrıca müzakirə etsinlər və bu müzakirələrin nəticəsini konstitusiyə komissiyasına versinlər.

Mən oktyabrın 30-da işçi qrupunun iclasını çağırıdım və öyrəndim ki, mənim göstərişim həyata keçirilməyib, bu müzakirələr aparılmayıb. Ona görə də oktyabrın 31-də Filmlər Akademiyasının böyük salonunda belə bir yığıncağın çağırılmasını lazım bildim və bunu etdik.

Ancaq onu da bildirmək istəyirəm ki, ümumxalq müzakirəsindən sonra konstitusiyə layihəsinə 1400 təklif – müəy-

yən düzəlişlər, əlavələr gəlib. Həmin 1400 təklifdən 18-i dövlət dili ilə əlaqədardır. Bu 18 təklifdə dövlət dilini cürbəcür formalarda – ya türk dili, yaxud da ki, Azərbaycan türkcəsi yazmaq təklif edilir. Əgər bu işə yenə də mexaniki münasibət göstərsə, – ümumxalq müzakirəsi olubdur. 18 təklif elə bir böyük rəqəm deyildir, – mən bunu qoyardım komissiyanın iclasına, 18 təklifə baxardım, layihədə olan maddəni də qəbul edərdik. Amma hesab edirəm ki, bu yolla getmək lazım deyil. Oktyabrın 31-də ziyalılarla xüsusi görüş keçirdim, ondan sonra orada olan çıxışlar haqqında mənə məlumat verdilər. Həmin məlumatları alandan sonra mən belə bir qərar qəbul etdim ki, bu gün bu məsələ komissiyanın iclasında xüsusi müzakirə olunsun.

Bugünkü iclasa komissiyanın və işçi qrupunun üzvlərindən əlavə, oktyabrın 31-də Elmlər Akademiyasında keçirilən o yığıncaqda çıxış edən 27 nəfərin hamısı dəvət olunubdur. Ona görə yox ki, onlar bir də, təkrar çıxış etsinlər. Amma bir halda ki, onlar çıxış ediblər, ona görə də buraya dəvət olunublar. Eyni zamanda mən xahiş edirəm ki, bu işlə məşğul olan bizim mütəxəssislər, dilçilər, ədəbiyyatçılar, Yazıçılar Birliyinin tək rəhbərliyi yox, müəyyən bir qrup adam dəvət olunsunlar. Burada onlar da iştirak edirlər. Mən istəyirəm ki, bu məsələni bax, belə bir şəraitdə müzakirə edək.

Bir məsələni də nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm. Bu çox taleyüklü, tarixi, ciddi bir məsələdir. Bu məsələni hissiyata qapılmaqla, emosiyalarla həll etmək olmaz. Kimin ürəyi nə istəyirsə, onunla həll etmək olmaz. Ümumiyyətlə, xalqın taleyi həll edilən halda, xalqın taleyi ilə əlaqədar olan məsələlərin həllinə görə hər kəs çox böyük məsuliyyət hissi ilə yanaşsın. Meydanda qışqırmaq, orada çıxış etmək, hay-küy salmaq, yaxud birinə demək ki, bu vicdanlıdır, bu vicdansızdır, – bilərsiniz, bu ifadələr lazım deyil. Bu məsələləri həll etmək üçün alqışlar da, qışqırıqlar da lazım deyil. Təmkinlə, sakit, sərbəst, gələcəyi düşünərək, keçmişə düzgün qiymət verərək bu məsələləri müzakirə etmək lazımdır.

Təəssüf ki, son illərdə respublikamızda bəzi emosional, hissiyata qapılan çıxışlar və sairə müvəqqəti olaraq müəyyən bir auditoriyanı ələ alıb, ona təsir göstərmiş. Bunlar hamısı müvəqqəti şeylərdir. Amma bizim mənəvi dəyərlərimiz daimi xarakter daşıyır, onlar bəşəridir. Ona görə də bu işlərə cılız yanaşmaq olmaz. Məsələn, mənə dedilər və dünən axşam televiziya ilə çıxışların bir hissəsini verdilər, baxdım: bəzisi çıxış edir, yerdən qışqırırlar, əl çalırlar, kimisə qəhrəman hesab edirlər ki, o qəhrəmanlıq edib, bizim dilimizi türk dili edib və sairə.

Bilirsiniz, bunlar yararsız şeylərdir. Birincisi, bunlar həmin o qışqıranların, hay-küy salanların səviyyəsizliyini göstərir. Mən bunu tam məsuliyyətlə demək istəyirəm. Eyni zamanda bunlar bizim işimizin layiqli həll olunmasına kömək etmir. Ola bilər, kiminsə qəlbində hansısa hissiyyət çox coşqundur. Hər kəs bir fərddir, hər fərdin də özünəməxsus xasiyyəti, fikri var. Bizdə hər şey azaddır. Hər kəs öz sözünü azad deyə bilər, buna etiraz yoxdur. Ancaq belə məsələnin həll olunmasına çox məsuliyyətli, çox düşüncəli yanaşmaq lazımdır. Yenə də deyirəm, emosiyalara, hissiyata qapılmaq lazım deyil, obyektivliyə, konyunkturluğa yol vermək olmaz. Bizim keçmişimizdə konyunkturluğa, bəzən subyektivliyə, volyuntarizmə görə başımıza çox iş gəlib. Gəlin bundan sonra bu səhvləri

buraxmayaq. 1992-ci ildə qəbul olunmuş o qeyri-qanuni qanun da elə subyektivliyin, volyuntarizmin bir nümunəsidir. Bax, bunları nəzərə alaraq, – baxmayaraq ki, işlərimiz həddindən artıq çoxdur, tutduğumuz o qrafik bir qədər gecikir, mən hesab edirəm ki, bunun eybi yoxdur, – bu məsələni bu gün sərbəst müzakirə etmək üçün mən sizi buraya dəvət etmişəm və məsələni müzakirəyə çıxarmışam. Güman edirəm, dediklərim hər bir şəxs üçün, burada sərbəst fikir söyləmək üçün şərait yaradır.

Müzakirənə başlamaq üçün mən istəyirəm ki, Ramiz Mehdiyevə söz verəm və o, Elmlər Akademiyasında keçirilən

yığınağın nəticəsi barədə məlumat versin. Çünki mən orada çıxış etdim, yəni məsələnin qoyuluşu haqqında fikirlərimi söylədim, ondan sonra getdim ki, orada iştirakımla heç bir fikrə təsir etməyim. Amma indi komissiyanın üzvləri, o cümlədən mən də bilməliyik ki, orada gedən müzakirələr nə cür olub və onun məzmunu nədən ibarətdir, nə nəticə verib.

Yekun sözü

Hesab edirəm ki, biz ətraflı fikir mübadiləsi apardıq. Bütün fikirlər dinlənildi. Bu cürbəcür fikirlər, xüsusən bu dairələrdədir. Əhalidə, xalqımızın içində bu qədər fikir ayrılığı yoxdur. Mən belə hesab edirəm. Bunlara baxmayaraq biz hər bir ziyalının, alimin və xüsusən dil-ədəbiyyat sahəsində böyük işlər görmüş şəxslərin fikirlərini dinləməliyik və onlarla hesablaşmalıyıq. Güman edirəm ki, biz son qərarı konstitusiyaya komissiyasının gələn iclasında qəbul edərək. Bu gün burada konstitusiyaya üzvlərindən savayı dəvət olunmuş şəxslər də var. Onlar hamısı dəvət olunub ki, biz ictimai fikri və xüsusən bizim elm sahəsində, ədəbiyyat sahəsində olan mütəxəssislərin fikrini öyrənək. Bunları

Öyrənəndən, biləndən sonra konstitusiyaya komissiyasının gələn iclasında biz son Qərara gələrik və bunu müzakirə edərək.

Ancaq bu müzakirəni sona çatdıraraq öz tərəfimizdən onu bildirmək istəyirəm ki, bizim dilimiz əsrlər boyu yaşayıb. Biz dövlət müstəqilliyimizi 1918-ci ildə əldə etdik. Qısa bir müddətdən sonra bu dövlət müstəqilliyi əldən getdi. Dörd il bundan öncə dövlət müstəqilliyi yenidən əldə olundu. Keçmiş tariximizi yüksək qiymətləndirərək, eyni zamanda XX əsrdə xalqımızın həyatında, tarixində böyük nailiyyətlər əldə olunmasını və böyük dirçəlişi, böyük irəliləməni xüsusi qiymətləndirməliyik. Əgər keçmişdə bizim ayrı-ayrı dahi şəxsiyyətlərimiz orta əsrlərdən tutmuş indiyə qədər xalqımızın adını qaldırıblarsa, XX əsrdə və xüsusən son dövrdə, - XX əsrin

əvvəldən götürsək, 1918-ci ildə bizim ilk müstəqil respublikamızın yarandığı vaxtdan götürsək və nəhayət 1920-ci ildə sovet respublikası yarandığı dövrdən götürsək, – bu dövrdə əldə edilən nailiyyətlər Azərbaycan xalqının tarixində heç vaxt olmayıbdir. Biz bunu nəinki qeyd etməliyik, biz bununla fəxr edə bilərik və mən şəxsən özüm fəxr edirəm. Mən XX əsrin əvvəllərində doğulmuşam, indi XX əsrin sonuna qədər yaşayıram. Mənim həyatım bu dövrdə keçibdir və çox şeylərin şahidiyəm. Ona görə də mən bilirəm, görmüşəm və tarixi də oxumuşam ki, bizim xalqımız bu dövrdə böyük bir inkişaf dövrü keçibdir. İndi bu populist sözlər çoxdur ki, imperiya belə eləyibdir, imperiya elə eləyibdir. Bizim xalqımızı, nə bilim, parçalayıblar o vaxt, filan eləyiblər, peşmakan eləyiblər.

Bunlar tarixi həqiqətdir. Ancaq nəticəsi nədən ibarətdir? Nəticəsi ondan ibarətdir ki, bizim xalqımızın mədəniyyəti yaranıbdir, böyük ədəbiyyatı yaranıbdir. Əgər keçən əsrlərdə biz iki-üç şəxsiyyətin adını çəkə bildirdiksə, indi XX əsrdə görün nə qədər şəxsiyyətlərin adlarını çəkirsiniz. Elmi-miz yaranıb, ədəbiyyatımız yaranıb, mədəniyyətimiz yaranıb, musiqimiz yaranıb, rəssamlıq məktəbimiz yaranıb, tariximiz yaranıb. Dünyada məşhurlaşmışıq.

Müstəqillik almazdan əvvəl də biz məşhurlaşmışdıq, amma müstəqillik əldə edəndən sonra artıq dünyada məşhurlaşmışıq. Görün nə qədər böyük bir yol keçmişik biz! İndi biz Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 50 illiyini qeyd eləyirik. 1945-ci ildə BMT yaranarkən dünyada cəmi 50 dövlət onun tərkibinə daxil idi. İndi, 50 ildən sonra Birləşmiş Millətlər Təşkilatına 184 dövlət daxildir. Onlardan biri də müstəqil Azərbaycan Respublikasıdır, Azərbaycan dövlətidir.

Bizim xalqımız savadlanıbdir. Mən başqa xalqlarla müqayisə edib kimin hansı səviyyədə olduğunu demək istəmirəm. Ancaq indi sərhədlər açılıb, dünya açılıb. Hamınız getmisiniz, gəzmisiniz, görmüsünüz. Mənim özüm də əvvəl gördüklərimdən indi daha çox görmüşəm. Mən görürəm hansı ölkədə xalqın ümumi savadı hansı səviyyədədir. Bunu gö-

rürük. Qonşu ölkələrdə də görürük. Asiya ölkələrində də görürük. Afrika ölkələrində də görürük. Avropa ölkələrinin bəzilərində də görürük. Azərbaycanda xalqın ümumi savad səviyyəsi, ümumi mədəniyyət səviyyəsi haradadır? Nə qədər Azərbaycan vətəndaşı indi xarici ölkələrə gedib yüksək səviyyəli mütəxəssis kimi işləyir. Düzdür, bizim üçün bəlkə də bu, mənfi cəhətdir ki, ağıllı adamlarımız, böyük mütəxəssislərimiz, incəsənət xadimlərimiz, mədəniyyət xadimlərimiz gedirlər, başqa ölkələrdə işləyirlər.

İndi respublikamızın belə vəziyyətinə görə. Amma bunun müsbət cəhəti də var. Müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, demək, xalqımızın dili, mədəniyyəti, elmi səviyyəsi o qədər yüksəkdir ki, bizim adamlarımız – bu mühtdə yetişmiş adamlar gedib başqa ölkədə müəllimlik edə bilirlər, professorluq edə bilirlər, dərs deyə bilirlər, başqa sahələrdə böyük mütəxəssis kimi işləyə bilirlər. İndiyə qədər bu səviyyə yaranmasa idi, bu ola bilərdimi.

Avropada vaxtilə cürbəcür ölkələrdən gedib fəhləlik edirdilər. Xatirimdədir, Sovetlər İttifaqı zamanı Yuqoslaviya ilə bizim əlaqələrimizlə bağlı mən bir neçə dəfə onlarla görüşmüşdüm. Orada nümayəndə heyətləri ilə olmuşdum. Yuqoslaviyanın əhalisinin bir milyondan çoxu gedib Almaniyada fəhləlik eləyirdi. Mən onların rəhbərləri ilə mübahisə aparırdım ki, bəs siz nə cür buraxırsınız ki, adamlarınız gedib Almaniyada fəhləlik eləyirlər? Deyir, biz bundan xeyir götürürük. Nə xeyir götürürsünüz? Birinci, onlar burada yaxşı yaşaya bilmirlər, orada isə fəhlə olaraq buradan yaxşı yaşayırlar. İkincisi isə, onlar orada pul qazanırlar, o pulu banklara keçirirlər, o da bizim banka keçirir və maliyyə vəziyyətimiz yaxşılaşır. Yuqoslaviya kimi ölkədən, başqa ölkələrdən də siz bilirsiniz ki, nə qədər adam gedib Avropa ölkələrində fəhləlik eləyib. Bəli, daha mən onun adını çəkmək istəmirəm, qonşumuzdur, o biri qonşu ölkələrdən. Amma bizim adamlarımız gedib universitetlərdə dərs deyirlər, gedib Türkiyədə yüksək incəsənət sahələrində müəllimlik eləyirlər, bəstəkarlıq öyrə-

dirlər, başqa işlər görürlər. İndi görün bizim xalqımız bu dövrdə, bu XX əsrdə, xüsusən bax, bu dövrdə nə qədər inkişaf edibdir.

Bu gün, əlbəttə, ötən dövrün repressiyaları haqqında demək olar, insanlara edilmiş zülm haqqında demək olar, ədalətsizlik haqqında demək olar. Bunları demək olar. Bu bizim tariximizdir. Tarixi həqiqəti həmişə demək lazımdır. Ancaq bununla yanaşı, əldə olunan nailiyyətlərimizi niyə unudursunuz? Bu nailiyyətlərin içərisində – burada deyildi və mən də bunu təsdiq edirəm; bu, şəxsən mənim də fikrimdir, – Azərbaycan dili, indi bunu nə adlandırırınsınız adlandırın, Azərbaycan dili bütün tarixdə bu qədər zənginləşməyibdir, nəinki bu 60 ilin içərisində bu qədər zənginləşməyib, bu qədər inkişaf etməyib, Azərbaycanda dilində bu qədər kitablar, bu qədər romanlar, bu qədər şeirlər, bu qədər hekayələr yazılmayıb. Bu bizim tarixi yolumuzdur, bu bizim tarixi nailiyyətimizdir. Müstəqil Azərbaycan Respublikası deyəndə biz Azərbaycan Respublikası deyirik. Buna başqa ad vermək olmaz. Əgər buna kimsə başqa ad versə, bu bizim xalqımıza, torpağımıza, millətimizə xəyanət ola bilər. Bu, Azərbaycan Respublikasıdır və bizi Azərbaycan Respublikası kimi tanıyırlar.

Mən beş gün Nyu-Yorkda oldum. Bu beş gündə 50-60 görüş keçirmişəm, bəlkə də 70 görüş keçirmişəm. Dünyanın ən böyük ölkələrinin prezidentləri ilə bərabər hüquqlu görüşlər keçirmişəm. Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti ilə mənim görüşüm olubdur. Dünən yenə ondan məktub almışam və məktubda da yazır ki, görüşümüzdən nə qədər məmnundur, nə qədər məzmunlu, ətraflı görüşümüz olubdur. Bu, bir mənə görə deyil. Bu, Azərbaycan xalqına görədir, Azərbaycan millətinə görədir, Azərbaycan Respublikasına görədir.

Bütün bunları da nəzərə almaq lazımdır. Hissiyata qapılıb bunları unutmayın. Bilin ki, biz müstəqil dövlət kimi dünyada artıq öz yerimizi tutmuşuq. Ona görə, hansı qərar

qəbul eləyəcəyiksə, gərək bu, milli mənlüyimizə, milli qurumuza toxunmasın. Bunu da bilmək lazımdır. Bunu da unutmaq olmaz. Nizamının sözləri də bizim üçün əzizdir, Füzulinin sözləri də bizim üçün əzizdir, Cəlil Məmmədquluzadənin, Mirzə Fətəli Axundovun sözləri də, Sabirin sözləri də bizim üçün əzizdir, – hamısı bizim üçün əzizdir. Amma bugünkü reallıq var. Bu reallığı nə Nizami Gəncəvi görə bilərdi, nə Füzuli görə bilərdi, nə də Cəlil Məmmədquluzadə. Reallıq bütün bu tariximizin hamısından üstündür və bu, bizim üçün gələcəyə böyük bir yol açır. Əgər Ermənistanın təcavüzündən qurtara bilsək, əgər dövlətçiliyimizi möhkəmləndirə bilsək, bilin, Azərbaycanın çox böyük gələcəyi var.

Ona görə də biz gərək öz milli mənlüyümüzü həmişə yüksək saxlayaq. Bilirsiniz, mən uzun həyat yolu keçmişəm, bu gün də yaşayıram, sizinlə birlikdə işləyirəm. Mənim üçün hər şeydən üstün mənim milli mənlüyümdür. Milli mənlüyüm məni həmişə bütün çətin vəziyyətlərdən çıxarıb. Milli mənlüyümə görə də mən istədiyim yolla gedə bilmişəm, istədiyimə nail ola bilmişəm və xalqıma xidmət edə bilmişəm. Ona görə də milli mənlüyümüzü gərək itirməyək. Milli mənlüyümüz də var, onunla da biz fəxr edə bilərik.

Gələn bir balaca fasilə verək, konstitusiyə komissiyasının gələn iclasında bu barədə son qərarı qəbul eləyək. Sağ olun.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyə layihəsində dövlət dili haqqında maddənin geniş müzakirəsində giriş və yekun sözü

*Prezident Sarayı,
5 noyabr 1995-ci il*

Bu gün biz Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyə layihəsini hazırlamaq üçün təşkil olunmuş komissiyanın növbəti iclasını, ola bilər ki, son iclasını keçiririk. Komissiyanın noyabrın 2-də keçirdiyimiz iclasında biz ümumxalq müzakirəsindən sonra konstitusiyə layihəsinin bir maddəsini müzakirə etdik. Bu gün isə biz konstitusiyə layihəsi dərc ediləndən və onun ümumxalq müzakirəsindən sonra ictimaiyyət, əhali, mətbuat tərəfindən konstitusiyə komissiyasına daxil olmuş təkliflərə, əlavələrə, dəyişikliklərə baxmalıyıq, onlar haqqında müəyyən fikrə gəlməliyik, onlardan hansıları qəbul oluna bilsə, qəbul edib bu layihəni daha da təkmilləşdirməliyik.

Komissiyanın işçi qrupunun üzvləri daxil olmuş bütün təklifləri təhlil ediblər, baxıblar və işçi qrupunun bu barədə müəyyən fikirləri var. Ona görə də komissiyanın işini elə qurmaq olar ki, işçi qrupu bu təkliflər haqqında bizə öz fikirlərini təqdim edər və biz, komissiyə üzvləri həmin təkliflərdən hansının qəbul edilib-edilməməsini müəyyənləşdirərik. Hesab edirəm ki, biz bu işi mütləq başa çatdırmalıyıq və nəhayət, layihənin son variantı hazır olub dərc edilməlidir.

Bütün bu təkliflər haqqında işçi qrupunun məlumatını dinləməzdən əvvəl, hesab edirəm ki, konstitusiyanın 23-cü maddəsi haqqında aparılan müzakirələri yekunlaşdırmaq lazımdır. Həmin maddə xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyinə və bu barədə bəzi fikirlər olduğuna görə bilirsiniz ki, bu maddə geniş müzakirə olunubdur. Ümumxalq müzakirəsindən sonra bu

maddə bir dəfə bizim elm müəssisələrinin, yaradıcılıq təşkilatlarının, universitetlərin nümayəndələrinin, ictimaiyyətin başqa təbəqələrinin – ziyalıların iştirakı ilə Elmlər Akademiyasında müzakirə ediləndir. Ondan sonra noyabrın 2-də bu maddə konstitusiyaya komissiyasında bir çox əlavə şəxslərin iştirakı ilə müzakirə olunubdur. Həmin müzakirə təxminən beş saat davam etdi. O vaxt biz bütün təklifləri dinlədik və xatirinizdədir ki, qərar qəbul olunmadı. Bu qərarı biz bu gün qəbul etməliyik. Ona görə də işçi qrupunun bütün başqa təkliflər haqqında məlumatını dinləməzdən əvvəl hesab edirəm ki, bu maddə haqqında müzakirələrimizi tamamlamalıyıq və bu barədə son fikrimizi müəyyənləşdirməliyik, bundan sonra isə başqa maddələrə aid təkliflərə baxmalıyıq.

...Demək, alimlərimiz, yazıçılarımız, mütəxəssislərimiz iki böyük müzakirədə öz sözlərini deyə biliblər. Ancaq bundan əvvəl, konstitusiyanın layihəsi mətbuatda dərc ediləndən sonra əhali, xalq arasında müzakirə olunubdur. Keçən dəfə dedim və bu gün yeni məlumat almışam, - işçi qrupu məlumat verir ki, komissiyanın ayrı-ayrı maddələrinə dair 3 minə yaxın təklif gəlib. Bunların içərisində Azərbaycanın dövlət dilinə aid 23 təklif vardır, onların müəllifləri dövlət dilini türk dili, yaxud Azərbaycan türkcəsi adlandırmaq istəyirlər. Noyabrın 2-də konstitusiyaya komissiyasının iclasında bu komissiyanın üzvlərinin bir qismi çıxış etdi, - onların adları burada deyildi, - hər biri öz mövqeyini bildirdi. Konstitusiyaya komissiyasının başqa üzvləri bu barədə nə demək istəyirlər?

Yekun sözü

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk konstitusiyasını qəbul etmək çox məsuliyyətli, eyni zamanda çox şərafli bir vəzifədir. Xoşbəxt adamlarıq ki, bu vəzifə bizim üzərimizə düşübür. Eyni zamanda məsuliyyətimizi də dərk etməliyik və düşünməliyik ki, biz tarix qarşısında, gələcək nəsillər qarşısında bu işimizə görə daim cavabdeh olacağıq. Ona görə

də bu məsələyə, bu işə fəvqəladə diqqət yetirməliyik, bu məsələyə obyektiv, çox səbrlə və məsuliyyətlə yanaşmalıyıq. Mən bu gün bəyan etmək istəyirəm ki, konstitusiyaya komissiyası təşkil olunandan indiyə qədər bu komissiyada belə bir mühit yaranıb: konstitusiyaya komissiyasının üzvləri, o cümlədən komissiyanın sədri kimi mən də məhz bu prinsiplər əsasında öz üzərimizə düşən vəzifənin həll olunmasına çalışırıq.

İş sona çatır. Biz bu gün layihəni axıra qədər müzakirə edib, ümumxalq müzakirəsindən sonra daxil olmuş təklifləri təhlil edib, konstitusiyaya layihəsinin son variantını hazırlayıb dərc etdirməliyik. Bu proseslər içində siz – konstitusiyaya komissiyasının üzvləri də görürlər, bütün ictimaiyyət də bunun şahididir ki, mən dövlət dili ilə əlaqədar olan maddənin hərtərəfli müzakirə edilməsinə cəhd göstərirəm və nə qədər vaxt sərf olursa da bunu çox lazımlı hesab edirəm. Görürəm, bəzilərinin hövsələsi çatmır, bəziləri düşünür ki, məsələ aydındır, qərar qəbul etmək lazımdır. Ancaq mən belə hesab edirəm ki, bu məsələdə tam aydınlıq hasil olmalıdır. Əgər mən şəxsən bu işə ümumi nöqteyi-nəzərdən yanaşsaydım, biz bu məsələni indiyədək bir neçə dəfə müzakirə etmişdik və komissiyaya üzvlərinin əksəriyyətinin fikri birdir.

Birincisi, komissiyada layihə hazırlanarkən bu məsələ işçi qrupunda müzakirə olunub. Layihəyə bir neçə dəfə baxılıb. Sonra oktyabrın 14-də bu məsələ müzakirə edilərkən biz bu maddə barədə fikir mübadiləsi apardıq. Mən bunu bir neçə dəfə demişəm, komissiyaya üzvlərindən üç nəfər bu barədə, yəni Azərbaycan dövlətinin konstitusiyasında olan maddədən fərqli söylədi ki, indiyədək Azərbaycan dili dövlət dili yazılıb, indi isə bu ya Azərbaycan türkcəsi, ya Azərbaycan türk dili, ya da sonradan deyildiyi kimi, Azərbaycan (türk) dili yazılsın. Komissiyanın qalan üzvləri bu fikri dəstəkləmədilər. Onların hamısı Azərbaycan dili tərəfdarı oldu. Bu gün çıxış edən komissiyanın üzvü Etibar Məmmədov da o vaxt başqa fikir söyləmədi; o, ümumiyyətlə fikir söyləmədi. Belə olan halda, əgər mən, komissiyanın sədri kimi, bu məsələlərə

ümumi prinsip nöqteyi-nəzərindən yanaşsaydım (üç nəfər deyir ki, belə olsun, amma qalanları deyir ki, belə olsun), məsələnı bununla da qurtarmaq olardı. Ancaq mən hesab edirəm ki, üç nəfər komissiyanın üzvləri arasında sayca çox azlıq təşkil edirsə də, birincisi, komissiyanın hər bir üzvünün fikrinə diqqət vermək və onu nəzərə almaq lazımdır; ikincisi də, bu fikri söyləyən adamlar bizim ziyalılarımızdır – mədəniyyət, elm, ədəbiyyat sahəsində tanınmış və böyük fəaliyyət göstərmiş adamlardır. Demək, bunların fikirlərini daha da geniş müzakirə etmək lazımdır.

Ancaq eyni zamanda 1978-ci ildə qəbul edilmiş konstitusiyada Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dili yazıldığına görə və on illər müddətində Azərbaycan dili həyatımızın hər yerində bərqərar olunduğuna görə biz layihənin 23-cü maddəsində yazdıq ki, "Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir". Bunu da ümumxalq müzakirəsinə verdik.

Ancaq bilirsiniz, – bunu keçən görüşlərimizdə demişəm, – mən çalışırdım ki, başqa fikir söyləyənlərin fikirlərinin, dəlillərinin nə qədər əsaslı olduğunu, tarixi, elmi nöqteyi-nəzərdən nə qədər münasib olduğunu araşdırmaq. Mən bütün bu müddətdə çalışmışam şərait yaradım ki, insanlar sərbəst danışsınlar, hərənin sözü sərbəst meydana çıxsın. İkinci tərəfdən də bu müzakirələrdə, mübahisələrdə məsələnı mən şəxsən özüm üçün daha da aydınlaşdırmaq istəyirdim. Baxmayaraq ki, bu məsələnin tarixi də mənə məlumdur, xalqımızın tarixini də, dilimizi də pis bilmirəm və dilimizin tarix boyu keçdiyi yollar da başqaları kimi mənə də məlumdur, bəlkə bir çoxlarından da az məlum deyil. Ona görə də ola bilərdi ki, mən dərhal bir mövqe tutum. Ancaq mən bunu etmədim. Hesab edirəm ki, belə də lazım idi, bu da həmin sahəyə maraqlı göstərənlərin, mütəxəssislərin fikirlərinin açılmasına şərait yaradacaqdır. Ona görə də layihə mətbuatda dərc olunandan sonra biz bu məsələnin yenidən müzakirə edilməsini lazım bildik.

Oktyabrın 31-də Elmlər Akademiyasında bütün ziyalıların nümayəndələri bu məsələni müzakirə etdilər. 25-dən çox adam çıxış etdi. Mən bununla qane olmadım. Noyabrın 2-də konstitusiya komissiyasının iclasını tamamilə buna həsr etdim. Biz beş saata qədər müzakirə apardıq. O müzakirədən sonra bəlkə də qərar qəbul etmək olardı. Görürsünüz ki, mən bu gün konstitusiya komissiyasının və işçi qrupunun üzvlərinin burada iştirakı ilə müzakirəni yenə də davam etdirirəm. Bütün bu müzakirələrin nəticəsində mən də öz fikrimi demək istəyirəm.

Dil, millət fəlsəfi məfhumdur, tarixi anlayışdır. İnsanlar dünyada mövcud olandan onlar hansısa dillərdə danışsınlar. Bir halda ki, insanlar olub, demək, onların bir-biri ilə əlaqəsi üçün dil də olubdur. İnsanlar dünyada mövcud olandan müəyyən tayfalar, qruplar yaranıb, bundan sonra onlar genişləyib, millət şəklinə gəlib çıxıblar. Ona görə həm millət anlayışı, həm dil anlayışı, yenə deyirəm, fəlsəfi məfhumdur, fəlsəfi, tarixi anlayışdır. Dialektikanın qanununa görə, bu iki anlayış daim inkişafda, dəyişiklikdə olubdur.

Güman edirəm tarixçilərimiz, filosoflarımız elmi nöqteyi-nəzərdən mənim budədiyim sözlərlə razı olarlar. Beləliklə, heç kəs deyə bilməz ki, XII əsrdə kim nə deyib, o bu gün bizim üçün əhkəmdir. Heç kəs deyə bilməz ki, XV əsrdə kim nə deyib, o da bizim üçün əhkəmdir. Bunu nəzərə almaq lazımdır və bunu unutmaq lazım deyil. Bu gün biz dövlət dilimiz haqqında məsələni müzakirə edərkən heç bir konyukturaya yol verməməliyik. Hansısa bir qərarı qəbul edəcəyiksə, – bu kimin xoşuna gələcək, ya gəlməyəcək, – bu bizi narahat etməməlidir. Biz bunu həqiqət əsasında qəbul etməliyik və kimdənsə üzrxahlıq da etməməliyik: bağışlayın, biz sizinlə qardaşlıq, amma biz dilimizi belə etmək istəyirik. Mən bununla da razı deyiləm.

Noyabrın 2-də keçirilən müzakirədə dilçi alimlərdən biri dedi, mən də onun dediyinə istinad edirəm ki, keçmiş Sovetlər İttifaqının ərazisində türkdilli 23 xalq məskun olub-

dur. Yəni türkdilli xalqlar çoxsaylıdır və millətə, dilcə türk kökündən olan xalqlar çoxsaylıdır. Əgər keçmiş Sovetlər İttifaqının ərazisində türkdilli 23 xalq olubsa, onun hüdudlarından kənar da var. Bu da təbiidir, çünki dünyada olan dillər ayrı-ayrı dil qruplarına bölünüblər və bu dil qrupları tarix boyu, əsrlər boyu formalaşıblar, sonra şaxələnilər və hər bir şaxə müəyyən proseslər nəticəsində öz istiqamətində inkişaf edib və gəlib indiki səviyyəyə çatıbdır. Şübhəsiz ki, dünyada olan dillərin bugünkü səviyyəsi də son hədd deyil.

Bəşəriyyət, insan cəmiyyəti daimidir, hər şey inkişafdadır, yüz, iki yüz, beş yüz ildən sonra nə olacaqdır, – bunu biz indi deyə bilmərik. Ancaq şübhəsiz ki, nə dünya belə olacaqdır, nə də dünyanın mənzərəsi bu şəkildə qalacaqdır. Hər şey inkişafdadır. Belə olan halda, şübhəsiz ki, bizim mənsub olduğumuz türkdilli xalqlar da şaxələnilər, məskun olduqları yerin, ərazinin təsiri altında, qonşularının, başqa amillərin təsiri altında hərəsi öz istiqamətində inkişaf ediblər.

Ancaq bu dillərin, yəni bizim bu türk dili qrupuna mənsub dillərin gəlib dövlət dili səviyyəsinə çatması XX əsrdə baş veribdir. Mən başqa Avropa dillərini demirəm. Dövlət dili statusu alınması da, şübhəsiz ki, hər bir dövlətin dövlət kimi formalaşması ilə bilavasitə əlaqədardır. Osmanlı imperatorluğu və Osmanlı dili bu müzakirələr zamanı tez-tez yada salınır. Amma məlumdur ki, Osmanlı imperatorluğunun dövlət dili XIX əsrdə türk dili deyildi, tarixçilərimiz bunu yaxşı bilirlər. İmperatorluq Osmanlı imperatorluğu idi, amma dövlət dili türk dili deyildi. Götürün arxivlərdə onların kitablarına baxın, həmin padşahların, sultanların fərmanlarına baxın, onlar türk dilində yazılmayıb. Bütün bunlar ərəb-fars dillərində yazılıb. Gedin İstanbuldakı muzeylərə baxın, yaqın çoxları baxıblar, kim baxmayıbsa, gedib baxa bilər. Mən bundan Türkiyənin dövlət başçıları ilə danışqlarımda da söhbət açmışam. Onlar da deyirlər ki, bəli, belə olub. Onlar da Türkiyə Cümhuriyyəti yaranandan sonra indiki türk dilini formalaşdırıb, dövlət dili ediblər. O, orada inkişaf edibdir, o ərazidə

yaşayan türklər, türkdilli xalqlar həmin dili dövlət dili ediblər. Bizim üçün dost, qardaş olan Türkiyə Cümhuriyyətinin böyük Atatürkdən sonra onun fəaliyyəti nəticəsində bir cümhuriyyət kimi meydana gəlməsi, dünya birliyində öz yerini tutması və özünün dövlət dili olması bizi sevindirən bir haldır. Bir qardaş, dost ölkə kimi biz bunu böyük bir nailiyyət hesab edirik.

Bizim ərazimizdə, yəni Azərbaycanda yaşayan insanlar, İranda yaşayan və bizim dilə mənsub olan insanlar, Türkiyənin Şərqi hissəsində yaşayan və azəri adlanan insanlar keçmişdə də, elə XX əsrdə də biz danışdığımız dildə danışılıblar. Ona görə də dilimizin dövlət dili statusu alması yalnız və yalnız 1978-ci ildə qəbul edilmiş konstitusiyada olubdur. O vaxta qədər bizim dilimiz dövlət dili statusu almayıbdır. Hamı bu həqiqəti bilməlidir.

Biz öz əcdadlarımıza daim minnətdar olmalıyıq, ona görə ki, torpaqlarımız, ərazimiz cürbəcür şahlıqların, sultanlıqların, xəlifələrin, dövlətlərin əlinə keçdiyi vaxtlarda da, dilimiz itməyib, yaşayıb. Onu xalq yaşadıbdır, eyni zamanda onu xalqımızın böyük şəxsiyyətləri yaşadıblar. Böyük şairimiz, filosofumuz, mütəfəkkirimiz Nizami Gəncəvi əsrlərinin hamısını fars dilində yazmağına baxmayaraq, yenə də türk dili haqqında öz sözünü deyibdir. Böyük Füzuli əsrlərinin əksəriyyətini ərəb dilində yazmağına baxmayaraq, türk dilində də yazıbdır və dilimizi yaşadıbdır. Molla Pənah Vaqif, Mirzə Fətəli Axundov, XX əsrdə dünyaya gəlmiş böyük şəxsiyyətlər – yazıçılar, o cümlədən Cəlil Məmmədquluzadə, şairlər, dövlət xadimləri və mütəfəkkir insanlar – Həsənbəy Zərdabi, Əhmədbəy Ağayev, Əlibəy Hüseynzadə, Fətəlixan Xoyski, Məmmədəmin Rəsulzadə, Nəriman Nərimanov, Dadaş Bünyadzadə və başqaları öz əsərləri ilə, verdikləri qərarlarla, dekretlərlə, sənədlərlə bizim dilimizi yaşadıblar. Ancaq dilimiz dövlət dili statusu almayıb.

Bizim ən böyük sərvətimiz ondan ibarətdir ki, bunların hamısına baxmayaraq, dilimiz yaşayıb və ilbəl zənginlə-

şibdir. Mən bunu bir dəfə demişəm və bu gün bir daha deməyi lüzumlu hesab edirəm ki, 1920-ci ildə dilimiz bu qədər zəngin, eyni zamanda bu qədər sadə, səlis, bu qədər təmiz və cazibədar olmayıbdır. 30-cu ildə də, 40-cı ildə də belə olmayıbdır. Demək, həyat inkişaf etdikcə, xalqımız mədəniyyət yolu ilə, elm yolu ilə inkişaf etdikcə, irəliyə getdikcə, dünya mədəniyyətindən bəhrələndikcə öz dilini də ilbəl inkişaf etdiribdir. Əgər XX əsri götürsək, xüsusən 20-ci ildən indiyədək Azərbaycanda böyük dilçi alimlər ordusu, böyük ədəbiyyatçılar, şairlər, yazıçılar, jurnalistlər ordusu yaranıbdır. Məhz bu dövrdə biz Nizami Gəncəvinin qaldırıb dünyaya tanıda bilmişik, Məhəmməd Füzulini də, Nəsimini də qaldırıb dünyaya tanıtmışıq, Vaqifi də, Mirzə Fətəli Axundovu da, Sabiri də, Seyid Əzim Şirvanini də, Abbasqulu Ağa Bakıxanovu da tanıtmışıq və bütün bunların hamısını o dövrdə etmişik. Bu şəxsiyyətlər keçən əsrlərdə, dövrlərdə məgər dünyada bu qədər məşhur olublarımı? Yox, heç vaxt. Bu, bizim dövrümüzün bəhrəsidir və bunların hamısı da Azərbaycan adı ilə, dili ilə bağlı olubdur.

Biz Nizami Gəncəvinin əsərlərini, bütün poemalarını, "Xəmsə"sini ilk dəfə 1948-ci ildən sonra öz dilimizə, yəni indi danışdığımız Azərbaycan dilinə tərcümə etdirmişik və xalqımıza çatdırmışıq. Siz bunu da bilməlisiniz ki, mən Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sinin ilk dəfə rus dilinə tərcümə edilib Moskvada nəşr edilməsinə nail olmuşam. Siz də, bütün ictimaiyyət də bilməlidir ki, mən Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sinin, beş poemasının rus dilində Moskvada, "Xudojestvennaya literatura" nəşriyyatında yenidən çap edilməsinə nail olmuşam. Mən bununla bir neçə il məşğul olmuşam. Nizami Gəncəvinin poemaları rus dilində tamamilə nəşr edilməmişdi. Hətta sonra həyat mənə möhlət vermədi, o vaxt Moskvada bu işlərlə məşğul olarkən aydınlaşdırdım ki, Nizami Gəncəvinin əsərlərinin rus dilinə tərcüməsi tamam təkmil deyil. Mən o zaman belə bir fikrə düşdüm və onu həyata keçirməyə çalışdım ki, yenidən tərcüməçilər qrupu yaradıb Nizami Gən-

cəvinin əsərlərini orijinaldan rus dilinə tərcümə etdirim – tək Rusiya üçün yox, çünki rus dilini Rusiyadan savayı başqa ölkələrdə də çox bilirlər. Bunlar hamısı bu dövrün bəhrəsidir.

O cümlədən biz Nəsiminin 600 illik yubileyini keçirərkən Nəsiminin əsərlərini ilk dəfə Azərbaycan dilinə tərcümə etdirib xalqımıza çatdırdıq.

Beləliklə, bu dövr bizim üçün, ədəbiyyatımız, tariximiz üçün böyük bəhrəli, məhsuldar bir dövrdür və bu dövrdə dilimiz inkişaf edibdir. Dövlət dili statusu almaq üçün gərək dövlət olsun. Əgər bir dil bir dövləti təmsil etmirsə, o dilə nə deyirsən de, o, dövlət dili ola bilməz. Hüquqi, fəlsəfi nöqtey-nəzərdən bunu da bilmək lazımdır. Biz Sovetlər İttifaqının tərkibində müstəqil dövlət olmasaq da, onun tərkibində respublika idik, dövlət idik, özümüzün himnimiz, gerbimiz, bayrağımız var idi. Doğrudur, bunlar hamısı Ümumittifaq tərkibində idi, amma hamısı var idi. Bax, belə olan vaxtda da biz dilimizi dövlət dili etmək üçün nə qədər çətinliklər çəkdik, nə qədər əzab-əziyyətə düşdük.

Amma eyni zamanda bir şey də sizin üçün yəqin maraqlı olar ki, – mən bunu bildirdim, ancaq indi xahiş etdim gətirdilər. Sovetlər İttifaqının 1977-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyası buradadır, kim istəyir götürüb oxuya bilər. – burada dövlət dili maddəsi yoxdur.

Noyabrın 2-də keçirilən müzakirədə Baş Arxiv İdarəsinin rəisi arayış verdi və məlum oldu ki, 1936-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası hazırlanarkən layihədə yazılmışdı ki, dövlət dili türk dili olsun. Ancaq bizim nümayəndələr Moskvaya gedib qayıdandan sonra 1937-ci ildə konstitusiya qəbul ediləndə dövlət dili maddəsi yazılmayıb. 1936-cı ildə Sovetlər İttifaqının konstitusiyasında da dövlət dili maddəsi yoxdur. 1977-ci ildə qəbul olunmuş Sovetlər İttifaqı konstitusiyasında dövlət dili barədə maddə yoxdur. Bunun səbəbi o deyildir ki, Sovetlər İttifaqı bir dövlət deyildi, yox. Yəqin dövlət dilini yazmayan adamlar istəmirdilər ki, dillər parçalansın. Bir də bildirdilər ki, onsuz da rus dili hakim

dildir və bunu konstitusiyaya yazmağa da ehtiyac yoxdur. Mən belə düşünürəm. Ancaq bilin, bu məsələ müzakirə olunmamışdı. Mən bunu da bildirmək istəyirəm ki, biz 1977-1978-ci ildə Azərbaycan Konstitusiyasına "Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir" yazmağa çalışanda bizə Moskvadan deyirdilər ki, axı SSRİ konstitusiyasında bu yoxdur və siz nə üçün yazırsınız? Deyirdilər ki, bizdə də yoxdur, sizdə də olmamalıdır.

Dilimizin inkişafı bax, belə mərhələlərdən keçib və nəhayət, bizim bugünkü dilimiz – zəngin dilimiz var. Əgər biz tarixi nöqtələri bir də yadıma salsaq, 1936-cı ildən indiyədək Azərbaycanda bizim dilimiz Azərbaycan dili adlanmışdır. Bütün sənədlərdə Azərbaycan dili adlanır. Bütün yerlərdə Azərbaycan dili adlanır. 1978-ci ildəki konstitusiyada "Azərbaycan dili dövlət dilidir" yazılmışdır. Bu gün də hamımız deyirik ki, bizim dilimiz Azərbaycan dilidir.

Tarixi köklərimizə, tarixi keçmişimizə böyük hörmət və ehtiramımızı bildirərək, eyni zamanda bu gün deməliyik və mənəvi haqqımız var deyək ki, XX əsrdə bizim dilimiz öz inkişaf dövrünü keçib, formalaşmış, özünəməxsus adını götürüb və gəlib dövlət dili səviyyəsinə çatıb. İndi bunun adını dəyişdirib başqa ad qoymaq heç bir nöqtəyi-nəzərdən düzgün deyil – həm tarixi nöqtəyi-nəzərdən, həm fəlsəfi nöqtəyi-nəzərdən, həm Azərbaycanın dövlətçiliyi nöqtəyi-nəzərindən, ölkəmizin bu günü və gələcəyi nöqtəyi-nəzərindən düzgün deyil.

Mən bir dəfə dedim ki, biz gərək öz milli mənliliyimizi heç vaxt itirməyək. Xalqların hər biri tarixi yol keçib, hər birinin də özünəməxsus nailiyyəti var. Bizim ərazimizdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən qəbul olunmuş hüduqlar çərçivəsində Azərbaycan Respublikasında yaşayanlar azərbaycanlılardır. Bizim keçmişimiz məlumdur, biz onu inkar etmirik, – yenə də deyirəm, biz türk mənşəli bir xalqıq. Bizim dilimiz türk dilləri qrupuna məxsus dildir. Ancaq o 23 dil kimi, bizim də öz dilimiz var. Biz öz dilimizi gedib heç bir başqa dilə nə qarışdırmalıyıq, nə də ona yapışdırmalı, qoşmalıyıq. Bizim özümüzün dilimiz var.

Bu dil də bizim dilimizdir. Mən bunu demişəm, yenə də deyirəm, – türk dilləri qrupuna məxsus olan digər dillər, ola bilər, həsəd apara bilərlər ki, bizim dilimiz nə qədər zəngindir.

Mən hər bir dilə öz hörmət və ehtiramımı bildirirəm. Amma hesab edirəm ki, öz dilimizlə, Azərbaycan dili ilə hər birimiz fəxr edə bilərik. Çünki bu, zəngin dildir, artıq dünyada tanınmış dildir. Xalqımızın adı da tanınıb, respublikamızın adı da tanınıb, dilimizin adı da tanınıb. Bu reallıqdır. Mən keçən dövrü kənara qoyuram, – 60 il ərzində bu, mövcud olmuş reallıqdır. Gün-gündən, aybaay inkişaf etmiş reallıqdır.

Azərbaycanda rus dili nə qədər hakim oldusa da, vaxtilə Azərbaycanda nə qədər çalışdılar ki, Azərbaycan dilini sıxışdırıb çıxarsınlar, rus dilini geniş yaysınlar, amma biz dilimizi qoruduq, saxladıq. Biz dilimizi itirmədik. İndi biz dilimizdə sərbəst danışırıq və hər bir mürəkkəb fikri öz dilimizdə ifadə etməyə qadirik. Bu, böyük nailiyyətdir. Bu, iqtisadi, başqa nailiyyətlərin hamısından üstün bir nailiyyətdir ki, bizim bir millət kimi özümüzə məxsus dilimiz var və o da o qədər zəngindir ki, dünyanın hər bir hadisəsini biz öz dilimizdə ifadə edə bilirik.

Ona görə də bir də deyirəm – tarixi keçmişimizə, əcdadlarımıza böyük hörmət və ehtiram hissini bildirərək, bu gün biz tarixi bir addım atmalıyıq: müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət dilini qəbul etməliyik. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir.

Mən hesab edirəm ki, biz bu layihəni bu gün hazırlayarkən 23-cü maddəyə baxıb onu bəlkə də bir az təkmilləşdirmək, genişləndirmək olar. Hər halda bunu qəbul edirik, referendumla veririk. Bəli, qoy xalq öz sözünü desin. Ancaq biz də xalqın nümayəndəsi, cəmiyyətin üzvü kimi, eyni zamanda xalq tərəfindən böyük səlahiyyətlərə malik olan şəxslər kimi bu gün öz fikrimizi deyirik. Əgər etiraz yoxdursa, bununla da bu məsələnin müzakirəsini bitirək.

**Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya
layhəsini hazırlayan komissiyanın iclasında Azərbaycan
Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışından**

*Prezident Sarayı,
10 Noyabr 1995-ci il*

Bildiyiniz kimi, bunları nəzərə alaraq həmin maddə demokratik şəkildə hərtərəfli müzakirə olunub. Birincisi onu qeyd etmək istəyirəm ki, konstitusiya komissiyasına daxil olmuş üç min təklifdən yalnız 23 təklifdə konstitusiyada dövlət dilinin türk dili və ya Azərbaycan türkcəsi adlandırılması təklif edilib. Ancaq buna baxmayaraq, mən konstitusiya komissiyasının sədri kimi bu məsələnin vacibliyini nəzərə alaraq, özüm bu müzakirələrin geniş aparılmasının təşəbbüskarı olmuşam. Bu heç bir rəqlamentə yazılmamışdır və heç kəs də bunu mənə təklif etməmişdir. Mən bunu burada sizə deməliyəm.

Konstitusiya komissiyasının üzvlərindən də heç kəs mənə təklif etməmişdir ki, bu maddə xüsusi müzakirə olunsun. Ancaq yenə də deyirəm, bu maddənin çox mühüm əhəmiyyətini dərk edərək mən bu maddənin xüsusi müzakirə olunmasını təklif etdim və bunu da təşkil etdim.

Bildiyiniz kimi, oktyabrın 14-də konstitusiya komissiyasında bu məsələ müzakirə olundu. Ondan sonra oktyabrın 31-də bu maddə Elmlər Akademiyasında Azərbaycan alimlərinin, ziyatlarının, jurnalistlərin, yazıçıların, şairlərin və dil sahəsində bütün mütəxəssislərimizin iştirakı ilə geniş müzakirə olundu. Orada 27 adam çıxış etdi. Ondan sonra konstitusiya komissiyasının iclası bir daha məhz buna həsr olundu. Konstitusiya komissiyasının üzvlərindən əlavə ora bu işlə məşğul olan bir çox yüksək səviyyəli mütəxəssislər, eyni zamanda bu işə xüsusi maraq göstərən şəxslər dəvət edildi. Orada da məsələ müzakirə olundu, 25-dən çox adam çıxış

etdi. Bundan sonra layihənin son variantı konstitusiya komissiyasında yenidən müzakirə edilərkən bu məsələ barəsində bilavasitə çıxış edib öz fikirlərini demək imkanı olmamış komissiya üzvləri də çıxış etdilər və beləliklə, biz bu məsələni aşkarlıq, tam demokratiya şəraitində həyata keçirdik. Hesab edirəm ki, bütün bunların nəticəsində ən doğru, düzgün və ən əsaslı bir qərar qəbul etdik ki, Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir. Bu, Azərbaycan xalqı üçün, onun mənəviyyəti, dilinin inkişafı üçün çox əhəmiyyətli qərardır. O, Azərbaycanda bütün Azərbaycan xalqının tərkibini təşkil edən xalqların hamısının özləri üçün bir dili qəbul etməsi üçün çox əsaslı bir qərardır və hesab edirəm ki, həm keçmişimizə böyük hörmətdir, həm də gələcək nəsillər üçün böyük bir sərvətdir. Mən hesab edirəm ki, biz çox düzgün və əsaslı qərar qəbul etmişik.

**Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi
haqqında
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı**

Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Müstəqil dövlətimizin rəsmi dili statusunu almış Azərbaycan dilinin geniş tətbiq edilməsi və sərbəst inkişafı üçün münbət zəmin yaranmışdır. Tarixin müxtəlif mərhələlərində dilimizə qarşı edilmiş haqsızlıqların, təzyiq və təhriflərin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün hazırda ölkəmizdə çox əlverişli şərait mövcuddur. Dil öz daxili qanunları əsasında inkişaf edirsə də, onun tədqiq və tətbiq edilməsi üçün yaradılmış geniş imkanlar bu inkişafın daha sürətli və dolğun olmasına təkan verir.

Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqının da dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir. Dilimiz xalqın keçdiyi bütün tarixi mərhələlərdə onunla birgə olmuş, onun taleyini yaşamış, üzləşdiyi problemlərlə qarşılaşmışdır. O, xalqın ən ağır günlərində belə onun milli mənliliyini, xoşbəxt gələcəyə olan inamını qoruyub möhkəmləndirmişdir. İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalan bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir. Bu, onun müqəddəs vətəndaşlıq borcudur.

Azərbaycan dili bu gün dərin fikirləri ən incə çalarnadək olduqca aydın bir şəkildə ifadə etmək qüdrətinə malik dillərdəndir.

Düşüncələrdəki dərinliyi, hisslərdəki incəlikləri bütünlüklə ifadə etmək kamilliyinə yetişə bilməsi üçün hər hansı xalqa bir neçə minillik tarix yaşaması lazım gəlir. Azərbaycan dilinin bugünkü inkişaf səviyyəsi göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünyanın ən qədim xalqlarındandır.

Azərbaycan dilinin dünya dilləri arasında ən kamil dillərdən biri olduğu həqiqətini bir çox xalqların görkəmli nümayəndələri də

dələri də dönə-dönə etiraf etmişlər. Onlar öz əsərlərində bu dili XIX əsrdə Avropada geniş yayılmış fransız dili ilə müqayisə edərək, onu Avrasiyanın hər tərəfində işlənən bir dil kimi yüksək qiymətləndirmişlər. Milyonlarla azərbaycanlının hal-hazırda mədəni inkişaf vasitəsi olan bu dil tarixən nəinki Qafqazda yayılmışdır, hətta müəyyən dövrlərdə daha geniş məkanda müxtəlif dilli xalqların da istifadə elədikləri ümumi bir dil olmuşdur.

Neçə-neçə böyük mədəniyyətin yaradıcısı olan xalqımızın tarixi qədər onun dilinin təşəkkülü tarixi də olduqca qədimdir. Azərbaycan dili türk mənşəli ümumxalq canlı danışq dili zəminində əmələ gələn şifahi ədəbi dilə çevrilənədək və sonradan bu əsasda Azərbaycan ədəbi dilinin yazılı qolu təşəkkül tapana qədər yüz illər boyunca mürəkkəb bir yol keçmişdir.

Qədim və zəngin tarixə malik türk dil ailəsinin oğuz qrupuna daxil olan Azərbaycan dilinin tarixi müladdan əvvəlki dövrlərə gedib çıxır. Ayrı-ayrı türk boy birləşmələrinin ümumi anlaşma vasitəsi olan bu dil IV-V əsrlərdən etibarən ümumxalq danışq dili kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Dilimizin özəyini ta qədimlərdən Azərbaycan torpaqlarındakı türk əsilli boyların və soyların dili təşkil etmişdir.

Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin geniş Avrasiya məkanına yayılan türk xalqlarının az qala bütün dil xüsusiyyətlərini əks etdirəcək qədər rəngarəng olmasının da başlıca səbəbi ta qədimlərdən bu torpaqlarda etnik baxımdan eyni köklü türk etnoslarının mövcud olmasıdır. Şifahi şəkildə yayılan ilkin ədəbiyyat nümunələri-dastanlar, nağıllar, bayatılar, laylalar və sair Azərbaycan şifahi ədəbi dilinin erkən formalaşması və təkamülü zərurətini yaratmışdır.

Azərbaycan ədəbi dilinin yazılı qolu da əlverişli tarixi şəraitdə ümumxalq dili əsasında təşəkkül tapmışdır. Xalq şifahi şəkildə yaratdıqlarını əbədiləşdirmək üçün sonradan onları yazıya köçürmüşdür. Bu prosesin də yazı dilinin təşəkkülü və sabitləşməsində böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Bu baxımdan "Kitabi-Dədə Qorqud" eposu olduqca səciyyəvidir. Abidənin bədii

dilinin özünəməxsus səlisliyi bir daha göstərir ki, "Kitabi-Dədə Qorqud"un meydana çıxma bilməsi üçün Azərbaycan dili böyük tarixi-ədəbi hazırlıq mərhələsi keçməli idi.

Qaynağını uzaq keçmişdən alan Azərbaycan dilinin ilk və ən qədim yazılı nümunələri günümüzədək gəlib çatmasa belə, ölkəmizin ərazisində qədim əlifbaların varlığı, həmçinin yazı dilimizin bədii məna kamilliyi və digər amillər bu dilin dərin tarixi köklərə malik olduğunu sübuta yetirir. Həsənoğlu, Qazi Bürhanəddin, Nəsimi kimi söz sənətkarları Azərbaycan ədəbi dilinin belə bir bünövrəsi üzərində yüksəlmişlər.

XVI əsr Azərbaycan dilinin mövqelərinin möhkəmlənməsi ilə əlamətdardır. Səfəvilər dövlətinin yaranması ilə Azərbaycan dili dövlət dili səviyyəsinə qalxaraq rəsmi və dövlətlər-arası yazışmalarda işlədilməyə başlandı. Səfəvilər dövründə Azərbaycan dili sarayda və orduda tam hakim mövqe tutaraq dövlət dili kimi rəsmiləşdi. Anadilli ədəbiyyatın böyük ustadları Şah İsmayıl Xətai və Məhəmməd Füzuli, xalq ədəbiyyatımızın adı bizə bəlli ilk qüdrətli nümayəndəsi Aşıq Qurbani bu dövrdə yetişmişdir. Əgər şifahi şer dili Qurbaninin əsərlərində əks olunmuşdusa, xalq şeri dilinin yazılı qolu Şah İsmayıl Xətai və Məhəmməd Əmaninin yaradıcılığı ilə təmsil olunmuşdu. Füzulinin dolğun dili isə elmi və fəlsəfi olduğu qədər də xəlqi idi.

XVII əsrin xalq şerində cərəyan edən proseslər XVIII əsrdə şifahi xalq ədəbiyyatının bədii dilə təsiri şəklində özünü göstərir. Ədəbi dildə sadəliyə, canlı danışq elementlərinə meylin gücləndiyi bu dövrdə Azərbaycan dilinin yeni inkişaf mərhələsi məhz Molla Pənah Vaqifin yaradıcılığı ilə başlanır.

XVIII əsrdə Azərbaycan ədəbi dilində üslub baxımından da zənginləşmə prosesi gedir. Elmi üslubun təşəkkülü üçün şərait yaranır, ayrı-ayrı elm sahələrinə dair bir çox əsərlər yazılır.

XIX əsr ədəbi dilimizin inkişafı xalqımızın həyatında baş verən köklü bir hadisə ilə yaxından bağlıdır. Bu, Azərbaycanın ikiye parçalanması və nəticədə iki ayrı dövlətin təcəlliyində bir-birindən fərqli mədəni mühitdə yaşamağa məhkum olması hadisəsidir. Müstəmləkəçilik siyasəti ilə yanaşı, Rusiyanın Şi-

mali Azərbaycanda oynadığı mədəniləşdirici rol başqa elm sahələri kimi dilçiliyin də inkişafına zəmin yaratmışdır. XIX əsrin ortalarından etibarən Azərbaycan dilinə aid bir sıra dərsliklər və dərs vəsaitləri yazılıb nəşr olunmuşdur. Milli maarifçi ziyalılar özləri ana dilini öyrənməyin, onu qoruyub saxlamağın ən əsas yolunun məktəblərdə tədrisin ana dilində aparılmasında gördüklərindən Azərbaycan dilinə aid dərsliklər və lüğətlər yazmağa başlamışdılar. Azərbaycan dilinə dair ilk dərsliklərin yazılmasında o dövrün görkəmli maarifçiləri Mirzə Kazım bəy, Mirzə Şəfi Vazeh, Seyid Əzim Şirvani, Aleksey Çernyayevski, Mirzə Əbülhəsən bəy Vəzirov, Seyid Ünsizadə, Rəşid bəy Əfəndiyev, Sultan Məcid Qənizadə, Məmmədağa Sidqi, Nəriman Nərimanov, Üzeyir Hacıbəyov, Abdulla Şaiq və başqalarının xidmətlərini qeyd etmək lazımdır.

Zaman keçdikcə dövrün tələbinə uyğun olaraq Azərbaycan dilinin istifadə dairəsi də genişlənməmiş, onun tətbiqinin və inkişafının elmi əsaslar üzərində aparılması ehtiyacı meydana çıxmışdır. Rusca-azərbaycanca və azərbaycanca-rusca lüğətlər, təcrübi-tədris kitabları nəşr olunmuşdur. Məhz bu dövrdən başlayaraq Azərbaycan ədəbi dilinin normalarının müəyyənləşməsində nəzəri-dilçilik ideyaları təzahür edir. Bu baxımdan Mirzə Fətəli Axundovun ədəbi dil haqqında milli ədəbiyyatın realist məzmununa uyğun gələn tezisləri xüsusilə diqqəti cəlb edir.

Dram, satira, realist nəsr dilinin yarandığı XIX əsrdə elmi üslubun əsası kimi müasir elmi-fəlsəfi dilin ilk nümunələrinə də rast gəlirik. Mətbuat dili də bu əsrin məhsuludur. "Ökinci"dən başlayaraq yaranmış milli mətbuat bu dilin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

XX yüzillik isə Azərbaycan ədəbi dilinin ən sürətli tərəqqisi və çiçəklənməsi dövrüdür. Ədəbi dil məsələsi hələ əsrin əvvəlindən ictimai-siyasi mübarizənin tərkib hissəsi olmuşdur. Həmin dövrdə ana dili kitabları hazırlanmış, dərsliklər buraxılmış, müntəxəbatlar tərtib olunmuşdur. Azərbaycan dilinin səs quruluşuna və qrammatik sistemə dair kitablar yazılmışdır.

Mətbuat ana dili, ədəbi dil uğrunda mübarizənin önündə gedirdi. Ədəbi dil normasının müəyyənləşməsində bütün görkəmli ziyalılar iştirak edirdilər. Xalq dili xəzinəsinin qapıları "Molla Nəsrəddin" vasitəsilə ədəbi dilin üzünə açılırdı. Bu dövrdə yaranan səhnə sənəti də yeni milli-mədəni şəraitdə ədəbi dilə bədii nitq vasitəsilə öz töhfəsini vermişdir.

Ana dilinin taleyinə heç bir ziyalının laqeyd qalmadığı bu dövrdə Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Üzeyir Hacıbəyov, Ömər Faiq Nəmanzadə kimi görkəmli söz ustaları Azərbaycan dilinin saflığı və onun yad ünsürlərdən qorunması uğrunda fədakarca mübarizə aparırdılar.

Azərbaycan ədəbi dilinin tarixində bundan sonrakı yeni mərhələ sovet dövrü ilə başlayır. Ərəb əlifbasını daha uyğun bir əlifba ilə əvəz etmək məqsədilə 1921-ci ildə Əlifba Komitəsi yaradıldı və həmin komitəyə Azərbaycan dili üçün latın qrafikalı əlifba tərtib etmək tapşırıldı. Bir qədər sonra isə yeni əlifbaya keçildi. 1926-cı ildə Bakıda Birinci Beynəlxalq Türkoloji Qurultay çağırıldı. Bu, türk dünyası üçün böyük tarixi əhəmiyyəti olan bir hadisə idi. Qurultayın Bakıda keçirilməsini 20-30-cu illər Azərbaycanının dilçilik sahəsindəki elmi potensialına verilən qiymət kimi səciyyələndirmək olar.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, sonralar qurultayın qərarlarının yerinə yetirilməsi yolunda süni maneələr yaradıldı. türkdilli xalqların mədəni inteqrasiyasına yönəldilmiş bu nəcib iş siyasi məqsədlərə qurban verildi, Azərbaycanın dilçi alimlərinin böyük əksəriyyəti isə totalitar rejimin repressiyalarına məruz qaldı. 1939-cu ildə latın qrafikalı əlifbadan kiril qrafikası əsasında yaradılmış yeni Azərbaycan yazısına qəti və məcburi keçmək haqqında qərar verildi. Beləliklə, 1924-cü ildən 1939-cu ilə qədər keçən on beş il ərzində xalqın yazı mədəniyyətinə bir-birinin ardınca iki ağır zərbə dəydi. Buna baxmayaraq, Azərbaycan dili çətinliklə də olsa, bütün bu illər ərzində yenə öz saflığını qoruya bilmiş, elmi və bədii ədəbiyyatda, publisistikada böyük imkanlara malik olduğunu nümayiş etdirmişdir.

1945-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının tərkibində müstəqil Dilçilik İnstitutunun yaranması dilçiliyimizin bir elm kimi inkişafına da təkan verdi. Dilçilik elmimiz XX əsrdə sürətli inkişaf dövrü yaşamışdır. Həmin dövrdə ədəbi dilimizi tədqiq edən Bəkir Çobanzadə, Məmmədəğa Şirəliyev, Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Muxtar Hüseynzadə, Əliheydər Orucov, Səlim Cəfərov, Əlövsət Abdullayev, Fərhad Zeynalov və başqa dilçi alimlərimizin böyük ordusu yaranmışdır. Dərin qürur və fərəh hissi ilə demək olar ki, Azərbaycan dilçilərinin gərgin əməyi sayəsində dilçiliyin bütün sahələrində səmərəli işlər görülmüş, dil tarixi, dialektologiya, müasir dil, lüğətçilik sahələrində dəyərli tədqiqatlar aparılmışdır. Keçmiş sovet məkanında, eləcə də beynəlxalq miqyasda Azərbaycan türkoloji araşdırmalarının önəmli mərkəzlərindən biri olmuşdur. Beləliklə, XX əsr bütövlükdə Azərbaycan dilinin yazı mədəniyyətinin əsl inkişaf yoluna qədəm qoyduğu bir dövrdür. Məhz bu dövrdə dilimizin funksional imkanları genişlənmiş, üslubları zənginləşmiş, dilin daxili inkişaf meyilləri əsasında yazı qaydaları cəlalanmışdır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabrın 12-də referendum yolu ilə qəbul olunmuş Konstitusiyasında Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit edilmişdir. Hər hansı bir dilin dövlət dili statusu alması, şübhəsiz ki, hər bir dövlətin bir dövlət kimi formalaşması ilə bilavasitə bağlıdır. Azərbaycan xalqının tarixində Azərbaycan dili XVI əsrdə Səfəvilər hakimiyyəti dövründə dövlət dili səviyyəsinə qalxsa da, həmin ənənə milli dövlətçiliyin itirilməsi nəticəsində uzun müddət qırılmışdır. Yalnız 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə Azərbaycan dilinin geniş tətbiq olunması yolunda böyük imkanlar açıldı. Bu sahədə bəzi addımlar atılsa da, gənc respublikanın ömrünün qısa olması Azərbaycan dilinin cəmiyyətdə dövlət dili kimi mövqelərinin tam bərqərar edilməsinə imkan vermədi.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti yaradıldıqdan sonra qəbul edilmiş ilk konstitusiyada, ümumiyyətlə dövlət dili haqq

qında heç bir maddə olmamışdır. SSRİ-nin tərkibinə daxil olduqdan sonrakı dövrdə, daha doğrusu Azərbaycanın 1937-ci ildə qəbul edilmiş konstitusiyasında da belə bir maddə yox idi. Yalnız 1956-cı ildə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin qərarı ilə 1937-ci il konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə maddə əlavə edildi. Lakin respublikanın o dövrdəki rəhbərliyinin mövcud siyasi vəziyyəti lazımcına qiymətləndirə bilməyərək hadisələri sürətləndirmək cəhdləri bu nəcib işi uğursuzluğa düşürdü.

Nəhayət, Mərkəzin bütün maneələrinə baxmayaraq, respublikanın 1978-ci ildə qəbul edilən konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə maddənin daxil edilməsi müyəssər oldu. Bu, həmin dövr üçün çox cəsarətli və qətiyyətli bir addım idi.

Azərbaycan Respublikası öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan dilinin daha da inkişaf etdirilməsi yolunda geniş üfqlər açıldı. Təəssüflər olsun ki, respublikanın o zamankı rəhbərliyinin sərəştəsizliyi nəticəsində xalqın iradəsinə zidd olaraq dövlət dilinin adı qeyri-qanuni şəkildə dəyişdirildi və məsələyə dolaşlıq, anlaşılmazlıq gətirildi. Dövlət dili haqqında məsələ 1992-ci ilin dekabrında Azərbaycan Milli Məclisində müzakirə edildi və dövlət dilinin adının dəyişdirilməsini nəzərdə tutan antikonstitusional qanun qəbul edildi. Təəssüf ki, belə tələyüklü məsələnin həlli üçün o zaman Milli Məclisə cəmi 26 nəfərin lehinə səs verməsi kifayət edirdi. Halbuki dövlət dili haqqında müddəa konstitusiyada nəzərdə tutulduğuna görə ona hər hansı dəyişiklik edilməsi ümumxalq müzakirəsi, ali qanunvericilik orqanı üzvlərinin ən azı üçdə iki səs çoxluğu ilə edilə bilərdi. Lakin o zaman adı qanunvericilik qaydalarına məhəl qoyulmamış, xalqın iradəsi nəzərə alınmadan volyuntarist və məsuliyyətsiz bir qərar qəbul edilmişdir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk konstitusiyasının layihəsinə baxılarkən dövlət dili, daha doğrusu dövlətin dilinin adı haqqında müddəa geniş müzakirə obyektinə oldu. Həmin məsələ yeni konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komis-

siyada, kütləvi informasiya vasitələrində, müxtəlif elmi forumlarda, yığıncaqlarda, idarə, təşkilat və müəssisələrdə sərbəst, demokratik şəraitdə hərtərəfli müzakirə olundu. Nəhayət, xalq 1995-ci il noyabrın 12-də referendum yolu ilə öz mövqeyini nümayiş etdirərək Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin Azərbaycan dili olması müddəasına tərəfdar olduğunu bildirdi. Ana dilimizə qarşı edilmiş haqsızlıq aradan qaldırıldı, onun hüquqları qorundu, cəmiyyətdəki mövqeləri tam bərpa edildi.

İndi Azərbaycan dilinin özünəməxsus inkişaf qanunları ilə cilalanmış kamil qrammatik quruluşu, zəngin söz fondu, geniş ifadə imkanları, mükəmməl əlifbası, yüksək səviyyəli yazı normaları vardır. Hazırda ölkəmizdə cəmiyyət həyatının elə bir sahəsi yoxdur ki, Azərbaycan dili orada rahat işlədilər bilməsin.

Bununla yanaşı Azərbaycan Respublikasının onillik inkişaf yolunun təcrübəsi göstərir ki, digər sahələrdə olduğu kimi ana dilimizin öyrənilməsi və tətbiqi sahəsində də hələ görüləsi işlər çoxdur. Ölkəmizin orta və ali məktəblərində Azərbaycan dilinin müasir dünya standartlarına, milli-mədəni inkişaf tariximizin tələblərinə cavab verən tədrisi işinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Bir çox kütləvi informasiya vasitələrində, rəsmi yazışmalarda, kargüzərlik və sair sahələrdə Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına lazımcına əməl olunmur. Azərbaycan dilinin reklam işində istifadə edilməsində ciddi qüsurlar müşahidə olunur. Kəskin tənqidlərə baxmayaraq, reklam vasitələrinin hazırlanmasında bir çox hallarda xarici dillərə əsassız olaraq üstünlük verilir. Şəhər və qəsəbələrımızın görkəminə xələl gətirən əcnəbi dilli lövhələr gənc nəslin azərbaycançılıq ruhunda tərbiyəsinə mənfi psixoloji təsir göstərir. Ölkə ərazisində yayımlanan televiziya kanallarının əksəriyyəti xarici dillərdə fəaliyyət göstərir. Kino və televiziya ekranlarında Azərbaycan dilinə dublyaj edilmiş xarici filmlərə nadir hallarda rast gəlmək olar, dublyaj edilmiş ekran əsərlərinin tərcümə səviyyəsi isə olduqca aşağıdır. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət sahələrində, xüsusilə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən səfir-

lik, xarici nümayəndəlik və şirkətlərdə Azərbaycan dilinin işlənməsi yarıtılmaz vəziyyətdədir. Xaricdə yaşayan soydaşlarımızın Azərbaycan dili dərsləkləri, tədris vəsaiti, ana dilində elmi və bədii ədəbiyyat, mətbuat və sairə ilə təmin olunması qənaətbəxş deyildir.

Çox qərribə görünsə də, Azərbaycan dilçiliyinin sovet dövründə əldə edilmiş sürətli inkişaf tempi son illərdə aşağı düşmüşdür və bu sahədə bir durğunluq müşahidə olunur. Azərbaycanda nitq mədəniyyəti məsələlərinin tədqiqinə və nizamlanmasına kəskin ehtiyac duyulur. Azərbaycan dilinin tətbiq dairəsi bəzən süni olaraq məhdudlaşdırılır. Rəsmi və elmi üslubun vəziyyəti heç də ürəkəçən deyildir. Azərbaycan dilinin orfoqrafik, izahlı, terminoloji və sair lüğətlərinin yenidən latın qrafikası ilə hazırlanıb çap olunması, ikidilli tərcümə lüğətlərinin tərtibi və nəşri məsələləri yubadılır. Latın qrafikasının bərpa edilməsi barədə qanun qəbul edilməsindən on ilə yaxın bir müddət keçməsinə baxmayaraq, onun həyata keçirilməsi olduqca ləng gedir. Bütün bu və digər məsələlərin əlaqələndirilməsi və tənzimlənməsinin, onların həlli prosesinə nəzarətin vahid mərkəzləşdirilmiş bir qurum tərəfindən həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin başlıca rəmzlərindən sayılan Azərbaycan dilinin tətbiq və inkişaf etdirilməsinə dövlət qayğısının artırılması, ana dilimizin öyrənilməsi, elmi tədqiqinin fəallaşdırılması, dilimizin cəmiyyətdə tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi və bu işə nəzarətin gücləndirilməsi məqsədilə **qərara alıram**:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Dövlət Dil Komissiyası yaradılsın. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatına tapşırılsın ki, Komissiya haqqında Əsasnaməni bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatına tapşırılsın ki, "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında"

da" qanun layihəsini bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

3. Azərbaycan Respublikasının nazirlik, idarə, təşkilat və müəssisə rəhbərləri öz tabeliklərində olan qurumlarda dövlət dilinin və latın qrafikasının tətbiqi işinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı uzunmüddətli kompleks planlar hazırlayıb həyata keçirsinlər və 2001-ci il avqustun 1-ə qədər ilkin nəticələr haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versinlər.

4. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi orta və ali məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi və Azərbaycan dilində təhsilin keyfiyyəti ilə bağlı əsaslı dönüş yaratmaq istiqamətində qəti tədbirlər həyata keçirsin və müvafiq təkliflər proqramını bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

5. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası və Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi Yazıçılar Birliyi ilə birlikdə latın qrafikası ilə yenidən çap olunması təklif olunan elmi və bədii əsərlərin, lüğət və dərsləklərin çap proqramını bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

6. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası bir ay ərzində Azərbaycan dilçiliyinin müxtəlif sahələri üzrə elmi araşdırmaların cari və perspektiv planlarına yenidən baxıb təsdiq etsin və onların yerinə yetirilməsinin gedişi barədə hər altı aydan bir Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versin.

7. Respublikanın şəhər və rayon icra hakimiyyəti başçılarına tapşırılsın ki:

- yerlərdə istifadə olunan lövhə, reklam tabloları, şüarlar, plakatlar və digər əyani vasitələrin Azərbaycan ədəbi dilinin qaydalarına uyğunlaşdırılması baxımından tədbirlər görsünlər və bu tapşırığın yerinə yetirilməsi haqqında 2001-ci il avqustun 1-ə qədər Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə arayış versinlər;

- yerlərdə Azərbaycan dilinin və latın qrafikasının tətbiqi işinə nəzarəti gücləndirsinlər və bu işin gedişi barədə 2001-ci il

avqustun 1-ə qədər Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versinlər.

8. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyinə, Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinə tapşırılsın ki, əcnəbi ölkələrdə istehsal edilmiş və Azərbaycanda nümayiş etdirilmək üçün alınmış kino və televiziya məmulatının Azərbaycan dilinə dublyajı işinin lazımı səviyyədə qurulması və ölkə ərazisində xarici kino və telefilmlərin Azərbaycan dilində nümayiş etdirilməsi məsələləri barədə təkliflərini bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

9. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın ki:

ölkədə Azərbaycan dilində çap olunan qəzet, jurnal, bülleten, kitab və digər çap məhsullarının istehsalının 2001-ci il avqustun 1-ə qədər bütövlükdə latın qrafikasına keçməsinə təmin etsin;

Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinə qarşı gizli, yaxud açıq təbliğat aparmaq, Azərbaycan dilinin işlənməsinə və inkişafına müqavimət göstərmək, onun hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına cəhd etmək kimi hallara, latın qrafikasının tətbiq olunmasına maneələr törədilməsinə görə məsuliyyət növlərini müəyyən edən qanunvericilik aktının layihəsini bir ay ərzində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin;

mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarında kargüzarlığın latın qrafikası ilə aparılmasını 2001-ci il avqustun 1-ə qədər təmin etsin;

bu Fərmandan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 18 iyun 2001-ci il

Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı

Qədim və zəngin mədəniyyətə malik olan Azərbaycan xalqı dünya sivilizasiyasına bir çox dəyərli töhfələr vermişdir. Onların ilk nümunələri bəşər tarixinin böyük kəşfi olan yazı vasitəsi ilə Qobustan və Gəmiqaya təsvirləri, həmçinin epigraflıq abidələr şəklində daşların yaddaşına həkk olunaraq günümüzədək yaşamışdır. Tarixi faktlar sübut edir ki, bu qiymətli əsərləri yaradarkən Azərbaycan xalqı müxtəlif əlifbalardan istifadə etmişdir.

İslamın qəbuluna qədər olan dövrün yazıları ilə yaradılan bu qiymətli xəzinənin böyük bir qismi məhv edilmiş, zaman keçdikdə həmin abidələrin qələmə alındığı yazı şəkilləri unudulmuş və ya ərəb qrafikasına keçirilmişdir. İslamın yayıldığı dövrlərdən isə xalqımız ərəb əlifbasından istifadə yolu ilə min ildən artıq bir zaman ərzində tariximizin ən yeni mərhələsinədək zəngin mədəni irs yaratmışdır. Ərəb əlifbası yüzillər boyu geniş məkanda Müsəlman Şərqi xalqlarının ümumi yazı sistemi kimi formalaşmışdır. Böyük Azərbaycan ədibləri, alimləri, mütəfəkkirləri, İslam mədəniyyətinin təşəkkül tapıb inkişaf etməsində mühüm rol oynayaraq bəşər sivilizasiyasını zənginləşdirmişlər. Lakin əsrlərlə müxtəlif xalqların mədəni əlaqəsinə xidmət edən ərəb qrafikasının dilimizin səs sistemini bütün dolğunluğu ilə əks etdirə bilməməsi, onun quruluşu və xarakteri haqqında tam aydın təsəvvür yaratmaması XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Mirzə Fətəli Axundov başda olmaqla dövrün mütərəqqi maarifçi ziyalıları əlifba islahatı problemi üzərində düşünməyə vadar etmişdir. Bu, Azərbaycan xalqının həmin dövrdə yaşadığı tarixi şəraitdən doğan zərurət idi. Öz qaynağını Avropadan alan yeni dövrün maarifçilik hərəkatı Azərbaycan mədəniyyətinin inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirmiş və bu da yeni mədəniyyət tipinə uyğun müasir əlifbaya olan ehtiyacı

aktuallaşdırmışdı. XX əsrin əvvəllərində cərəyan edən ictimai-siyasi və mədəni proseslərin gedişatı mövcud əlifbanı daha münasibi ilə əvəz etmək ideyasını meydana atmışdı.

1922-ci ildə Azərbaycan hökumətinin qərarı əsasında yeni Əlifba Komitəsinin yaradılması, həmin komitəyə Azərbaycan dili üçün latın qrafikalı əlifba tərtibinin tapşırılması yeni qrafikaya keçilməsi yolunda atılmış ilk ciddi addım oldu. 1923-cü ildən etibarən latın əsaslı əlifbaya keçmə prosesi sürətləndirildi. 1926-cı ildə keçirilmiş Birinci Ümumittifaq Türkoloji qurultayın tövsiyələrinə cavab olaraq 1929-cu il yanvarın 1-dən etibarən Azərbaycanda kütləvi şəkildə latın qrafikalı əlifba tətbiq edildi.

Qısa bir müddət ərzində latın qrafikasının işlədilməsi Azərbaycanda geniş kütlələr arasında savadsızlığın ləğvi üçün olduqca əlverişli zəmin yaratdı. Bütün bu nailiyyətlərə baxmayaraq, həmin əlifba 1940-cı il yanvarın 1-dən kiril yazısı əsasında tərtib edilmiş yeni qrafikalı əlifba ilə əvəz olundu. Yarım əsrdən çox bir müddət ərzində kiril qrafikası ilə Azərbaycan elmi və mədəniyyətinin qiymətli nümunələri yaradıldı. Lakin kiril qrafikasının dilimizin səs quruluşuna uyğun gəlməməsi Azərbaycan ziyalılarını bu əlifbanın təkmilləşdirilməsi yolunda mütəmadi iş aparmağa sövq etdi. Təcrübə göstərdi ki, kiril qrafikasının dilimizin səs quruluşuna uyğunlaşdırılması yolunda nə qədər cəhd göstərsə də, optimal variantın əldə edilməsi mümkün deyildir, bu da onun və vaxtsa dəyişdiriləcəyi ehtimalını gücləndirirdi.

Müstəqilliyimizin qazanılmasından sonra yaranmış tarixi şərait xalqımızın dünya xalqlarının ümumi yazı sisteminə qoşulması üçün yeni perspektivlər açdı və latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpasını zəruri etdi. Bu isə müvafiq qanunun qəbul olunması ilə nəticələndi.

On ilə yaxın bir müddətdə latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasını keçidin ölkəmizdə 2001-ci ilin avqust ayında bütövlükdə təmin edildiyini və yeni əlifbadan istifadənin müstəqil Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında, yazı mədəniyyəti

yətimizin tarixində mühüm hadisə olduğunu nəzərə alaraq **qərara alıram:**

1. Hər il avqust ayının 1-i Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd edilsin.
2. Bu Fərman dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 9 avqust 2001-ci il

Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında *Azərbaycan Respublikasının qanunu*

Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini öz müstəqil dövlətçiliyinin başlıca əlamətlərindən biri sayır, onun tətbiqi, qorunması və inkişaf etdirilməsi qayğısına qalır, dünya azərbaycanlılarının Azərbaycan dili ilə bağlı milli-mədəni özünüifadə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün zəmin yaradır.

Bu Qanun Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hüquqi statusunu nizamlayır.

I f ə s i l

Ümumi müddəalar

M a d d ə 1 . Dövlət dilinin hüquqi statusu

1.1. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 21-ci maddəsinin I hissəsinə müvafiq olaraq Azərbaycan dilidir. Dövlət dilini bilmək hər bir Azərbaycan Respublikası vətəndaşının borcudur.

1.2. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili kimi Azərbaycan dili ölkənin siyasi, ictimai, iqtisadi, elmi və mədəni həyatının bütün sahələrində işlədilir.

1.3. Azərbaycan Respublikası dövlət dilinin işlənməsini, qorunmasını və inkişafını təmin edir.

1.4. Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarında, dövlət qurumlarında, siyasi partiyalarda, qeyri-hökumət təşkilatlarında (ictimai birlik və fondlarda), həmkarlar təşkilatlarında, digər hüquqi şəxslərdə, onların nümayəndəliklərində və filiallarında, idarələrdə dövlət dilinin tətbiqi ilə bağlı fəaliyyət bu Qanuna uyğun olaraq həyata keçirilir, o cümlədən kargüzarlıq işləri dövlət dilində aparılır.

1.5. Dövlət dilinin tətbiqinin normaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

1.6. Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla (və ya onların nümayəndəlikləri ilə) və xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndəlikləri ilə yazışmalar Azərbaycan Respublikasının dövlət dilində və ya müvafiq xarici dildə Azərbaycan dilinə tərcümə olunmaq şərti ilə aparıla bilər.

M a d d ə 2 . Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında qanunvericilik

Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, digər normativ hüquqi aktlardan və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir.

M a d d ə 3 . Dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafı sahəsində dövlətin əsas vəzifələri

3.0. Dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafı sahəsində dövlətin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

3.0.1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və bu Qanunun tələblərinə uyğun olaraq dövlət dili ilə bağlı hüquq qaydalarının müəyyənləşdirilməsi;

3.0.2. dövlət dilinin tətbiqi işinə, bu dilin işlənməsi və qorunması ilə bağlı qanunvericiliyin müddəalarına riayət olunmasının təmin edilməsi;

3.0.3. Dövlət dilinin inkişaf proqramının hazırlanması və dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi;

3.0.4. Dövlət dilinin saflığının qorunması, dilçilik elminin nəzəriyyəsi və praktikasının inkişafı üçün müvafiq şəraitin yaradılması və tədbirlərin həyata keçirilməsi;

3.0.5. Dövlət dilinin işlənməsi üçün zəruri olan maddi bazanın yaradılması;

3.0.6. Xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların Azərbaycan dilində təhsil almalarına, bu dildən sərbəst istifadə etmələrinə köməklik göstərilməsi.

II fəsil

Dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafı

Maddə 4. Dövlət dilinin rəsmi mərasimlərdə işlənməsi

4.1. Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, dövlət qurumlarının keçirdiyi bütün rəsmi mərasim və tədbirlər Azərbaycan Respublikasının dövlət dilində aparılır.

4.2. Bu Qanunun 4.1-ci maddəsinin tələbləri Azərbaycan Respublikasının təşkil etdiyi beynəlxalq səviyyəli rəsmi mərasimlərə və tədbirlərə, habelə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən digər ölkələrdə keçirilən hər hansı rəsmi mərasim və tədbirə şamil olunmur.

Maddə 5. Dövlət dilinin təhsil sahəsində işlənməsi

5.1. Azərbaycan Respublikasında təhsil dövlət dilində aparılır.

5.2. Azərbaycan Respublikasında başqa dillərdə təhsil müəssisələrinin fəaliyyəti qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir. Belə müəssisələrdə dövlət dilinin tədrisi məcburidir.

5.3. Azərbaycan Respublikasında ali və orta peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinə qəbul zamanı Azərbaycan dili fənnindən imtahan verilməlidir.

Maddə 6. Dövlət dilinin televiziya və radio yayımlarında işlənməsi

Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikası ərazisində təsis edilən və fəaliyyət göstərən, dövlət dilində yayımlanan bütün televiziya və radio kanallarının aparıcıları dövlət dilini mükəmməl bilməli və səlis danışmaq qabiliyyətinə malik olmalıdırlar. Televiziya və radio kanallarında dublyaj olunan filmlər və verilişlər dövlətin müəyyən etdiyi dil normalarına uyğun olmalıdır.

Maddə 7. Dövlət dilinin xidmət sahələrində, reklam və elanlarda işlənməsi

7.1. Azərbaycan Respublikası ərazisində bütün xidmət sahələrində, reklam və elanlarda dövlət dili işlənir. Əcnəbilərə

xidmət göstərilməsi ilə bağlı müvafiq xidmət sahələrində dövlət dili ilə yanaşı digər dillər də tətbiq oluna bilər. Zəruri hallarda reklam və elanlarda (lövhələrdə, tablolarda, plakatlarda və sair) dövlət dili ilə yanaşı, digər dillərdən də istifadə oluna bilər. Lakin onların tutduğu sahə Azərbaycan dilindəki qarşılığının tutduğu sahədən böyük olmamalı və Azərbaycan dilindəki yazıdan sonra gəlməlidir.

7.2. Azərbaycan Respublikasının ərazisində bütün xidmət sahələrində, reklam və elanlarda dövlət dili dövlət dilinin normalarına uyğun olaraq tətbiq edilməlidir.

7.3. Azərbaycan Respublikasının ərazisində istehsal edilən, habelə ixrac edilən malların üzərindəki etiketlər və digər yazılar müvafiq xarici dillərlə yanaşı, dövlət dilində də olmalıdır.

7.4. Azərbaycan Respublikasına idxal edilən mal və məhsulların üzərindəki etiketlər və adlar, onlardan istifadə qaydaları barədə izahat vərəqələri başqa dillərlə yanaşı, Azərbaycan dilinə tərcüməsi ilə müşayiət olunmalıdır.

Maddə 8. Dövlət dilinin xüsusi adlarda işlənməsi

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının adları, atalarının adları və soyadları dövlət dilində yazılır. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının adları və soyadlarının dəyişdirilməsi müvafiq qanunvericiliklə tənzimlənir.

Maddə 9. İnzibati ərazi bölgüsü ilə əlaqədar dövlət dilindən istifadə

"Ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının inzibati ərazi bölgüsünü təşkil edən inzibati ərazi vahidlərinin – şəhər, rayon, inzibati ərazi dairəsi, qəsəbə və kəndlərin adları dövlət dilində yazılmalıdır, onların dövlət dilinin normalarına uyğun olaraq yazılışı müvafiq qurum tərəfindən müəyyənləşdirilir. Bu maddədə göstərilən inzibati ərazi vahidlərinin adları dövlət dili ilə yanaşı xarici dillərdə də yazıla bilər. Belə olan halda inzibati ərazi vahidinin adı əvvəlcə dövlət dilində və ondan sonra xarici dildə verilməlidir.

M a d d ə 10. Coğrafi obyektlərin adlarında dövlət dilinin işlədilməsi

10.1. Azərbaycan Respublikasında coğrafi obyektlərin adlarının dövlət dilinin normalarına uyğun olaraq yazılışı müvafiq qurum tərəfindən müəyyənləşdirilir.

10.2. Azərbaycan coğrafi adlarının xarici dillərdə verilməsi Azərbaycan dilində səslənməsinə, coğrafi adların beynəlxalq yazılış qaydalarına uyğun olaraq müəyyən edilir.

M a d d ə 11. Dövlət dilinin hüquq mühafizə orqanlarında, Silahlı Qüvvələrdə, notariat fəaliyyətində, inzibati icraatda, məhkəmə icraatında və inzibati xətalər üzrə icraatda işlənməsi

11.1. Azərbaycan Respublikasının hüquq mühafizə orqanlarında Azərbaycan Respublikasının dövlət dili işlənir. Dövlət dilini bilməyən şəxslər qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tərcüməçidən istifadə edə bilərlər.

11.2. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində, sərhəd qoşunlarında və daxili qoşunlarda, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, dövlət dili işlənir.

11.3. Azərbaycan Respublikasının notariat fəaliyyəti üzrə kargüzarlıq dövlət dilində aparılır. "Notariat haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa müvafiq olaraq notariat hərəkətlərinin aparılması üçün müraciət etmiş şəxs dövlət dilini bilmirsə və ya notariat hərəkətinin hər hansı başqa dildə aparılmasını xahiş edərsə, notarius imkan daxilində tərəfindən rəsmiləşdirilən sənədlərin mətnlərini arzu edilən dildə tərtib edə bilər və ya mətn tərcüməçi tərəfindən ona tərcümə edilə bilər.

11.4. Konstitusiyaya Məhkəməsində icraat dövlət dilində aparılır. Konstitusiyaya Məhkəməsində baxılan işin iştirakçısı olan və icraatın aparıldığı dili bilməyən şəxslərə işin bütün materiallarının onların bildiyi dilə tərcüməsi və Konstitusiyaya Məhkəməsinin iclaslarında ana dilində çıxış etməsi təmin olunur.

11.5. Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində cinayət mühakimə icraatı dövlət dilində aparılır. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada bütün növ məhkəmə icraatları digər dillərdə aparıla bilər.

11.6. Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində mülki işlər, inzibati və iqtisadi mübahisələr üzrə məhkəmə icraatı dövlət dilində aparılır. Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada bütün növ məhkəmə icraatları digər dillərdə aparıla bilər.

11.7. Azərbaycan Respublikasında İnzibati xətalər üzrə icraat dövlət dilində aparılır. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada inzibati xətalər üzrə icraat digər dillərdə aparıla bilər.

11.8. İnzibati aktın qəbul edilməsi, icra olunması, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi, habelə inzibati şikayətlərə baxılması üzrə müvafiq inzibati orqanlar tərəfindən inzibati icraat dövlət dilində və ya müəyyən ərazi əhalisinin əksəriyyətinin dilində aparılır. İnzibati icraatda iştirak edən və icraatın aparıldığı dili bilməyən şəxslərə tərcüməçinin xidmətindən istifadə etmək hüququ izah və təmin edilir.

M a d d ə 12. Dövlət dilinin beynəlxalq yazışmalarda işlənməsi

12.1. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq yazışmaları dövlət dilində aparılır. Belə yazışmalar zəruri hallarda dövlət dili ilə yanaşı, müvafiq xarici dillərdən birində də aparıla bilər.

12.2. Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli beynəlxalq müqavilələri dövlət dilində də, çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələr isə müqavilə bağlayan tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilən dildə (dillərdə) tərtib olunmalıdır.

12.3. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr (sazişlər və s.) və qoşulduğu beynəlxalq konvensiyalar (protokollar və s.) dövlət dilində nəşr ediləlidir.

M a d d ə 13. Dövlət dilinin normaları

13.1. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya və orfoepiya normaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir. Hüquqi, fiziki və vəzifəli şəxslər həmin normalara əməl etməlidirlər.

13.2. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı 5 ildə bir dəfədən az olmayaraq yazı dili normalarını təsbit edən lüğətin (orfoqrafiya lüğətinin) nəşr olunmasını təmin edir.

M a d d ə 14 . Dövlət dilinin əlifbası

Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin əlifbası latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasıdır.

M a d d ə 15 . Dövlət dilinin nəşriyyat işində işlənməsi

15.1. Dövlət dilinin nəşriyyat işində işlənməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən həyata keçirilir.

15.2. Azərbaycan Respublikasında dövlət dilində nəşr olunan çap məhsulları latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasında buraxılmalıdır.

15.3. Azərbaycan yazı mədəniyyətinin tarixində mühüm rol oynamış ərəb və kiril əlifbalarından xüsusi hallarda (lüğətlərdə, elmi nəşrlərdə ədəbiyyat göstəricisi və s.) istifadə edilə bilər.

M a d d ə 16 . Dövlət dilinin vətəndaşların şəxsiyyətini təsdiq edən rəsmi və vahid ümuməli sənədlərdə işlədilməsi

16.1. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının doğum və nikah haqqında şəhadətnamələri, şəxsiyyət vəsiqəsi, əmək kitabçası, hərbi bileti və yalnız, ölkə daxilində etibarlı sayılan digər rəsmi və vahid nümunəli sənədlər dövlət dilində tərtib edilir.

16.2. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının pasport və təhsil haqqında sənədləri, zəruri hallarda digər sənədləri dövlət dili ilə yanaşı xarici dillərdə də tərtib edilir.

M a d d ə 17 . Dövlət dilinin dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, hüquqi şəxslərin, onların nümayəndəliklərinin və filiallarının, idarələrin adında işlədilməsi

Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, hüquqi şəxslərin, onların nümayəndəliklərinin və filiallarının, idarələrin adları Azərbaycan dilinin normalarına uyğun olaraq yazılır. Göstərilən təsisatların adını əks etdirən lövhələr, blanklar, möhürlər və kargüzarlıqla

bağlı rəsmi xarakterli bütün digər ləvazimatlar dövlət dilində tərtib olunur.

M a d d ə 18 . Dövlət dilinin qorunması və inkişafı

18.1. Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinə qarşı gizli, yaxud açıq təbliğat aparmaq, bu dilin işlənməsinə müqavimət göstərmək, onun tarixən müəyyənlanmış hüquqlarını məhdudlaşdırmağa cəhd etmək qadağandır.

18.2. Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki bütün kütləvi informasiya vasitələri (mətbuat, televiziya, radio və s.), kitab nəşri və digər nəşriyyat işi ilə məşğul olan qurumlar Azərbaycan dilinin normalarına riayət olunmasını təmin etməlidirlər.

III fəsil

Yekun müddəaları

M a d d ə 19 . Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət

Bu Qanun pozan hüquqi, fiziki və vəzifəli şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

M a d d ə 20 . Qanunun qüvvəyə minməsi

20.1. Bu Qanun dərc olunduğu gündən qüvvəyə minir.

20.2. Bu Qanun qüvvəyə mindiyi gündən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Azərbaycan Respublikasının 22 dekabr 1992-ci il tarixli 413 nömrəli Qanunu qüvvədən düşmüş hesab edilir.

Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 30 sentyabr 2002-ci il

Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

Azərbaycan dili xalqımızın mənəvi sərvəti, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi sarsılmaz təməli, dövlətimizin müstəqilliyinin başlıca rəmzlərindən biridir. Bu dildə dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə daxil olan misilsiz əsərlər yaradılmışdır.

Hər bir azərbaycanlı tarixin ayrı-ayrı dövrlərində dilimizin dövlət dili kimi fəaliyyət göstərməsindən böyük qürur hissi keçirir. Ölkəmizin zaman-zaman müxtəlif imperiyalar tərkibində yaşamağa məcbur olmasına baxmayaraq, ana dilimiz hətta bu ağır vaxtlarda belə milli məfkurənin, milli şüurun və milli-mədəni dəyərlərin layiqincə yaşamasını və inkişafını təmin etmişdir. Bu gün onun qorunması və qayğı ilə əhatə olunması müstəqil Azərbaycanın hər bir vətəndaşının müqəddəs borcudur.

Ana dilimiz öz ifadə imkanlarının zənginliyi, səs quruluşunun səlisliyi və qrammatik strukturunun sabitliyi ilə səciyəyəldir. Müasir Azərbaycan ədəbi dili siyasi-ictimai, elmi-mədəni sahələrdə geniş işlənmə dairəsinə malik, yüksək yazı mədəniyyəti olan və daim söz ehtiyatını zənginləşdirən bir dildir. O, özünün indiki yüksək səviyyəsinə görkəmli şair və yazıçıların, maarifpərvər ziyalıların zəhməti sayəsində çatmışdır. Bu prosesdə Azərbaycan dilçilik elminin böyük xidməti vardır.

Azərbaycanda müasir mətbuatın, teatrın və təhsil sisteminin təşəkkül tapması, xalqımızın ictimai-siyasi və mədəni həyatında baş verən dəyişikliklər Azərbaycan dilçiliyinin də inkişaf yolunu müəyyən etmişdir. Ana dili ilə bağlı yeni-yeni dərslilər, lüğətlər və sanballı elmi tədqiqatlar meydana çıx-

mışdır. Bu sahədə görkəmli ziyalılarımız Mirzə Kazım bəy, Mirzə Fətəli Axundzadə, Rəşid bəy Əfəndiyev, Sultan Məcid Qənizadə, Məhəmməd ağa Şahaxtılı, Nəriman Nərimanov, Üzeyir Hacıbəyli və başqalarının mühüm xidmətləri vardır.

Ana dilimizin tədqiqi xüsusilə ötən əsrin ilk onilliklərindən başlayaraq bilavasitə diqqət mərkəzində olmuşdur. Həmin dövrdə Üzeyir Hacıbəyli, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Bəkir Çobanzadə, Cavad Axundzadə, Xəlil Səid Xocayev və digərlərinin dilimizin qrammatikasına dair bir çox tədqiqatları işıq üzünə görmüşdür. 1926-cı ildə Birinci Türkoğlu Qurultayın Bakıda keçirilməsi ölkəmizdə dilçilik sahəsində əldə olunan nailiyyətlərin məntiqi davamı kimi yeni-yeni tədqiqatların meydana çıxmasına təkan vermişdir.

1920-ci illərdə respublikada aparılan dilçilik tədqiqatları Azərbaycan Tədqiq və Təəbbüb Cəmiyyətində və Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunda mərkəzləşmişdi. Sonralar SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya filialının Azərbaycan şöbəsinin və SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan Filialının Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun yaradılması ilə həmin tədqiqatlar daha sistemli və əhatəli aparılmağa başladı. 1945-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyası təşkil olunduqdan sonra Azərbaycan dilçiliyi yeni mərhələyə qədəm qoydu. 1969-cu ildə müstəqil Dilçilik İnstitutunun fəaliyyətə başlaması ilə dilşünaslıq elminin sürətli inkişaf yolu tutaraq ardıcıl şəkildə müvəffəqiyyətlər qazanması üçün möhkəm zəmin yarandı. Azərbaycan dilçiliyi Məmmədəğa Şirəliyev, Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Muxtar Hüseynzadə, Əliheydər Orucov, Səlim Cəfərov, Əlövsət Abdullayev, Fərhad Zeynalov və digər alimlərimizin yüksək elmi səviyyəli tədqiqatları yalnız dilşünaslığımızı yox, ümumən Azərbaycan ictimai fikrini zənginləşdirdi.

Xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyev respublikamıza rəhbərlik etməyə başladığı ilk vaxtlardan Azərbaycan ədəbi dilinə ayrıca diqqət yetirmiş, ana dilimizin Azərbaycan SSR Konstitusiyasında dövlət dili kimi xüsusi maddədə göstərilməsinə nail olmuşdu. Heydər Əliyevin hazırlayıb həyata keçirdiyi

dövlət quruculuğu strategiyasının tərkib hissəsi olan dil siyasətinin nəticəsidir ki, 1970-ci illərdə Azərbaycan dilinin tarixi intensiv şəkildə öyrənilmiş, müasir Azərbaycan dilinin problemləri ilə bağlı çoxsaylı elmi-nəzəri əsərlər yaradılmışdır. Ali məktəblər üçün yazılmış dörd cildlik "Müasir Azərbaycan dili" dərsliyi 1974-cü ildə məhz ulu öndərin təşəbbüsü ilə milli dilçilik elminin inkişafına töhfə kimi qiymətləndirilərək respublikanın Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür. Azərbaycan dilinə və ümumiyyətlə Azərbaycan dilçilərinin əməyinə verilən qiymət və onlara göstərilən qayğı Azərbaycanın keçmiş sovet məkanında, eyni zamanda beynəlxalq elm aləmində türkologiyanın mərkəzlərindən biri kimi tanınmasına gətirib çıxarmışdır. SSRİ Elmlər Akademiyasının bu istiqamətdə yeganə "Türkologiya" jurnalı məhz Bakıda nəşr edilirdi.

Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyinin bərpasına nail olduqdan sonra Azərbaycan dili xalqımızın ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və elmi-mədəni həyatında dövlətin rəsmi dili kimi müstəsna əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" 18 iyun 2001-ci il tarixli və "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə" 2 yanvar 2003-cü il tarixli fərmanları ilə ədəbi dilimizin fəaliyyət meydanı daha da genişləndirilmiş, onun müxtəlif üslublarının potensialı bir daha üzə çıxarılmış, bütünlükdə dil mədəniyyətimiz qarşısında yeni üfüqlər açılmışdır.

Bununla yanaşı, son dövrlərdə müasir Azərbaycan ədəbi dilinin tükənməz imkanlarından lazımınca və düzgün istifadə edilməməsi diqqəti çəkir. Ədəbi dilimizin özünəməxsus inkişaf qanunauyğunluqlarına xələl gətirə biləcək yad üsürlərin üzə çıxarılması və qarşısının alınması istiqamətində mütəxəssislər heç də həmişə çəviklik nümayiş etdirə bilmirlər. Nəticə etibarilə dövlət dilimizin tətbiqi sahəsində bir sıra problemlər özünü qabarıq şəkildə büruzə verir.

Dilin böyük ictimai-siyasi hadisə və mənəvi həyatımızın mühüm amili olduğunu çox zaman nəzərdən qaçıran bəzi mətbuat orqanlarında, radio və televiziya kanallarında ədəbi dil normalarının pozulması adi hal almışdır. Dublyaj edilən filmlərin, xarici dillərdən çevrilən elmi, bədii və publisistik əsərlərin tərcüməsi bir qayda olaraq yüksək estetik tələblərə cavab vermir, onlar sönük və yarımzəifdir, dilimizin hüdudsuz ifadə imkanları ilə müqayisə edilməyəcək qədər aşağı səviyyədədir. Küçə və meydanlardakı reklamlarda, afişalarda Azərbaycan dilinin ən adi leksik və qrammatik qaydalarının pozulması təkcə dil mədəniyyətinin deyil, ümumi mədəni səviyyənin də arzu edilməz göstəricisinə çevrilmişdir.

Bəzən dilimizin tarixinə aid səslənən səhv fikirlərə vaxt-h-vaxtında cavab verilmir və bu dilin keçdiyi inkişaf mərhələlərini etibarlı tarixi mənbələr əsasında dolğun əks etdirən fundamental əsərlər yaranmır. Elmi tədqiqatlar üçün bəzi hallarda müasir dünya dilçiliyinin nəzəri səviyyəsindən xeyli geri qalan, heç bir ciddi praktik əhəmiyyət daşımayan bəsit mövzular seçilir.

Azərbaycan dilində internet resurslarının qıtlığı, elektron və interaktiv dərsliklərin yoxluğu, Azərbaycan dilini öyrənən əcnəbi dilli insanlar üçün tədris vəsaitlərinin bir çox hallarda müasir tələblərə cavab verməməsi narahatlıq doğurur. Sovet dövründə Azərbaycan dilçilərinin dünya elmində gedən proseslərdən təcrid olunması ilə ölkəmizdə dilçilik sahəsindəki nəzərəçarpan boşluq hələ də aradan qaldırılmamışdır.

Dilçilik elmimiz təkcə Azərbaycan dili ilə bağlı deyil, həmçinin onun digər türk dilləri ilə münasibətlərini öyrənmək istiqamətində ciddi addımlar atmalı, müasir dillərin nəzəri cəhətdən araşdırılmasına, eyni zamanda qədim dünya dilləri və mədəniyyətlərinin tədqiqinə yönələn yeni layihələr işləyib hazırlamalıdır.

Dövlətçiliyimizin başlıca rəmzlərindən olan ana dilinin istifadəsinə və tədqiqinə dövlət qayğısının artırılmasını, ölkəmizdə dilçilik elmi sahəsində vəziyyətin əsaslı surətdə yaxşı-

laşdırılmasını təmin etmək məqsədi ilə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq qərara alıram:

1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və digər aidiyyəti qurumlarla birlikdə Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramının layihəsini hazırlayıb 2012-ci il oktyabr ayının 1-dək Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim etsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Sərəncamın 1-ci hissəsində nəzərdə tutulan Dövlət Proqramının layihəsini 2012-ci il noyabr ayının 1-dək Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

3. Azərbaycan dilində termin yaradıcılığı sahəsində işlərin tənzimlənməsi və koordinasiya edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyası yaradılsın.

4. Azərbaycanda müxtəlif sahələrdə tərcümə işinin mərkəzləşdirilmiş qaydada və məqsədyönlü aparılması üçün Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzi yaradılsın.

5. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 23 may 2012-ci il

“Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 3-cü bəndini rəhbər tutaraq, qloballaşma şəraitində Azərbaycan dilinin imkanlarından dövrün tələblərinə uyğun istifadəni və ölkədə dilçiliyin inkişafını təmin etmək məqsədi ilə qərara alıram:

1. “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı” təsdiq edilsin (əlavə olunur).

2. Bu Sərəncamın 1-ci hissəsi ilə təsdiq edilən Dövlət Proqramının həyata keçirilməsinə nəzarət və tədbirlərin icrası zamanı müvafiq təşkilatlarla işlərin əlaqələndirilməsi Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə həvalə edilsin. 3. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti:

3.1. bu Sərəncamın 1-ci hissəsi ilə təsdiq edilən Dövlət Proqramının icrasının gedişi barədə ildə bir dəfə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat təqdim etsin;

3.2. bu Sərəncamdan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 9 aprel 2013-cü il.

Azərbaycan dili – Azərbaycan xalqının ən böyük sərvəti

Ümummilli lider Heydər Əliyev ölkəmizə rəhbərliyinin bütün dövrlərində Azərbaycan xalqının tarixi yaddaşının, dilinin, adət-ənənələrinin qorunması sahəsində əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir. Xalqımızın zəngin mənəvi irsinin hişz etdirilməsi, mədəniyyətimizə xüsusi diqqət Heydər Əliyev siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biri olmuşdur.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin keçən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Azərbaycanda gedən milliləşmə prosesinə, 90-cı illərdən isə milli və müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulmasına bilavasitə rəhbərlik etməklə yanaşı dil məsələsinə də xüsusi diqqət yetirmiş, yalnız Azərbaycan deyil, ümumən dünya tarixinə böyük dil siyasətçilərindən (və qurucularından) biri kimi daxil olmuşdur.

Məhz ümummilli liderimizin ana dilimizə tükənməz məhəbbəti və möhkəm prinsipliliyi sayəsində 1978-ci ildə Konstitusiyanın 73-cü maddəsinə Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə xüsusi bir müddəə daxil edildi. Hər bir məsələnin imperiyanın ciddi nəzarəti altında olduğu o ağır dövrdə bütün müttəfiq respublikalar arasında ilk dəfə olaraq Azərbaycanda ana dilinə dövlət dili statusu verilməsi çox böyük risk tələb edən, sözün əsl mənasında misilsiz hünər, qətiyyət və bugünkü azadlığımız və müstəqilliyimiz naminə atılmış cəsəratli bir addım idi.

Ötən əsrin 80-ci illərinin əvvəllərində H.Əliyev Moskva-ya daha yüksək vəzifəyə irəli çəkildəndən sonra respublikada milli hisslərin güclənməsi, ana dilinə münasibət sahəsində müəyyən geriləmə müşahidə edilirdi...

XX əsrin son otuz ili ərzində Azərbaycan dilinin hərtərəfli inkişafı, onun təkcə sözdə deyil, gündəlik təcrübədə də ümumişlək dilə, dövlət dilinə çevrilməsi, beynəlxalq münasibətlər sistemində – diplomatiya aləminə yol alması, zənginləşmə-zənginləşmə nüfuz qazanması və dünyanın mötəbər kürsü-

lərindən eşidilməsi görkəmli dövlət başçısı Heydər Əliyevin yorulmaq bilməyən fəaliyyəti və yürütdüyü müdrik, uzaqgörən dil siyasəti ilə bağlıdır.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə ikinci dəfə ali hakimiyyətə qayıdıb, dövlətçiliyin və müstəqilliyin qarantına çevrilməsi respublikada mənəvi yüksəlişin siyasi və iqtisadi dayaqlarını daha da möhkəmləndirdi, onun sürətlənməsinə imkanlar açdı.

Azərbaycançılıq ideologiyasını yeni yaranmış dövlətin ideoloji əsası kimi qəbul edən ümummilli liderin rəhbərliyi ilə 1995-ci ilin payızından etibarən, yəni müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının qəbulu ərəfəsində dövlət dilinin adı ilə bağlı müzakirələr geniş vüsət aldı. Lakin məsələ yalnız ondan ibarət deyildi ki, dövlət dilinin adı müəyyənləşdirilsin, elə ilk müzakirələrdən göründü ki, mütəxəssislər və geniş xalq kütləsi Azərbaycan xalqının etnogenezisi, qəltotogenezisi, cəmiyyətin bugünkü etnososial strukturu kimi illər boyu mübahisəli olan problemlər üzərində qızğın müzakirə açmağa maraq göstərir...

1995-ci ildən etibarən, yəni müstəqil dövlətimizin Konstitusiyası qəbul olunduqdan sonrakı dövrlərdə dil quruculuğunun intensivliyi çox mühüm qərar və sənədlərlə müşayiət olunmuşdur. Azərbaycan dilinin dövlət, cəmiyyət tərəfindən etibarlı müdafiəsi, gənc nəslin ana dilini mükəmməl mənimsəməsi üçün dilçilik elminin sistemli inkişafı, həmçinin uyğun metodoloji, tədris məsələlərini yüksək səviyyədə qurmaq da ölkə prezidentinin ana dili barədə siyasi, ideoloji düşüncələrinin mahiyyətini təşkil etmişdir.

Azərbaycan dili ilə bağlı vacib addımlardan biri də ulu öndərin 2002-ci ildə imzaladığı ulu öndərin “Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunudur.

Belə bir qanunun qəbulu Heydər Əliyev tərəfindən dövlətin milli dil, milli kimlik siyasətinin uğurla və dolğun aparılmasının nəticəsi olaraq ictimai xarakter daşıyır və bununla yanaşı, həm də ana dilinə dövlət dili statusu qazandırmışdır. Ölkə həyatında dilin tarixi, müasir vəziyyəti və onun hüquqlarının

etibarlı şəkildə müdafiə olunması, hüdudlarının genişlənməsi məsələləri daim gündəmdə qalmaqla, böyük dövləti əhəmiyyət daşımışdır.

Heydər Əliyevin yürütdüyü dil siyasəti onun milli dövlət quruculuğu siyasətinin üzvü tərkib hissəsidir. Ümumiyyətlə, dövlət (və millət) quruculuğu prosesində dil məsələsinə xüsusi önəm verilməsinin tarixi təcrübəsi kifayət qədər zəngin-dir. Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu M.K.Atatürk də vaxtilə mükəmməl bir dil siyasəti yürütmüş, hətta əsrlərcə tarixi olan osmanlıcaı yeni türkcəyə çevirməyə – böyük bir dil inqilabı həyata keçirməyə nail olmuşdur.

Böyük dövlət xadimi Azərbaycan xalqının dilinə böyük şöhrət qazandırmış, ardıcıl olaraq apardığı mükəmməl dil siyasəti nəticəsində «öndəri olduğu xalqın öz keçmişindən, min illər boyu formalaşmış zəngin mədəniyyətindən, mənəviyyatından, dilindən ayrılmadan inkişaf etməsini, müasir yaşam texnologiyalarına yiyələnməsini» təmin etmişdir.

Heydər Əliyevin təkcə Azərbaycanın deyil, bütün türk dünyasının lideri olması birmənalı qəbul olunur. Bütün türkdilli dövlətlərdə ümummilli liderimizin istər sovet dönəmində, istərsə də müstəqillik illərində türk xalqlarına olan münasibəti, türkdilli ölkələr arasında inteqrasiya sahəsindəki dəyərli xidmətləri daim yüksək tutulub. Bu ali mükafatın təqdim edilməsi də Heydər Əliyev şəxsiyyətinə verilən qiymətin daha bir parlaq təzahürüdür.

Azərbaycan xalqının ümummilli liderinin qəbul etdiyi rəsmi sənədlər, mübarizəsi ilə həyata keçmiş ideyalar Azərbaycan dilinin dövlət dili oları inkişafında tarixi rol oynamışdır. Qeyd etmək yerinə düşər ki, dillə bağlı dövlət siyasətinin bir böyük mərhələsi latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidlə səciyyələnir. Heydər Əliyev bu işi vaxtında və uğurla, həm də dövlətçilik ideyalarının gerçəkləşməsinin xronoloji ardıcılığı sırasında həyata keçirmişdir.

Azərbaycan dilini Azərbaycan xalqının ən böyük sərvəti hesab edən Heydər Əliyev çıxışlarında həmişə vurğulayırdı ki, milli dövlət quruculuğu prosesinin çox mühüü şərtlərindən biri

milli ədəbi dil zəminində xüsusi rəsmi dil üslubunun formalaşmasıdır. O, Azərbaycan dilini müstəqil dövlətçiliyin əsas rəmzlərindən saymaqla onun inkişafı, zənginləşməsi və saflaşması, milli həmrəyliyin leytmotivinə çevrilməsi naminə vaxtaşırı olaraq xüsusi tədbirlər həyata keçirmişdir. 18 iyun 2001-ci il tarixli «Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında», 4 iyul 2001-ci il tarixli «Azərbaycan Respublikası dövlət dil komissiyasının tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında» 9 avqust 2001-ci il tarixli «Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında» sənədlərin və 30 sentyabr 2002-ci il «Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbulu bu cür tədbirlərin içərisində çox mühüm yer tutur...

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev dilimizin saflığını, mənəvi zənginliyini qorumağın vacibliyini çıxışlarında hər zaman vurğulayır, dövlət idarəçiliyində bu zəruri şərtə əməl etməyin vacibliyini önə çəkirdi. Azərbaycan dilini müstəqil dövlətçiliyin əsas rəmzlərindən saymaqla, onun inkişafı, zənginləşməsi və saflaşması naminə daim mərhələlərlə dövlət səviyyəli xüsusi tədbirlər həyata keçirmiş, ideyalar irəli sürmüşdür. Xalqımızın milli sərvəti olan ana dilimizin inkişafına yönəlmiş qərarların qəbulu və həyata keçirilməsi, bu tədbirlərin cəmiyyət tərəfindən dəstəklənməsi haqlı olaraq ümummilli lider Heydər Əliyevin böyük tarixi xidmətlərindən sayılır. Həmin qayğı və diqqət Heydər Əliyevin prezidentlik fəaliyyəti dövründə özünü daha qabarıq göstərmiş və sonradan Prezident İlham Əliyev tərəfindən dəbu istqamətdə həyatı əhəmiyyətli addımlar atıldı. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev də bu ali ideyaları, uzaqgörən siyasəti layiqincə davam etdirmiş, ona yeni impuls vermiş, ana dilinin həyatımızın bütün sahələrində tam və müfəssəl tətbiqini gerçəkləşdirmişdir.

Nizami Cəfərov
Professor

Ana dili: etnik-mədəni varlığının ifadəsi

Xalqın, millətin, insanın öz ana dilindən aziz heç bir şeyi ola bilməz.

Heydər Əliyev
Ümummilli lider

Dünyanın tarixi təcrübəsi göstərir ki, xalqların ana dilinin təşəkkülündən sonrakı inkişafı, müxtəlif dillər əhatəsində nüfuz qazanması dövlətin və millətin məxsusi dəyərlər üzərində təkammül prosesi keçməsi ilə sıx bağlıdır. Bu mənada kökü çox-çox qədimlərə gedib çıxan Azərbaycan dilinin formalaşması tarixi vardır. Dilimizin XX əsrin birinci yarısından daim təmasda olduğu türk dilləri içərisində ədəbi, ictimai-siyasi, ideoloji mövqeyini tarixi mərhələlərə uyğun şəkildə möhkəmləndirməsi onu zəngin əsaslar üzərində formalaşanzənginləşən dil kimi səciyyələndirir. Azərbaycan dövləti ikinci müstəqillik dövründə xalqın dilinin ümumişlək səviyyəyə çatması, dünya sistemində daxil olması məsələlərinə daha çox diqqət yetirmişdir. Bu prosesi izləyərkən aydınlaşır ki, dilimizin beynəlxalq sistemə daxil olması istiqaməti XIX əsrin sonlarından güclənmiş və dövlətçilik tariximizdə bu proses gerçək rəsmi, nəzəri-təcrübi ifadəsini XX əsrin sonlarından başlayaraq tapmışdır. Azərbaycan dilinin müstəqilliyi ideyaları milli liderimiz Heydər Əliyevin dövlətçilik düşüncəsində önəmli yer alan məsələlərdən biri olmuşdur. 1995-ci ildə ölkəmizin yeni konstitusiyasının qəbul olunması ilə özünün tarixi, mənəvi, siyasi haqqını alan Azərbaycan dili 2001-ci ilədək olan dövrdə dövlət səviyyəsində müasir vəziyyətini, mövqeyini formalaşdırmaq yönündə mühüm qərar və sənədlərlə əhatələnmişdir. Bu mərhələdə dövlətin milli dil siyasətinin uğurla və dolğun aparılması ictimai xarakter daşımaqla yanaşı, həm də ona dövlət dili statusu qazandırmışdır. Ölkə həyatında dilin tarixi, müasir vəziyyəti və onun hüquqlarının etibarlı şəkildə müdafiə olunması məsələləri

daim gündəmdə qalmaqla, böyük dövləti əhəmiyyət daşımışdır. Müstəqil dövlətçiliyimizin banisi Heydər Əliyevin ana dilimizin inkişafına dair konseptual xüsusiyyət kəsb edən zəruri aspektləri və örnəkləri bir sistem halına salması müxtəlif ziddiyyətli məqamlarda dillə bağlı meydana çıxan problemlərin operativ həllinə öz güclü təsirini göstərmişdir. Milli, demokratik dövlət quruculuğu prosesində yürüdülmən dil siyasəti etnik-mədəni mövcudluğumuzun kontekstində, milli dil təfəkkürümüzün yüksəlməsində xeyli dərəcədə mühüm rol oynamışdır. 2001-ci il 18 iyun tarixli "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" fərman ilə mahiyyətinə görə dil tarixində hadisəvi xarakterə malikdir. Fərmanda Azərbaycan dilinin müasir vəziyyəti nəzərə alınaraq mövcud problemlərə diqqət yetirilmiş və onların həlli istiqamətləri müəyyənləşdirilərək aradan qaldırılması zəruri hesab olunmuşdur. Ana dilimizin çağdaş dünyada gedən mədəni proseslər, müxtəlif dil münasibətləri çərçivəsində onun müdafiəsi ilə əlaqədar konseptual düşüncə meydana qoyulmuşdur. Dövlət idarələrində vəziyyətlərin yalnız Azərbaycan dilində aparılması vacibliyinin qararlaşması sənəddə konkret ifadəsini tapmışdır ki, bu da xalqın, millətin çoxdan gözlədiyi milli, mənəvi-ruhi dəyəri böyük olan tarixi bir hadisə idi. Azərbaycanşünas ideoloq, professor Nizami Cəfərov xalqın, millətin taleyində önəmliyi ilə seçilən bu fərmanın əsas ideya istiqamətlərindən bəhs edərkən qeyd edir: "Azərbaycan dilinin inkişafı ilə əlaqədar prezident fərmanının çox böyük əhəmiyyəti var. Təbii ki, ana dilinin inkişafını ilk növbədə xalq, onun mədəni səviyyəsi müəyyənləşdirir. Amma bununla yanaşı, dilin dövlət səviyyəsində müdafiəsi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət hər hansı dilin inkişafına kömək də göstərə bilər, onun inkişafını məhdudlaşdırma da bilər. Tariximizdən məlumdur ki, Azərbaycanda mövcud olmuş müxtəlif dövlətlər bir sıra hallarda türk dilini – ana dilini müəyyən vaxtlarda məhdudlaşdırıb, başqa dillərin işlənməsinə şərait yaradıblar. Amma tarix onu da göstərdi ki, milli dövlət yarandıqı zaman mütləq öz ana dilinin hüquqlarını müdafiə edir.

Səfəvilər dövründə olduğu kimi – onda cəmiyyət daha sürətlə inkişaf edir, xalqın, cəmiyyətin inkişafı üçün münbit mənəvi mühit olur. Azərbaycan prezidentinin sözügedən fərmanı göstərir ki, dövlətin milli dil hüquqlarını müdafiə etməsi millətin inkişafına, onun mənəvi-ruhi dirçəlişinə, intibahına gətirib çıxarır." Hələ yeni konstitusiyanın qəbulu ərəfəsində Azərbaycan dövlətinin başçısı dillə bağlı bütün mülahizələrində, şəxsi təşəbbüslə keçirdiyi çoxsaylı müzakirələrdə birmənalı şəkildə sübuta yetirdi ki, xalqın, millətin dilinin müstəqilliyi dövlət müstəqilliyinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bir az əvvəl – sovet dönəmindəki proseslərə nəzər salsaq aydın olur ki, rus dilinin vahid məkan çərçivəsində açıq müşahidə edilən hakim mövqeyi digər xalqların dillərinin inkişafını müəyyən qədər ləngidirdi. Amma Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrlərdən etibarən bu işin milli kimlik, milli özünütədqiqat məsələsi olduğunu bilərəkdən, həm də təzyiqlərə baxmayaraq, respublikamızda ana dilinin mühafizəsinə, eyni zamanda elmi baxımından zənginləşməsinə xüsusilə diqqət yetirmişdir. Bununla yanaşı, o dövrdə dillə bağlı fundamental nəzəri, metodoloji, tədqiqat tipli əsərlərin yaradılmasına və yayılmasına geniş imkan açmış, anadilli maarif sistemini gücləndirməyi qarşıya əsas məqsəd kimi qoymuşdur. Xalqın gələcəyində yük-sək dəyəərə malik olan elmi, metodoloji vəsaitlərin müəllifləri də əməkləri müqabilində dövlət tərəfindən mükafatlandırılmış, onlara qayğı göstərilmişdir. Qətiyyətlə vurğulamaq düzgündür ki, Heydər Əliyevin ölkəmizə ümumilikdə 34 illik rəhbərliyi dövründə millətin ana dilinə davamlı diqqətinin sayəsində Azərbaycan dili dövlət dili kimi əvvəlki formallığını itirərək ölkəmizdə həm ümumtürk təfəkkürünün canlanması prosesində kifayət qədər fəal iştirak etmiş, həm də vətənimizin müstəqilliyinə qədər özünün tarixi mövqeyini, nüfuzunu layiqli səviyyədə qoruyub saxlaya bilməmişdir. Müstəqil Azərbaycanda dövlət quruculuğunun müxtəlif mərhələlərində, habelə yeni konstitusiyanın qəbulu ilə bir arada dillə bağlı dövlət səviyyəsində keçirilən müzakirələrdə Heydər Əliyev nümunəvi milli

təəssübkeşlik göstərərək qətiyyətli və prinsipial mövqeyini ifadə etmişdir. Bu müzakirələrdə yazıçıların, elm və mədəniyyət xadimlərinin, ziyalıların, dilçi alimlərin fikir və mülahizələrinə hörmətlə yanaşılması düşüncələrin durulmasına gətirib çıxardı. Və nəticə etibarilə ictimai-millî əhəmiyyətli bu məsələ əhatəsində uzun sürən gərgin mübahisələrə nöqtə qoyuldu, düzgün qərarın qəbul edilməsini zəruriləşdirdi. Dilimizin taleyi məsələsi milli-mənəvi dəyərlər kontekstində prezident Heydər Əliyevin siyasətinin ən aktual mövzusu olaraq dövlət qərarlarında bütün çalılarla ilə səciyyəsinə tapmış, elmi-tarixi cəhətdən perspektivi yaxınlaşdırən amillər lazımi səviyyədə araşdırılmışdır. Məhz bunun əsasında isə dilimizin bəşər mədəniyyətinin inkişafındakı gələcək rolu barədə dolğun dövlət konsepsiyası müəyyənlanmışdır. Azərbaycan dilinin beynəlxalq dil mühitində taleyi – mədəni, siyasi mövqeyi də həmişə dövlət siyasətinin diqqət mərkəzində əsas xətt kimi saxlanılmışdır. 1995-ci ildən indiyədək dövlətimiz başqa sahələrdə olduğu kimi dil quruculuğunda da intensivliyə, dinamikaya ciddiyyətlə fikir vermiş, bunu çox vacib qərar və sənədlərlə gerçəkləşdirmişdir. Eyni zamanda, Azərbaycan dilinin dövlət və cəmiyyət tərəfindən etibarlı müdafiəsi, gənc nəslin formalaşması üçün dilçilik elminin sistemli inkişafı ölkə rəhbərinin ana dili barədə siyasi-ideoloji xəttinin mahiyyətini təşkil etmişdir. Respublika miqyasında dil tədrisi məsələlərinə də keyfiyyət baxımından eyni dərəcədə əhəmiyyət verilmişdir. Dillə bağlı dövlət siyasətinin ikinci böyük mərhələsi latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidlə səciyyələnir. Bu məsələ ətrafında müstəqilliyin ilk illərində AXC-Müsavat iqtidarının yaratdığı problemləri aradan qaldırmaq yönündə dövlət öz səylərini gücləndirdi. Bu işi uğurla, həm də dövlətçilik ideyalarının gerçəkləşməsinin xronoloji ardıcılığında həyata keçirdi. Heydər Əliyev dilin tarixində əlifbanın mühümlüyünə diqqətlə yanaşaraq deyirdi ki, əgər bu gün latın qrafikalı əlifbaya keçməsək, sabah gec olacaq. Möhtərəm Heydər Əliyevin ana dilinin taleyi barədə təməl düşüncələrini şərtləndərən dil quruculuğundakı ideya

istiqlaməti bu gün də dünyanın yeni həyatına uyğun səviyyədə aparılmaqdadır. Bu mənada, dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsini əyaniləşdirən sözügedən fərmanda qərarlaşan dilimizin konstitusion, mənəvi, ideoloji mövqeyinin həyatımızın bütün sahələrində möhkəmlənməsi və bərpası vəzifəsi Azərbaycanın İlham Əliyevlə başlanan yeni dövründə yeni bir vüsətlə həyata keçirilir. Bu xüsusda prezident İlham Əliyevin Azərbaycan elmi, ədəbi, mədəni həyatında mühüm hadisə kimi qiymətləndirilən 2004-cü il 13 yanvar tarixli Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri və Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi barədə sərəncamlarının tarixi, ictimai-siyasi sanbalı böyükdür. Milli Ensiklopediyanın, eləcə də Azərbaycanın qiymətli ədəbi, mədəni, elmi nümunələrinin latın qrafikasında yenidən kütləvi şəkildə nəşr olunması ideyası dövlətimizin başçısının ölkəmizin gələcək həyatı, yeni nəsillərin mənəvi xəzinəmizin dəyərləri – ənənələri üzərində maariflənməsi və yetişməsi üçün əvəzsiz istiqamətdir. Müasir dövrdə dövlət müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsi ilə üzvü vəhdət təşkil edən dil quruculuğu prosesində indi də bir-birini əvəz edən ideoloji, metodoloji məzmunlu məqamlar yaşanmaqdadır. Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinin gələcəyinə yönəlik, millətin və ölkənin gələcəyi üçün böyük əhəmiyyət daşıyan zəmin müddəa və prinsiplər üzərində bu gün də alim-mütəxəssis araşdırmaları davam etməkdədir. Dövlətimizin qayğısı sayəsində həm Azərbaycan dilinin coğrafiyası getdikcə genişlənir, həm də ümumtürk dünyasındakı keçmiş tarixi nüfuzu özünə qaydır.

Dəyanət Osmanlı

2001

«Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı» mühüm tarixi sənəd kimi

Azərbaycan dövlət müstəqilliyi qazandığı ilk illərdən dövlət dilinin taleyi məsələsi ən mühüm prioritetlərdən biri olmuşdur. Xüsusilə Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının layihəsinin ümumxalq müzakirəsinə verildiyi ərafədə dil məsələsinə böyük önəm verilmiş, Azərbaycan Respublikasının prezidenti, ümummillə lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə bu məsələ geniş müzakirəyə çıxarılarq layiq olduğu səviyyəyə qaldırılmışdır (bu barədə geniş məlumat üçün bax: 3).

Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan dilinin – dövlət dilinin ölkədə, eləcə də dünyada, xüsusilə dünya azərbaycanlıları arasında işləkliyinin, mövqeyinin və nüfuzunun yüksəldilməsi uğrunda aparılan mübarizə kifayət qədər uğurlu olmuşdur. Beynəlxalq standartlara uyğun olan həmin mükəmməl (milli, demokratik və vətənpərvər) siyasət hazırda Azərbaycan prezidenti, Azərbaycan xalqının lideri İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam və inkişaf etdirilməkdədir. «Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı» mühüm tarixi sənəd kimi bir daha təsdiq edir ki, Azərbaycan dövləti müasir dövrdə – qloballaşma şəraitində Azərbaycan dilinin taleyinə nə qədər böyük önəm verir. Lakin «Dövlət Proqramı»nın əhəmiyyəti yalnız bununla, yəni rəsmi münasibətin-qayğının ifadəsi ilə bitmir; «Proqram»da Azərbaycan dilinin müasir ictimai-siyasi vəziyyəti, funksional imkanları nəzərə alınmaqla onun inkişaf perspektivləri konkret müddəalarla, realist mülahizələrlə müəyyənləşdirilmiş, təsbit olunmuşdur.

Professor F.Veysəlli, tamamilə doğru olaraq, qeyd edir ki, «beynəlxalq səviyyədə qlobal dil siyasətinə qarşı tək-cə sayca az olan millətlərin nümayəndələri mübarizə aparmırlar.

Sayca yüz milyonlarla adamların danışdığı alman, fransız, ispan, rus və s. dillərin təmsilçiləri də mübarizəyə qoşulduqlarını elan edirlər (10- s. 24).

Məsələ isə təmsilçilərin hər hansı mübarizəyə qoşulduqlarını elan etməkdə deyil... Burada hər hansı «milli» mövqedən deklarativ qərarlar qəbul etmək əvəzinə dünyanın (bəşəriyyətin!) maraqları (və taleyi!) səviyyəsində düşünmək daha məntiqli olardı. Bu isə millilikdən imtina deyil... Az və ya çox saylı millətlərin, xalqların, tayfaların tarixi birliyindən ibarət olan bəşəriyyət (dünya!) vahid bir ünsiyyət vasitəsinə can atırsa, buna qarşı çıxmaq, müharibə elan etmək donkixotluq olardı.

Çıxtış yolu hər bir millətin, sözün geniş mənasında, dünya birliyinə tarixin müəyyənləşdirdiyi imkan, şərəf və ləyaqətlə qovuşmasından (inteqrasiyadan) ibarətdir. Bu elə bir universal-tarixi prosesdir ki, ondan qaçmaq yox, qorxmadan, çəkinmədən ona doğru getmək lazımdır.

Azərbaycan xalqı (ümumən türk xalqları) heç zaman dünyaya qovuşmaqdan, yaxud beynəlxalq inteqrasiyadan imtina etməmişlər. Və dilimizdə olan minlərlə ərəb, fars, Avropa sözləri də bunu təsdiq edir. Həmin sözlər o sözlərdir ki, bütün xalqlar üçün səciyyəvi olan məişət- etnoqrafiya həyatına aid olan anlayışları deyil, intellektual-elmi idrak sahələrini əhatə ifadə edir ki, bu da Azərbaycan türklərinin beynəlxalq (ümumbəşəri) dəyərlərə heç vaxt biganə qalmadıqlarını və bundan sonra da biganə olmayacaqlarını göstərir.

Bizim fikrimizcə, «Dövlət Proqramı» da millətimizin qloballaşma şəraitindəki tarixi maraqlarını uğurla əks etdirir.

Heç şübhə yoxdur ki, «Respublikada dil siyasətinin bir-mənali şəkildə formalaşdırılması, ana dilinin dövlət dili kimi tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi və dünya azərbaycanlılarının ünsiyyət vasitəsinə çevrilərək milli həmrəyliyin göstəricisi kimi beynəlxalq aləmdə rolu və nüfuzunun yüksəlməsi Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır».

Azərbaycan dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra ana dilinin - dövlət dilinin ictimai- siyasi nüfuzunun yüksəldilməsi ilə bağlı bir sıra hüquqi sənədlər qəbul edilmişdir ki, burada müstəqil Azərbaycanın 1995-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin Azərbaycan Respublikasının dövlət dili kimi təsbiti, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında» və «Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında» fərmanları (2001), «Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında» sərəncamı (2004), eləcə də «Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu və s. daxildir. Bununla belə, «Dövlət Proqramı»nda deyildiyi kimi, «Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsi və azərbaycançılıq məfkurəsi əsasında hərtərəfli inkişafı baxımından gənc nəslin ana dilinə sevgi və hörmət ruhunda tərbiyə olunması, ədəbi dilin normalarına ciddi surətdə əməl edilməsi, o cümlədən dilçilik elminin müxtəlif sahələri üzrə yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanması dövrün tələbi olaraq qalır» (1).

«Dövlət Proqramı»nın icrasına dair Tədbirlər Planına aşağıdakı məsələlər daxil edilmişdir:

1. Normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi.
2. Azərbaycan dilinin tədrisinin genişləndirilməsi.
3. Azərbaycan dilinin tətbiqinin genişləndirilməsi.
4. Azərbaycan dilinin öyrənilməsi və təbliği sahəsində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi.
5. Azərbaycan dilinin kütləvi informasiya vasitələrində təbliği.

Göründüyü kimi, bu məsələlərin hər birində biri digəri ilə sıx bağlı olan iki məqam – milli və ümumbəşəri (qlobal!) məqamlar ehtiva olunur; diqqəti cəlb edən cəhət isə odur ki, «Dövlət Proqramı»nda Azərbaycan dilinin milli tarixi imkanları qloballaşan dünyanın tələblərinə (çağırışlarına!) cavab verəcək bir səviyyəyə qaldırılmağa çalışılmış, bu baxımdan

qarşıya çıxacaq maneələrin dəfə edilməsinə yönəldilmişdir. Və söhbət o maneələrdən gedir ki, birinci növbədə, qloballaşmanın təbiətindən və ya konyukturlarından irəli gəlir, ikinci maneə isə milli özünəməxsusluq və ya qürurdan doğan iddialardır ki, bütün millətlər üçün səciyyəvidir.

«Dövlət Proqramı» bir sıra əsas vəzifələrin yerinə yetirilməsini tələb edir ki, bunlar aşağıdakılardır:

- 1) Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun inkişafı, qorunması, elektron məkanda daha geniş istifadəsi və ölkədə dilçiliyin inkişaf etdirilməsi mexanizminin yaradılması;
 - 2) dilçilik sahəsində yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasının təkmilləşdirilməsi;
 - 3) dünya dilçilik elminin müasir inkişaf meyillərini nəzərə almaqla elmi tədqiqatların prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
 - 4) dilçilik sahəsində dünyanın aparıcı elmi mərkəzləri ilə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;
 - 5) dilin inkişafı və tədris məsələlərinin uzlaşdırılması və təkmilləşdirilməsi;
 - 6) dilçi alimlərin müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının yaradılmasında iştirakının təmin edilməsi;
 - 7) dil (ədəbi dil) və mədəniyyət tarixinin daha əsaslı tədqiqini təmin etmək üçün qədim dillərin tarixinin öyrənilməsi;
 - 8) dilin inkişafını və ədəbi dil normalarını təmin edən qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;
 - 9) dil və nitq mədəniyyətinin yüksəldilməsi;
 - 10) Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin və qrammatik normalarının sistemləşdirilməsi;
 - 11) Azərbaycanda dil situasiyalarının və dil əlaqələrinin öyrənilməsi.
- Ölkədə dilçiliyin inkişafının təmin edilməsi «Dövlət Proqramı»nın əsas ideyalarından biri olub müxtəlif məsələləri əhatə edir. Doğrudan da, qloballaşma şəraitində Azərbaycan dilinin zamanın tələblərinə uyğun istifadəsi üçün bir sıra elmi-

nəzəri, eləcə də elmi- praktik məsələlərin həlli tələb olunur ki, burada da söhbət dünya dilçiliyinin müasir inkişaf səviyyəsindən gedir. «Müasir dilçiliyin sürətli inkişafı nəticəsində yaranmış «tərəmə (generativ), funksional və koqnitiv dilçilik, eləcə də tətbiqi dilçiliyin müxtəlif müasir problemləri» (7-s. 3) öyrənilib mənimsənilmədən, Azərbaycan dilinin tədqiqinə və istifadəsinə tətbiq edilmədən qloballaşmanın tələblərinə cavab vermək çətin olardı. Sevindirici haldır ki, bu istiqamətdə, xüsusilə dərslük, dərs vəsaitləri, tədris proqramları səviyyəsində müəyyən işlər görülmüş, dünya dilçiliyinin müasir problemlərinin Azərbaycanda dərinədən öyrədilməsində ilk addımlar atılmışdır.

Elmi-nəzəri müddəa və ümumiləşdirmələrin əhəmiyyətinə kölgə salmadan demək lazımdır ki, müasir dünya dilçiliyində tətbiqi araşdırmalar ön plana keçmişdir. Eyni zamanda tərəmə (generativ, yaxud transformasion), funksional (diskurs) və koq-nitiv (idraki) dilçilik tədqiqatları da xeyli dərəcədə məhz dil praktikası ilə əlaqədar olub tətbiqi dilçiliyin inkişafına kömək edir. Bilavasitə tətbiqi dilçiliyin problemlərinə gəldikdə isə, burada əsasən,

- 1) təbii dilin kompüter vasitəsilə yenidən işlənməsi, insan dilindən istifadə səriştəsinin modelləşdirilməsi;
- 2) «süni dilin (intellektin)», yəni insanla həmsöhbət funksiyalarını yerinə yetirə biləcək kompüterin yaradılması;
- 3) adekvat tərcümə texnologiyalarının işlənilib hazırlanması daxildir (7-s. 70-75).

Azərbaycanda həmin sahələrdə hələlik ciddi uğurlar əldə edilməyə də, müəyyən hazırlıq işləri görülmüşdür. Əsas isə odur ki, «Dövlət Proqramı»nda Azərbaycan dilinin öyrənilməsi və təbliği sahəsində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinə xüsusi diqqət yetirilmişdir; burada, birinci növbədə, nəzərdə tutulur ki,

- 1) Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi ümumi informasiya bazası yaradılsın;

2) təkmilləşdirilmiş yeni orfoqrafik, izahlı, frazeoloji, tərcümə, ensiklopedik və tezlik elektron lüğətləri hazırlansın;

3) elektron resursların, elektron və interaktiv dərsliklərin yaradılması istiqamətində fəaliyyət gücləndirilsin və s.

Azərbaycan dili terminologiyası üzrə tanınmış mütəxəssis professor Sayalı Sadıqovanın da göstərdiyi kimi son illər Azərbaycan dilində informatika terminlərinin standartlaşması istiqamətində inkişaf müşahidə olunur (8-s. 140-142).

Heç şübhə etmirik ki, «Dövlət Proqramı»nın nəzərdə tutulmuş müddətdə (2013-2020-ci illər) yerinə yetirilməsi qloballaşan dünyada Azərbaycan dilinin mövqeyini qoruyub möhkəmləndirəcəkdir.

Aysel Qəribli

Azərbaycan dilinin hamisi

Azərbaycan dilinin ölkəmizdə dövlət dili elan edilməsində xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin çox böyük xidmətləri olub. Dövlət dili sahəsindəki böyük fəaliyyətə Heydər Əliyev Azərbaycanda rəhbərliyə gəldiyi ilk günlərdən başlayıb.

1970-ci illərin ortalarından başlayaraq SSRİ-yə daxil olan respublikaların ictimai-siyasi həyatında dil məsələsi yənidən gündəmə gəldi. SSRİ Konstitusiyasının qəbulundan sonra milli dillərin sıxışdırılması prosesi daha da artmışdı. Rus dilinin hüquqlarının genişləndirilməsi ilə əlaqədar “vahid dil” siyasəti daha geniş şəkildə təbliğ edilirdi. O zamanlar ana dilinin təbliği məsələsi qorxulu idi. Dil məsələsini qabardanlar ciddi təqib olunurdu. Ancaq o vaxt Azərbaycanın rəhbəri olan Heydər Əliyev dil məsələsində öz mövqeyini çox cəsarətlə bəyan edirdi. Ulu Öndər SSRİ Konstitusiyası haqqında danışarkən qeyd edib ki, Konstitusiya vətəndaşlara təhsil hüququ vermişdir. Bu hüquq ana dilində oxumaq imkanı ilə təmin olunmalıdır.

1977-1978-ci illərdə respublika rəhbərini çətinliklər qarşısında idi. Bəllidir ki, 1977-ci ildə SSRİ-nin yeni Konstitusiyası təsdiq edildi. O sənəd bütün respublikalarda hazırlanan yeni konstitusiyalar üçün baza rolunu oynamalı idi və faktiki olaraq oynayırdı. Konstitusiyada isə dövlət dili haqqında maddə yox idi. Digər ittifaq respublikalarında qəbul edilmiş konstitusiyaların heç birində həmin maddə yer almamışdı.

Azərbaycanda isə vəziyyət fərqli idi. Heydər Əliyev ana dilinin dövlət dili olaraq qəbul olunması uğrunda mübarizəsini davam etdirirdi. Dövlət dili uğrunda dönməz mübarizə aparən ulu öndər dilimizin Konstitusiyada təsbit olunmamasından narazı idi. Ölkə rəhbəri ziyalıları, bütün xalqı ana dilinin dövlət dili kimi yaşamaq hüququ uğrunda mübarizəyə qoşaraq mənəvlərə böyük əzmlə dəf etmişdir.

1978-ci il aprelin 2-də IX çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Konsti-

tusiyasının (Əsas Qanununun) layihəsi və onun ümumxalq müzakirəsinin yekunlarına həsr olunmuş VII sessiyasında məruzə ilə çıxış edən Heydər Əliyevin təklifi ilə 73-cü maddəni aşağıdakı redaksiyada vermək təklif olunmuşdur: “Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir.”

1978-ci il Konstitusiyası həqiqətən Heydər Əliyevin dilimizin taleyində, xalq, vətən yolunda göstərdiyi böyük xidmət idi. Sonucda Azərbaycan Konstitusiyası Heydər Əliyevin təklif etdiyi səviyyədə qəbul olundu. Bununla da Azərbaycan dili dövlət dili statusu aldı. Ulu öndərbu fəaliyyətilə gələcək müstəqil dövlətçiliyin milli atributlarından birini məharətlə qorumuşdur. Bundan sonrakı zamçanlarda ana dilimizin inkişafı və qorunması sahəsində mühüm əhəmiyyətli tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlanılmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin inkişafı və zənginləşməsi istiqamətində müxtəlif bütün imkanları səfərbər etmişdi. Azərbaycanda dilçi alimlərə yüksək diqqət və qayğı göstərilir, milli dildə nəşr edilən kitabların tirajları artırılır və ana dilinin daha da inkişaf etdirilməsi əsas məqsəd hesab olunurdu. Xalqın təkidli tələbi ilə 1993-cü ildə yenidən ölkə rəhbərliyinə qayıdan Heydər Əliyev milli mənəvi dəyərlərimizin qorunması, adət-ənəələrimizin, milliliyimizin inkişafı məsələsinə daim diqqətlə yanaşır. Azərbaycan dilinin işlənməsi və inkişaf etdirilməsi məsələsi dövlət siyasətinin tərkib hissələrindən biri idi.

1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası hazırlanarkən dövlət dilinin necə adlandırılması ilə bağlı müxtəlif təkliflər olub. Bu təkliflərin çox böyük əksəriyyətində ana dilimizin Azərbaycan dili adlandırılması dəstəklənirdi. Geniş müzakirələrdən sonra 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə qəbul olunmuş Konstitusiyanın 21-ci maddəsində Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin Azərbaycan dili olması təsbit olunub. Bununla da ana dilimizin inkişafı və qorunması işi daha da gücləndirilib. Bu məqsədlə fərmanlar imzalanıb, qanunlar qəbul edilib.

Ana dilinə həmişə xüsusi diqqətlə yanaşan ulu öndər Heydər Əliyev dövlət dilinin yeni inkişaf dönəmində yaranmış

vəziyyəti nəzərə alaraq 2001-ci il iyunun 18-də “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərman imzalayıb.

Fərmanda dilimizin öz tarixi inkişafı boyu əldə etdiyi uğurlarla yanaşı, yaşadığımız dövrdə dövlət dili sahəsində yaranmış problemlər də geniş təhlil edilmiş və həmin problemlərin həlli yolları göstərilmişdir. Tarixi əhəmiyyət kəsb edən bu sənəd dilimizin inkişafı və tətbiqi sahəsində meydana çıxan problemlərin həllində çox əhəmiyyətlidir. Bu Fərmanla Azərbaycan Prezidenti yanında Dövlət Dil Komissiyası yaradılmışdır. Dünyanın heç bir dövlətində analoqu olmayan belə bir qurumun yaradılması ana dilimizin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsinə daha səmərəli şəkildə nəzarət etmək və bu prosesi ümummilli maraqlar kontekstində tənzimləmək məqsədi daşıyırdı.

Hazırda Azərbaycan dilinin hərtərəfli inkişafı, dövlət dilinə çevrilməsi, diplomatiya aləminə yol açması, dünyanın ən mötəbər tribunalarından eşidilməsi ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan dil siyasəti ilə bağlıdır. Prezident İlham Əliyev bu siyasəti uğurla və yeni bir dinamika davam etdirir. Dövlət rəmzlərimiz olan himn, gerb, bayraq kimi, ana dilimiz də müqəddəsdır. Xalqların milli-mənəvi dəyərlərini yaşadan, birliyini ifadəçisi olan, inkişaf etdirən onun dilidir. Dil millətin varlığının ən əsas təminatçısıdır. Azərbaycan xalqının da ana dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir. Əsrlərdir ki, xalqımızın varlığına xidmət edən ana dilimiz qədim tarixə malik olan, min illərin olaylarından üzuağ çıxaraq müasir dövrə gəlib çatmış ən böyük milli-mənəvi sərvətimizdir. Azərbaycan ədəbi və xalq danışıq dilini dərinləndirən, bu dilin zəngin lüğət tərkibinə yaxşı bələd olan və qrammatik imkanlarından fitrikifayət qədər uğurla istifadə etməyi bacaran Heydər Əliyev yüksək səviyyəli tədbirlərdə, müşavirələrdə ana dilində dolğun çıxışlarla xalq içində özünə böyük məhəbbət qazanıb. Onun ana dilinə qayğıkeş münasibəti danışıdığı Azərbaycan dilinə çox böyük hörmət və nüfuz gətirib.

Azərbaycan dili milli dövlətçiliyimizin əsas atributlarından biridir

Müstəqil Azərbaycan dövləti bütün sahələrdə olduğu kimi, dil siyasətində də ulu öndərin strateji kursuna sadıq qalaraq onun siyasi xəttini dönmədən və uğurla həyata keçirir. Dövlət dilinin qorunması və işləkliyinə təmin edilməsi ölkəmizdə müstəqil dövlət quruculuğunun prioritet istiqamətlərindədir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev hələ sovet dövründə mərkəzin ciddi müqavimətinə baxmayaraq, respublikamızda Azərbaycan dilinin dövlət dili statusunun 1978-ci il Konstitusiyasında əks olunmasına nail ola bilmişdi.

Azərbaycan dilinin müstəqil Azərbaycan Respublikasının ulu öndərin rəhbərliyi ilə hazırlanaraq 1995-ci ilin 12 noyabrında qəbul edilmiş Konstitusiyasının 21-ci maddəsində təsbit edilmiş dövlət dili statusu isə artıq deklarativ yox, tam əməli xarakter daşıyır. Konstitusiyanın qəbulundan keçən sonrakı illər ərzində bu məsələnin ayrı-ayrı konkret cəhətlərinə dönə-dönə qayıdılması, ana dilimizin rəsmi statusunun təminatı və tətbiqinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı müxtəlif qanun, fərman və sərəncamların verilməsi dövlətimizin bu məsələyə nə qədər böyük önəm verdiyini sübut edir:

– “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 iyul 2001-ci il tarixli fərmanı;

– “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan Dili Gününün qeyd edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 avqust 2001-ci il tarixli fərmanı;

– “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanun (30 sentyabr 2002-ci il);

– “Azərbaycan Respublikasında Dövlət Dili haqqında” Qanunun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 yanvar 2003-cü il tarixli fərmanı.

Bütün bu sənədlər müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmışdır.

Prezident İlham Əliyev ulu öndərin dil siyasətini inamla davam etdirərək 12 yanvar 2004-cü ildə “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” sərəncam imzalamış, 5 avqust 2004-cü ildə isə həmin sərəncamın tətbiqini reallaşdırmaq məqsədilə “Azərbaycan dilində orfoqrafiya qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti xüsusi qərar qəbul etmişdir.

Latın qrafikalı yeni Azərbaycan əlifbasının həyata keçirilməsinin xalqımızın ümumi mədəni inkişafına və ölkəmizin dünya birliyinə mədəni inteqrasiyasına yardımçı olmasını praktikada təmin etmək məqsədilə Prezident İlham Əliyev sonrakı iki ildə dünya ədəbiyyatı klassikasının Azərbaycan dilində nəşri ilə bağlı daha iki sərəncam imzalamışdır.

Xalqın böyük əksəriyyəti tərəfindən tam razılıqla qarşılanan bu sənədlər dövlət dilimizin rəsmi statusunun həyatın bütün sahələrində qeyd-şərtsiz təmin olunmasını, tədrisinin və tədqiqinin yaxşılaşdırılmasını, işləkliyinə genişləndirilməsini və saflığının qorunmasını nəzərdə tutur. Bu sənədlər dövlət dilinə məhz dövlətçilik atributu kimi yanaşmanın, ən yüksək səviyyədə diqqət və qayğının bariz nümunəsidir.

Fikrimizin təsdiqi üçün “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanunun bəzi müddəalarını yada salaq:

– Dövlət dilini bilmək hər bir Azərbaycan Respublikası vətəndaşının borcudur;

– Azərbaycan Respublikası dövlət dilinin işlənilməsini, qorunmasını və inkişafını təmin edir;

– Dövlət dilinin saflığının qorunması, dilçilik elminin nəzəriyyəsi və praktikasının inkişafı üçün müvafiq şəraitin yaradılması və tədbirlərin həyata keçirilməsi dövlətin əsas vəzifələrindəndir;

– bütün televiziya və radio kanallarının aparıcıları dövlət dilini mükəmməl bilməlidirlər və onların səlis danışmaq qabiliyyəti olmalıdır;

– Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki bütün kütləvi informasiya vasitələri (mətbuat, televiziya, radio və s.), kitab nəşri və digər nəşriyyat işi ilə məşğul olan qurumlar Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına riayət olunmasını təmin etməlidirlər;

– Azərbaycan Respublikası ərazisində bütün xidmət sahələrində, reklam və elanlarda dövlət dili işlənilməlidir;

– Azərbaycan Respublikası ərazisində istehsal edilən, habelə ixrac edilən malların üzərindəki etiketlər və digər yazılar müvafiq xarici dillərlə yanaşı, dövlət dilində də olmalıdır;

– bu qanunu pozan hüquqi, fiziki və vəzifəli şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Göründüyü kimi, dil normalarının pozulması, sadəcə olaraq, lingvistik qaydaların yox, həm də dövlət qanununun pozulmasıdır və ona saymazıya yanaşanlar yalnız ictimai rəy qarşısında deyil, həm də qanunvericilik normaları qarşısında məsuliyyət daşımalıdırlar. Qanuna hörmətlə yanaşmaq isə hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun ən mühüm amillərindən biridir.

Müasir dünya xalqlarının və dövlətlərinin taleyində son dərəcə mühim rol oynayan, ölkələrin sosial-siyasi, mədəni in-teqrasiyasına və iqtisadi tərəqqisinə stimül verən qloballaşma prosesləri bütün böyük hadisələr kimi, müsbət xüsusiyyətləri ilə yanaşı, bəzi mənfi cəhətlərə də malikdir. Bu sırada ilk növbədə xalqların milli-mənəvi dəyərlərinin aşınmaya məruz qalma və unudulma təhlükəsini qeyd etmək lazımdır. Bu hal milli-mənəvi dəyərlərin yabançı təsirlərdən qorunması zərurətini çağdaş dövrdə dünya xalqlarının qarşısında duran ən vacib vəzifələrdən birinə çevirmişdir.

Şübhəsiz ki, hər bir xalqın mənəvi sərvətləri sırasında həmin xalqın ana dilinin heç bir dəyərlə müqayisəyə gəlməyən

müstəsna əhəmiyyəti vardır. Ana dili xalqın varlığını təmin edən ən dəyərli amildir. Xalq bütün maddi və mənəvi sərvətlərini, hətta torpaqlarını itirib yalnız dilini saxlasa, öz varlığını qoruyub mühafizə edə bilər. Lakin, tarixin də dəfələrlə sübut etdiyi kimi, bütün sərvətlərini saxlayıb, dilini itirən xalq məhvə məhkumdur. Ana dili yalnız sadəcə ünsiyyət vasitəsi deyil, xalqın dünyagörüşünün, düşüncə tərzinin, ümumən mənəvi varlığının ifadə vasitəsidir. Buna görə də müasir beynəlxalq inteqrasiya şəraitində ana dilimizin qorunması, əsas mənəvi dəyər kimi onun toxunulmazlığının və işləkliyinin təmin edilməsi bir millət və dövlət olaraq bizim ən başlıca vəzifəmizdir.

Vətəndaşların bir qisminin düşüncəsinə görə, dilimizin qorunması uğrunda mübarizəyə zəruri ehtiyac yoxdur. Onların fikrincə, Azərbaycan dilinin başı üzərində ciddi narahatlığa səbəb ola biləcək real təhlükə duyulmur. Nəinki daxil olduğu türk dilləri ailəsində, eləcə də mədəni dünyanın inkişaf etmiş dilləri sırasında lüğət tərkibinin zənginliyi, qrammatik sisteminin mükəmməlliyi, üslubi və funksional imkanlarının genişliyinə görə heç bir dildən geri qalmayan, on milyonlarla insanın ünsiyyət vasitəsi kimi işlənən, geniş şəbəkəli informasiya vasitələri, radio və televiziya kanalları, nəşriyyatları, elmi-tədqiqat müəssisələri, zəngin klassik və müasir ədəbiyyatı, miniərlə orta, onlarca ali məktəbi əhatə edən təhsil sistemi, nəhayət, suveren bir dövlət tərəfindən təmin edilən dövlət dili statusu olan Azərbaycan dilini nədən, ya kimdənsə qorumağa, onun taleyi üçün narahatlıq keçirməyə nə hacət? Bu cür düşüncələrin, əlbəttə, öz məntiqi var, ancaq, təəssüf ki, real vəziyyət onların düşündüyü qədər sadə və birmənalı deyil.

Bu baxımdan “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2012-ci il tarixli sərəncamının dövlətimizin və onun rəhbərinin ana dilimizin qorunmasına və inkişafına qayğısının ən bariz nümunəsi kimi dəyərləndirilməsi təsadüfi deyildi.

Sərəncamda qeyd olunduğu kimi, “ölkəmizin zaman-zaman müxtəlif imperiyaların tərkibində yaşamağa məcbur olmasına baxmayaraq, ana dilimiz hətta ən ağır vaxtlarda belə milli məfkurənin, milli şüurun və milli-mənəvi dəyərlərin layiqincə yaşamasını və inkişafını təmin etmişdir. Bu gün onun qorunması və qayğı ilə əhatə olunması müstəqil Azərbaycanın hər bir vətədaşının müqəddəs borcudur”.

Bəhs olunan sərəncam Azərbaycan dövlətinin ana dilimizlə bağlı qəbul etdiyi ən mühüm hüquqi sənədlərdən biridir. Sənəddə dil siyasəti sahəsində xüsusi Dövlət Proqramının qəbul edilməsi zərurəti belə əsaslandırılırdı: “Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyinin bərpasına nail olduqdan sonra Azərbaycan dili xalqımızın ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi həyatında dövlətin rəsmi dili kimi müstəsna əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin imzaladığı tarixi sənədlər sayəsində ədəbi dilimizin fəaliyyət meydanı daha da genişlənmiş, onun müxtəlif üslublarının potensialı bir daha üzə çıxarılmış, bütünlüklə dil mədəniyyətimiz qarşısında yeni üfüqlər açılmışdır... Bununla yanaşı, son dövrlərdə müasir Azərbaycan ədəbi dilinin tükənməz imkanlarından lazımınca və düzgün istifadə edilməməsi diqqəti çəkir. Ədəbi dilimizin özünəməxsus inkişaf qanunauyğunluqlarına xələl gətirə biləcək yad ünsürlərin üzə çıxarılması və qarşısının alınması istiqamətində mütəxəssislər heç də həmişə çeviklik nümayiş etdirə bilmirlər. Nəticə etibarilə, dövlət dilinin tətbiqi sahəsində bir sıra problemlər özünü qabarıq şəkildə büruzə verir.” Sərəncamda daha sonra deyilir: “Respublikada dil siyasətinin birmənalı şəkildə formalaşdırılması, ana dilinin dövlət dili kimi tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi və dünya azərbaycanlılarının ünsiyyət vasitəsinə çevrilərək milli həmrəyliyin göstəricisi kimi beynəlxalq aləmdə rolu və nüfuzunun yüksəldilməsi, ...həmçinin gənc nəslin ana dilinə sevgi və hörmət ruhunda tərbiyə olunması, ədəbi dil normalarına ciddi surətdə əməl edilməsi daim diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.”

Dövlət Proqramının layihəsi mətbuatda dərc olundu, mütəxəssislərin, mətbuat təmsilçilərinin, dövlət qulluqçularının, ictimaiyyət nümayəndələrinin iştirakı ilə geniş müzakirə olunduqdan sonra, bir sıra təkliflər nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 aprel 2013-cü il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edildi. “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair” Dövlət Proqramı dil haqqında indiyə qədər qəbul edilmiş digər sənədlərdən fərqli olaraq, yalnız mövcud vəziyyəti dəyərləndirmir, həm də ədəbi dilimizin qorunması və inkişaf etdirilməsi, ümumən dil siyasəti sahəsində qarşıda duran vəzifələri müəyyənləşdirir. Sənəddə qeyd olunduğu kimi, “elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi hazırkı qloballaşma dövrü Azərbaycan dilinin zənginləşməsi və tətbiqi imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində aparılan işlərin yeni səviyyəyə yüksəldilməsini tələb edir. ...Dövlət Proqramının məqsədi Azərbaycan dilinin istifadəsinə və tədqiqinə dövlət qayğısının artırılmasını, Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə, ölkədə dilçilik araşdırmalarının əsaslı surətdə yaxşılaşdırılmasını, dilçiliyin aparıcı istiqamətlərində fundamental və tətbiqi tədqiqatların inkişafına yönəldilmiş yaradıcılıq səylərinin birləşdirilməsini və dilçiliyin müasir cəmiyyətin aktual problemləri ilə əlaqələndirilməsini təmin etməkdir.”

Proqramda nəzərdə tutulan müddəaların yerinə yetirilməsi üçün AMEA, Təhsil Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi, Xarici İşlər Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi, Əmlak Məsələləri üzrə Dövlət Komitəsi, Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi, Mətbuat Şurası, Milli Televiziya və Radio Şurası kimi qurumların qarşısına konkret vəzifələr qoyulmuşdur.

Müstəqillik illərində ana dilimizin dövlət dili statusunun təmin edilməsi üçün qeyd etdiyimiz rəsmi sənədlərdən əlavə, bir sıra mühüm əməli tədbirlər də həyata keçirilib. Bu baxım-

dan ali məktəblərə qəbul zamanı Azərbaycan dili üzrə imtahanın bütün ixtisas qrupları üçün mütləq olmasını, rus bölməsi üzrə orta məktəblərin buraxılış, ali məktəblərin qəbul imtahanlarında Azərbaycan dili üzrə sualların zəruri xarakter daşmasını, telekanallarda veriliş və filmlərin Azərbaycan dilində yayınlanmasını xüsusi vurğulamaq lazımdır.

Görülən tədbirlərin praktik nəticələri də göz önündədir. Ölkəmizdə toplu halında yaşayan digər xalqların (milli azlıqların) ünsiyyət vasitəsi kimi Azərbaycan dilindən istifadə edilməsi nəzərəcarpacaq qədər artmışdır. Əvvəllər Azərbaycan dilində danışa bilməyən, yaxud danışmaq istəməyən çoxlu sayda ictimai xadimlər, siyasətçilər, ziyalılar, sənətçilər, məmurlar, sırası vətəndaşlar indi bu dildə danışirlər (ən azı buna cəhd edirlər). Ancaq ana dilimizin taleyinə maksimum tələbkarlıq mövqeyindən yanaşmaq zərurəti göstərir ki, bütün bunlar hələ kifayət deyildir. Görüləsi işlər hələ də çoxdur.

Dövlət dilinin işlədilməsinə biganə münasibətə bütün sahələrdə qəti olaraq son qoyulmalıdır. Bu dili işlətməyin şərfilliyini, nüfuz və hörmət gətirdiyini insanların beyninə yeritmək, ictimai şüurun atributuna, ümumi davranış normasına çevirmək lazımdır.

Dilin böyük ictimai-siyasi hadisə və mənəvi həyatımızın mühüm amili olduğunu nəzərə almayan bəzi mətbuat orqanlarında, telekanallarda, elektron informasiya vasitələrində ədəbi dil normalarının pozulması halları və hətta ictimai rəyin ziddinə olaraq, Dövlət Proqramının tələblərinə müqavimət cəhdləri müşahidə olunur. Tərcümə və dublyaj nümunələrinin mətni dilimizin zəngin ifadə imkanları ilə müqayisə edilməyəcək qədər aşağı səviyyədədir. Küçə və meydanlardakı bir sıra reklam lövhələrində, müxtəlif müəssisələrin ad göstəricilərində, digər tərtibat elementlərində Azərbaycan dilinin leksik və qrammatik normaları, dövlət dilinin tətbiqi prinsipləri kobudcasına pozulur.

Bir çox hallarda dilimizin tarixinə və mənşəyinə dair səsləndirilən yanlış və qərəzli mülahizələrə vaxtı-vaxtında tutarlı

cavab verilmir. Bəzi hallarda elmi tədqiqatlar üçün müasir dünya dilçiliyinin nəzəri səviyyəsindən geri qalan, heç bir ciddi praktik əhəmiyyət daşımayan bəsit mövzular seçilir.

Azərbaycan dilində müasir dövr üçün zəruri kommunikasiya vasitəsi sayılan internet resurslarının azlığı, onlarda Azərbaycanın tarixi və müasir həqiqətlərinin kifayət qədər əks olunmaması, dilimizi öyrənmək istəyən əcnəbilər üçün tədris vasitələrinin müasir tələblərə cavab verməməsi real problemlərdir.

Bütün bu çatışmazlıqların aradan qaldırılması məqsədilə Dövlət Proqramında dövlətimizin başlıca rəmzlərindən olan ana dilimizin istifadəsinə və tədqiqinə dövlət qayğısının artırılmasını, ana dilimizin öyrənilməsi və tədrisi sahəsində vəziyyətin yaxşılaşdırılmasını, dilçi mütəxəssislərin elmi yaradıcılıq axtarıqlarının stimullaşdırılmasını, ümumilikdə qloballaşma şəraitində ana dilimizin dövrün tələblərinə uyğun istifadəsinin təmin edəcək vəzifələr irəli sürülür.

Azərbaycan torpağı bizim maddi Vətənimiz olduğu kimi, Azərbaycan dili də mənəvi Vətənimizdir. Dövlət dilinin hüduqlarının qorunması dövlət sərhədlərinin qorunması qədər vacib məsələdir və ümummilliyə vəzifə kimi dərk olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin "Azərbaycan xalqının ümummilliyə lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyi haqqında" 21 yanvar 2013-cü il tarixli sərəncamında deyilir: "Ana dilimizin dövlət dili kimi tətbiqində, onun imkanlarının genişləndirilməsi və Azərbaycan xalqının ən böyük milli sərvəti kimi dəyərləndirilməsində Heydər Əliyev şəxsiyyətinin rolu danılmazdır". Azərbaycan dövlətinin dil siyasəti ümummilliyə liderimiz Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi bu prinsipə əsaslanır.

İlham Abbasov

**Azərbaycan dili – Azərbaycan xalqının milli
özünüifadə formasıdır**

Professor, Millət vəkili Nizami Cəfərovlə müsahibə

- Nizami müəllim, BMT-nin qərarı ilə Ana dili günü-nün qeyd olunması dünya dillərinin, ümumən mədəniyyətin inkişafı, dil münasibətləri sahəsində hansı mühüm cəhətləri ilə maraqlı və vacibdir?

- Hər il fevral ayının 21- də BMT-nin xüsusi qərarı ilə dünyanın hər yerində Ana dili günü qeyd olunur. Bu onu göstərir ki, beynəlxalq düşüncədə ana dili məsələlərinə, hər bir xalqın dilinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu birinci növbədə onunla əlaqədardır ki, hər bir xalqın etnik- mədəni mövcudluğu onun öncə dilində ifadə olunur. İkinci tərəfdən müasir dünyanın özü ünsiyyət dünyasıdır; ünsiyyət, ünsiyyətin genişlənməsi, ünsiyyət prosesinin tezləşməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu mənada, dilin, xüsusilə də ana dilinin mövqeyi ön plana keçir. Nəhayət, üçüncüsü, hər bir xalqın ana dili dünyanın ümumi mədəniyyətinin tərkib hissəsidir. Çünki dildə böyük mənəvi mədəniyyət abidələrinin demək olar, əksəriyyəti təzahür edir. Düzdür, adət-ənənələr də mənəvi mədəniyyət abidəsidir. Ancaq millətin, xalqın və dünya xalqlarının bütövlükdə ümumi mədəniyyətinin əsas ifadəçisi dildir. Homerin, Nizaminin, Şekspirin yaradıcılığı da bizə dillə qalıbdır, Dünyanın hər yerində dilin təzahürü olan böyük mədəniyyət, ədəbiyyat abidələri var. Əlbəttə, dünyada ana dili həmişə xalqın qəbul elədiyi, danışmalı olduğu, ünsiyyət saxladığı başqa dillərlə kontaktda olur. Yəni dünyanın heç bir yerində inkişaf etmiş dillərdən təcrid olunmuş dil yoxdur. Ana dili elə bir ünsiyyət vasitəsi, ictimai, mədəni-mənəvi hadisədir ki, başqa dillərdə yaranmış mədəniyyətləri də özündə ehtiva edir.

Ona görə də bu cəhəti xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır ki, bir xalqın ana dili yalnız həmin xalqın düşüncəsinin məhsulu

olan mənəvi mədəniyyətin daşıyıcısı deyil, həm də ümumən, bütövlükdə o xalq dünya mədəniyyətini hansı səviyyədə qavraya bilərsə, tədricən o səviyyədə də onun dilinə həmin mədəniyyət hopur. Əlbəttə, söhbət inkişaf etmiş dillərdən gedirsə, bu mənada, hər bir dildə eyni zamanda, dünyanın, bəşəriyyətin ümumi mədəniyyətinin elementləri toplanır. Həmçinin bir ümumünsiyyət, beynəlxalq ünsiyyət dili də formalaşmaqdadır ki, bu da ingilis dilidir. Buna artıq heç kim şübhə eləmir.

Ona görə də bu gün təbii ki, hər bir xalq beynəlxalq mədəniyyəti özündə ehtiva etməyə çalışırsa, öz ana dilindən başqa ingilis dilini də öyrənməlidir. Amma bununla yanaşı, yenə də heç bir beynəlxalq dil ana dilini əvəz edə bilməz, beynəlxalq dildə danışmaqla ana dilində olan ünsiyyət məhdudlaşa bilməz. Nəinki hər xalqın, bu və ya digər regionun da bəzən beynəlxalq dildən fərqli dili ola bilər. Yəni beynəlxalq dilə qədər xeyli dil əlaqələri, dil münasibətləri mövcuddur.

- Bu gün ana dilimizi elmi, ideoloji, siyasi və mənəvi baxımdan problemlərdən qurtulmuş hesab etmək olarmı?

- Azərbaycanda demokratik müstəqil cəmiyyət yarandığı ilk vaxtlardan başlayaraq dil problemlərinə xüsusi diqqət yetirilir. Bizim yadımızdadır ki, Azərbaycanda Xalq Cəbhəsinin hakimiyyəti dövründə, müstəqilliyimizin ilk illərində Azərbaycan dili ilə əlaqədar bir çox problemlər müzakirə olunaraq, romantik bir qərar qəbul edildi. Belə ki, mütəxəssislər arasında müzakirələr aparılmadan, məsələnin mahiyyəti hərtərəfli öyrənilmədən Azərbaycan dili türk dili adlandırıldı. Əlbəttə, bu, cəmiyyətin özündən gələn bir cəhd deyildi. Yəni Azərbaycan cəmiyyətinin bütün ruhunu ifadə etmədi və bir qrup ziyalının beynində on illər boyu türkçülüyə qarşı aparılmış mübarizənin əks təzahürü idi. Amma düzgün elmi, sosial, siyasi və ideoloji səviyyədə təqdim olunmayan bir təzahür idi. Bu məsələ çox böyük problemlər yaratdı və Azərbaycan dilinin adı ilə bağlı müxtəlif söz-söhbətlər meydana çıxdı. Mən belə güman edirəm ki, o zaman Azərbaycanda etnik separatizmin yaranmasında bu qərarın da özünəməxsus rolu olmuşdu. O qərar istər-istəməz

Azərbaycanda yaşayan bu və ya digər etnoslarda gərginlik yaratmışdı.

Güman etmək olmaz ki, belə məsuliyyətsiz qərarların meydana çıxması təkcə Azərbaycanda çoxdan yaşayan, burada müəyyən mədəni-etnik əlaqələrə girmiş etnosların özlərinin mahiyyətindən irəli gələn separatizm idi. Sadəcə, dilimiz türk dili adlanmalıdır – mövqeyindən çıxış edən ziyalılar nə dərəcədə düşüncəsizlik göstərirdilərsə, həmin etnoslara mənsub ziyalılar da o dərəcədə düşüncəsiz hərəkət edərək, separatizmi yaymağa başladılar. Bu proseslər Azərbaycan cəmiyyətinin üzündə idi, dərinədən gəlmirdi. Azərbaycanda milli dövlətçilik təfəkkürü olan Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra dil məsələlərinə – ana dilinin adıyla, inkişafıyla, sosial- siyasi problemləri ilə əlaqədar məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməyə başlandı. Bu diqqətin xüsusi elmi, ideoloji məzmununu qeyd etmək yerinə düşər. O zaman ana dilinin adıyla bağlı 1995-ci ilədək- müstəqil Azərbaycan Konstitusiyasının qəbuluna qədər müxtəlif səviyyələrdə xeyli müzakirələr aparıldı və dilimizin adı Azərbaycan dili olaraq yenidən təsbit edildi. Bununla birlikdə, bir sıra problemləri də həll etmək lazım gəlirdi. Hamımıza məlum idi ki, 30-cu illərdə türk dili adı dəyişdirilərək, Azərbaycan dili ilə, latın əlifbası isə kirillə əvəz olunmuşdu. Bu cəhdin qeyri-humanist olduğunu bu işlərin mahiyyətini bilən heç bir mütəxəssis inkar edə bilməz. Amma bir məsələ də vardı ki, aradan 50-60 il keçmişdi. Və bu müddətdə Azərbaycan dili adı tədricən qərarlaşmışdı – ictimai ovqat artıq bunu qəbul eləmişdi. Burda hər hansı adın, o cümlədən dilin adının, müəyyən dərəcədə isə xalqın adının formal xarakter daşması aydındır. Fikrimcə, dilin adının etimologiyasına gedərək onu mütləq xalqın taleyi ilə bağlamağa cəhd göstərmək əbəs şeydir. Tarix göstərir ki, xalqın, yaxud dilin adı müəyyən dərəcədə təsadüflərlə də bağlı ola bilər. Amma bu, təsadüf deyildi, yarım əsrlik Azərbaycan xalqının inkişaf prosesinin nəticəsi idi. Yəni Azərbaycan mədəniyyəti inkişaf etmiş, ictimai-siyasi şüur formalaşmışdı. Belə aktiv, fəal prosesdə Azərbaycan dilinin,

xalqın adı qərarlaşmışdı və onu aradan qaldırmaq, qayıdıb keçmişdən gəlmək olduqca çətin məsələ idi. Bunu həmin müzakirələr də, Azərbaycan xalqının tarixini çox dərinədən bilən Azərbaycan prezidentinin mülahizələri də göstərdi.

Ümumiyyətlə, dilin adının nə şəkildə olması hələ o qədər böyük məsələ deyil, bəlkə də əsası ana dilinin inkişafı üçün müəyyən tədbirlər görülməsi, ana dilinin işlədilməsidir.

- Azərbaycan dili öz tarixi hüquqlarını bütövlükdə bərpa edə bilibmi? Ölkəmizdəki müxtəlif dil mühitlərinin ana dilimizə təsir ehtimalları barədə dilçi alim olaraq, nə kimi müşahidələriniz vardır?

- Övvəllər Azərbaycanda yaranmış mürəkkəb dil mühiti – rusdilli mühit çox hallarda mədəniyyəti təmsil edirdi. Yəni kim özünü yaxşı mütəxəssis hesab edirdisə, yaxşı inkişaf etmiş insan sayırdısa, o rus dilini bilməli idi. Bu isə ana dilinin hüquqlarının, anadilli mənafeətin, etnoqrafiyanın pozulması demək idi. Ona görə də, Azərbaycan dilinin ölkəmizdə qərarlaşdırılması, onun tarixi hüquqlarının bərpa olunması, müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas problemlərindən biri idi. Güman edirəm ki, təxminən bir neçə il ərzində görülmüş işlərin nəticəsində dilimizin hüquqları bərpa olundu. Amma təbiidir ki, ölkəmizdə beynəlxalq dil olan ingilis dili də yayılmağa başlayıbdır. Burada ingilis dilinin yayılmasının qarşısını almaq həm mümkün deyildi, həm də belə təşəbbüs Azərbaycan dilini, ümumiyyətlə, Azərbaycanı beynəlxalq təcridə aparıb çıxara bilərdi.

2001-ci il iyun ayının 18-də Azərbaycan prezidenti “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərman verdi. Həmin fərmanda dilimizin tarixi bərabərində məlumat verildi və göstərildi ki, Azərbaycan dili dünən, srağagün meydana çıxmayıb, ümumtürk dilinin diferensiasiyası nəticəsində formalaşmış, yüksək mədəniyyətin daşıyıcısı olan mükəmməl bir dildir. Fərmanda Azərbaycan dilinin müasir dövrdəki vəziyyəti və problemləri ətrafında konkret göstərişlər irəli sürüldü. Fərmanın birinci ideyası ondan ibarət idi ki, Azərbaycan dili ölkəmizdəki müxtəlif dillər mühitində müdafiə olunmalıdır. Bu

gün yenə də Azərbaycan dilinə müxtəlif dillərin, o cümlədən rus, fars dillərinin müdaxiləsi davam edir və Azərbaycanda mövcud olan bir sıra dillərin özü də müəyyən dil mühiti yaradır.

Eyni zamanda beynəlxalq dil olan ingilis dili də Azərbaycanda yayılmağa başlayır. Biz bunların hamısını nəzərə alaraq, nəticə etibarilə, Azərbaycan dilinin dillərlə hansı münasibətlərdə olduğunu müəyyənləşdirməliyik. Yəni dövlət müəyyənləşdirməlidir ki, Azərbaycan dilinin hüquqları nədən ibarətdir, sonra həmin hüquqlar müdafiə olunsun. Birinci əsas hüquq Azərbaycan dilinin ölkəmizdə – dövlət orqanlarında, təhsil sistemində, eləcə də məişətdə istifadəsini təmin etməkdən ibarət idi. Azərbaycan dövləti bu sahədə bütün işlərin görülməsi bərsində öz tədbirlərini müəyyənləşdirdi, göstərişlərini verdi.

Azərbaycanda dövlət idarələrində başqa bir dilin işlənməsi qadağan olundu. Bu gün respublikamızda dövlət idarələri ilə yanaşı özəl sektorda da dövlət öz prinsipini belə müəyyənləşdirdi ki, dövlət dili Azərbaycan dilidir və Azərbaycanda mövcud olan bütün idarələrdə yazışmalar yalnız Azərbaycan dilində aparılmalıdır. Ancaq beynəlxalq sənədlər, beynəlxalq yazışmalar ingilis dilində aparıla bilər. Digər məsələ böyük şəhərlərimizin reklam örtüyü ilə əlaqədardır. Ölkədə satılan malların üzərindəki yarıqların, informasiyaların və bu tipli işlərin Azərbaycan dilində olması qəti, göstəriş şəklində verildi. Məsələnin əsas cəhəti də bundan ibarətdir ki, həmin fərman yeni verilməsinə baxmayaraq, dönmədən həyata keçirilməkdədir. İndi Bakı şəhərində, eləcə də müxtəlif idarələrdə artıq başqa dillərin əvvəlki kimi meydan sulamağını görmürük. Azərbaycan dilinin hüquqları tədricən, amma dönmədən bərpa olunur.

Bu fərmanda ikinci bir mühüm məsələ – Azərbaycan dilinin inkişaf etdirilməsi göstəriş şəkilində qoyuldu. Çünki inkişafda olmayan bir dili müxtəlif dillərin mövcud olduğu bir dövrdə müdafiə etmək çox çətindir. Həqiqətən də Azərbaycan dilinin bir sıra problemləri vardır ki, onlar da həllini tapmalıdır.

- *Dilimizin tarixi hüquqlarından biri də latın qrafikalı əlifbaya keçiddir. Bu keçiddən sonra, yəni dilimizin türk dilləri sistemində həllini gözləyən məsələləri də var...*

- Biz yeni əlifbaya keçmişik. Sonrakı dövrdə Azərbaycan prezidentinin fərmanında buna da vaxt verildi və bir qədər sonra həyata keçirildi. Latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçsək də, təəssüf ki, artıq neçə on illərdir, Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti yoxdur, dilin orfoqrafiya qaydaları hazırlanmayıb. Mən həmişə demişəm, bu günkü dünya danışan dünyadır. Biz indi söhbət edirik və sən bu danışığı yazacaqsan. Amma bir vaxtlar radio-televiziya verilişlərində də yazılı mətn olurdu və həmin mətn oxunurdu. Yəni bu da onu göstərir ki, Azərbaycan danışığı dilinə xüsusi diqqət verilməlidir. Azərbaycan danışığı dilinin normaları bir sıra sahələrdə qəti şəkildə müəyyənləşməyib. Ona görə də biz mütəxəssislər yığışib ciddi, əsaslı tədqiqatlar əsasında Azərbaycan dilinin orfoepiya lüğəti hazırlamalıyıq ki, müəyyən sözlərin tələffüzü dəqiqləşsin.

Azərbaycan dilinin elmi-akademik qrammatikası kifayət qədər yüksək səviyyədə yazılsa da, praktik qrammatikalar lazımdır ki, həm Azərbaycan dili elmi əsaslarla xalqa çatdırılsın, həm də Azərbaycanda yaşayan başqa xalqlar bu qrammatikalar vasitəsilə Azərbaycan dilini öyrənsinlər. Məsələn, mən son zamanlar müşahidələr edirəm ki, artıq Azərbaycana gəlmiş bir sıra xalqların nümayəndələri azərbaycanca danışa bilirlər. Almanlar, fransızlar, ingilislər yerli dili öyrənirlər və danışmağa, ünsiyyət saxlamağa çalışırlar.

Bu gün Azərbaycan türk dünyasına qovuşur, Azərbaycan türk dünyası ilə bir sıra məsələlərdə birgə hərəkət edir. Bu, sadəcə olaraq, etnik əlaqələr üzərində qurulmuş, etnik kökün yaxınlığı ilə əlaqədar məsələ deyil. Bu həm də müasir maraqlardan irəli gəlir. Düzdür, müasir maraqların çoxu da ümumi köklə əlaqədardır, amma bizim əhval – ruhiyyəməzdəki, düşüncələrimizdəki, təfəkkürümüzdəki yaxınlıq, qohumluq dildə də özünü təzahür etdirir. Azərbaycan dili türk dilləri sistemində inki-

şaf edərək həmin sistem içərisində öz əlaqələrini bərpa etməlidir. Bu, türk dünyasının birləşməsinin dil- linqvistik tərəfidir.

Ümidvaram ki, müxtəlif türk dillərinin get-gedə bir- birinə yaxınlaşması daha da güclənəcək və onlardan biri ümümunsiyyət dilinə çevriləcəkdir. Məsələn, keçən ilin sonlarında Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayı keçirildi və araşdırmalar aparırlarkən məlum oldu ki, dünya azərbaycanlılarının sayı 50 milyondan çoxdur. Yəni 50 milyonluq bir xalqın dil enerjisi daha 7-8 milyonluq xalqın dil enerjisi deyil, ondan xeyli dərəcədə böyükdür.

Azərbaycanlılar dünyanın müxtəlif istiqamətlərinə yayılıblar və vətəndən kənar da çox hallarda öz dillərindən yalnız məişət səviyyəsində istifadə edirlər. Halbuki azərbaycanlıların inteqrasiyası, ümumən türklərin inteqrasiyası nəticə etibarilə Azərbaycan dilinin inkişafına gətirib çıxaracaq və Azərbaycan dilinin dünyadakı mövqeyini lazımi səviyyədə təzahür etdirəcək. Bu dil daşıyıcılarının kəmiyyətə çoxluğu, onların əhatəsində olub qohum dildə danışan xalqların çoxluğu sayəsində dilin münbit sosial-siyasi, həm də münbit intellektual zəmində inkişafına gətirib çıxaracaq. Çoxluq bu baxımdan yalnız kəmiyyət hadisəsi deyil, eyni zamanda dilə münasibətdə çox ciddi keyfiyyət hadisəsidir.

- Azərbaycan dilinin dövlət səviyyəsində müdafiə olunması yönündə mühüm qərarlar qəbul olunub. Bu həm də hər bir vətəndaş üçün önəmli olmalıdır. Bu qərarlardan irəli gələn məsələlərin yerinə yetirilməsinin səviyyəsi dil komissiyasının üzvü kimi, sizi qane edirmi?

- Azərbaycan dilinin inkişafı ilə əlaqədar prezident fərmanının çox böyük əhəmiyyəti vardır. Təbii ki, ana dilinin inkişafını ilk növbədə xalq, onun mədəni səviyyəsi müəyyənləşdirir. Amma bununla yanaşı, dilin dövlət səviyyəsində müdafiəsi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət hər hansı dilin inkişafına kömək də göstərə bilər, onun inkişafını məhdudlaşdırma da bilər. Tariximizdən məlumdur ki, Azərbaycanda mövcud

olmuş müxtəlif dövlətlər bir sıra hallarda türk dilini-ana dilini müəyyən vaxtlarda məhdudlaşdırıb, başqa dillərin işlənməsinə şərait yaradıblar. Amma tarix onu da göstərdi ki, milli dövlət yarandığı zaman mütləq öz ana dilinin hüquqlarını müdafiə edir – Səfəvilər dövründə olduğu kimi – onda cəmiyyət daha sürətlə inkişaf edir, xalqın, cəmiyyətin inkişafı üçün münbit mənəvi mühit olur.

Azərbaycan prezidentinin sözügedən fərmanı göstərir ki, dövlətin milli dilin hüquqlarını müdafiə etməsi millətin inkişafına, onun mənəvi-ruhi dirçəlişinə, intibahına gətirib çıxarır. Bu gün Azərbaycanda ana dilinin öyrənilməsi, ana dilinin müdafiəsi, inkişafı ilə bağlı bir sıra işlər görülməlidir. Hazırda ölkəmizdə ana dilini öyrənən kifayət qədər güclü müəssisələr – Azərbaycan Elmlər Akademiyasının dilçilik, ədəbiyyat, tarix institutları və müxtəlif universitetlərin müvafiq fakültələri, kafedraları vardır. Azərbaycan prezidentinin fərmanından irəli gələn bir sıra məsələləri bunlar həll etməli, üzərində düşünməlidirlər. Eyni zamanda, 2001-ci il iyulun 4-də prezidentimizin fərmanı ilə xüsusi Dil komissiyası yaradıldı. Həmin Dil komissiyası ana dilinin inkişafı ilə əlaqədar bir sıra məsələləri öyrənməklə məşğuldur. Ana dilinin işlənmə səviyyəsi necədir, ana dilinin inkişafı üçün nələr hazırlana bilər, ana dilində kütləvi informasiya vasitələrinin keyfiyyəti necədir, onlar bizim cəmiyyətimizə nə dərəcədə təsir göstərirlər, dünyada olan informasiya sistemə necə qovuşurlar, beynəlxalq informasiyanı bizim cəmiyyətə necə ötürürlər? – bax, bu məsələləri Dil komissiyası araşdırmaqdadır. Yəqin ki, yaxınlarda Dil komissiyasının xüsusi yığıncaqları olacaq, burada ana dili ilə əlaqədar xeyli məsələlər qoyulacaq və həllini tapacaqdır.

- Şübhəsiz, Azərbaycan dili ölkəmizdə olan müxtəlif sistemli dillərin inkişafına da müsbət təsir göstərir...

- Bir unudulmuş sahə də Azərbaycandakı başqa dillərin- həm Qafqaz, həm də İran mənşəli dillərin öyrənilməsidir. Çox təəssüf ki, indiyədək bu sahəyə az diqqət yetirilib, yaxud diqqət yetirilərkən elmi səviyyə nümayiş etdirilməyib. Azərbaycanda

indi mövcud olan tat, talış, kürd dillərinin, eləcə də Qafqaz mənşəli – ləzgi, avar, xınalıq dillərinin, onların müxtəlif dialektlərinin öyrənilməsi vacib məsələdir. Həmin xalqların özlərinin nümayəndələrindən olan mütəxəssislər Azərbaycan dili və digər türk dilləri ilə məşğul olurlar. Bu, yaxşı hal olsa da, nəzərə almaq lazımdır ki, hər hansı bir azərbaycanlının bu dilləri bilmədən öyrənməsi, araşdırma aparması çətin məsələdir. Amma, məsələn, milliyətçə udi olan V. Qukasyan udi dilinin lüğətini hazırlayıb tədqiqatlar aparmışdır. Bəzən bu tədqiqatları aparanda çalışırlar ki, bu və ya digər dilin Azərbaycanda aborigin – tarixi, köklü, qədim mədəniyyətin daşıyıcısı olması sübut edilsin. Amma bunlara o qədər də ehtiyac yoxdur. Bəlkə də, bu gün o dillərin lüğətləri, qrammatikaları hazırlanmalıdır.

Mən bir dilçi kimi, özümü o vaxt narahat hiss edirəm ki, ingilislər, fransızlar, almanlar gəlib Azərbaycanda tat, kürd, ləzgi, avar dillərini tədqiq edələr. Bu günlərdə biz Bakı Dövlət Universitetində vaxtilə bağlanmış ümumi dilçilik kafedrasını yenidən yaratdıq və mən bu kafedranın müdiri seçildim. Həmin kafedrada da xüsusi olaraq bu məsələlərlə məşğul olacağıq. Yəni Azərbaycanda mövcud olan müxtəlif sistemli dillərin həm lüğətini, həm də qrammatikasını hazırlayacağıq. Elə bilirəm ki, bu lüğətlərin, qrammatikaların hazırlanması bir daha göstərəcək ki, bu dillərlə Azərbaycan türkcəsi arasında nə qədər böyük yaxınlıqlar əmələ gəlib, onların lüğət tərkibində türk mənşəli Azərbaycan dili materialı nə qədər çoxdur. Bu dil materialları da göstərəcək ki, Azərbaycanda həqiqətən bir superetnos formalaşmışdır və dil əlaqələri, dil yaxınlıqları lazımi səviyyədədir.

- Dövlət dilinin müdafiəsi sahəsində dövlətin öz rolu var. Bu mənada, cəmiyyətin və vətəndaşların əsas vəzifələri hansı aspektlərə söykənməlidir?

- Əsas işimiz Azərbaycan dilini inkişaf etdirmək, qorumaq və müdafiə etməkdən, Azərbaycanda orta təhsilin yalnız Azərbaycan dilində olmasını həyata keçirməkdən ibarətdir. Mənim üçün olduqca sevindirici hal olardı ki, Azərbaycanda yaşayan ruslar azərbaycanca oxusunlar. Deyəndə, nəzərdə tut-

muram ki, rus dilində oxumaq istəyənlər çıxıb getsinlər. Mən sadəcə, bir azərbaycanlı kimi ana dilinin – dövlət dilinin hüquqlarını müdafiə etmək istəyirəm. O hüquqları ki, dövlət müdafiə edir, onları cəmiyyət, dil mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər bir vətəndaş da müdafiə etməlidir. Azərbaycan dilinin inkişaf səviyyəsi bu gün orta məktəb səviyyəsində bütün elmi informasiyaları vermək iqtidarındadır. Amma ali təhsil elədir ki, orda yalnız Azərbaycan dilindən istifadə etmək mümkün deyil.

Şübhəsiz, başqa dilləri, xüsusilə ingilis dilini bilməyən Azərbaycan vətəndaşından ciddi mütəxəssis ola bilməz. Dilçilik, eləcə də, texniki, ictimai-siyasi elmlər sahəsində də müasir dünyanın əsas informasiya daşıyıcısı olan ingilis dilini bilmədən yüksək səviyyəli mütəxəssis kimi yetişmək heç cür mümkün deyil. Bu mənada, istərdim ki, Azərbaycan dili öz lazımı səviyyəsində, Azərbaycan təfəkküründə öz mövqeyini həmişə qoruyub saxlasın. Bu, həm də bizim dövlətimizin tələbidir. O yerdə ki, dövlət öz dilinin qayğısına qalır, onu rəsmi dil olaraq inkişaf etdirir, onda cəmiyyətin inkişafı barəsində qətiyyətlə narahat olmaq lazım deyil. Həmin cəmiyyətdə, şübhəsiz ki, normal mənəvi ab-hava olacaqdır.

Mən Azərbaycanda Azərbaycan dilinin inkişafına xüsusi qayğı göstərən, bu sahədə əlindən gələnlərini hər şeyi edən, Azərbaycan dilinin nüfuzunu beynəlxalq səviyyədə müdafiə edən və beynəlxalq aləmdə dilimizin müasir dünya təfəkkürünü ifadə etməyə qadir olduğunu sübuta yetirən Azərbaycan prezidentinə Ana dili günündə bir mütəxəssis olaraq təşəkkürümü bildirirəm və onu da demək istəyirəm ki, onun bütün qərarlarını və göstərişlərini biz mütəxəssislər qoyduğu tələblər səviyyəsində həyata keçirməyə çalışacağıq.

Dəyanət Osmanlı
2001

Kitabın içindəkilər

Ön söz.....	3
DÜNYADA AZƏRBAYCANLILAR 9	
Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü.....	11
Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı.....	12
Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi.....	16
Dünya azərbaycanlılarının II Qurultayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqi.....	32
Dünya azərbaycanlılarının III qurultayında Prezident İlham Əliyevin nitqi.....	49
İlham Əliyev Dünya Azərbaycanlılarının IV Qurultayının açılış mərasimində Prezident İlham Əliyevin nitqi.....	64
Heydər Əliyev və milli dövlətçilik təlimi – azərbaycançılıq.....	77
Azərbaycançılıq ideologiyasının təkamülündə yeni mərhələ - İlham Əliyev mərhələsi.....	87
Azərbaycançılıq – milli birlik düşüncəsi.....	95
Milli birliyin ifadəsi.....	101
Azərbaycan... Və Azərbaycanlılar.....	103
AZƏRBAYCAN DİLİ DÜNYA DİLLƏRİ ARASINDA.....109	
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyaya layihəsində dövlət dili haqqında maddənin geniş müzakirəsində nitqi.....	111
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyaya layihəsində dövlət dili haqqında maddənin geniş müzakirəsində giriş və yekun sözü.....	120

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyaya layihəsində dövlət dili haqqında maddənin geniş müzakirəsində giriş və yekun sözü.....	145
Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiyanın rəyasətində Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışından.....	156
Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı.....	158
Azərbaycan əhlibəsi və Azərbaycan dili gunünün təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı.....	169
Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu.....	172
Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Programı haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.....	180
"Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Programı"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.....	185
Azərbaycan dili – Azərbaycan xalqının ən böyük sərvəti.....	186
Ana dili: etnik-mədəni varlığının ifadəsi.....	190
«Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Programı» mühim tarixi sənəd kimi.....	195
Azərbaycan dilinin hamisi.....	201
Azərbaycan dili milli dövlətçiliyimizin əsas atributlarından biridir.....	204
Azərbaycan dili – Azərbaycan xalqının milli özünüifadə formasıdır.....	212

Dizayn: Zahid Məmmədov
Korrektor: İ. Abdullayeva
Texniki redaktor: T. Tağıyeva

Yığılmağa verilmiş **12.05.2016.**
Çapa imzalanmış **22.06.2016.**
Şorti çap vərəqi **14.** Sifariş № **398.**
Kağız formatı **60x84 1/16.** Tiraj **500.**

*Kitab «Qaya Nəşriyyat»da
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.
Ünvan: Bakı, İçərişəhər,
3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.*